

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**Формування історичної компетентності на прикладі
життя та діяльності Володимира Вернадського**

Студента 2 курсу, групи СОІ-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»

Паньків Михайла Сергійовича

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України і методики
викладання історії

Міщук Андрій Іванович

Рецензент:

Завідувач кафедри історії України і
методики викладання історії, доктор
історичних наук, професор

Райківський Ігор Ярославович

АНОТАЦІЯ

Паньків М. С. Формування історичної компетентності на прикладі життя та діяльності Володимира Вернадського, 2025. 133 с.

Pankiv M. S. Formation of Historical Competence through the Example of the Life and Activities of Volodymyr Vernadsky, 2025. 133 c.

У дипломній (магістерській) роботі на основі доступних джерельних матеріалів та фахової літератури розкрито методичні особливості вивчення постаті Володимира Івановича Вернадського та досліджено методичні рекомендації для формування історичної компетентності учнів на уроках історії. Проаналізовані інтерактивні методи, засоби для результативного формування історичної компетентності на прикладі Володимира Вернадського в навчальному закладі. З'ясовані інноваційні підходи до питання використання спадщини науковця на уроках історії.

Також проаналізовано життєвий шлях та наукову діяльність Володимира Вернадського, визначено ключові етапи його становлення як вченого та громадського діяча та досліджено його внесок у створення Української академії наук, розвитку геохімії та біогеохімії, а також участі в державотворчих процесах доби Української революції. Основою для написання роботи послужили первинні (нормативно-правові документи, опубліковані документи і матеріали, епістолярна та мемуарна література) та вторинні джерела – історичні монографії та статті; навчально-методична література, посібники; інтернет-посилання; науково-довідкова література. У кінці роботи вміщено інформативні додатки і план-конспект виховного заходу

Ключові слова: Володимир Вернадський, Історичні компетентності, хронологічна компетентність, логічна компетентність, аксіологічна компетентність, просторова компетентність, громадянська компетентність, інтерактивні технології, Академія наук України.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. Становлення світоглядних орієнтирів Володимира Вернадського	11
Розділ 2. Громадсько-культурна та наукова діяльність Володимира Вернадського.....	32
Розділ 3. Формування історичної компетентності на уроках історії	53
Розділ 4. Методика формування історичної компетентності на постаті Володимира Вернадського в шкільному курсі історії України	80
ВИСНОВКИ	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	108
ДОДАТКИ	121

ВСТУП

Володимир Іванович Вернадський – видатний вчений і громадський діяч, чия чимала спадщина охоплює природничі, гуманітарні та соціальні науки. Його внесок у розвиток геохімії, біогеохімії та концепції ноосфери має надзвичайно важливе значення для розуміння екологічних і соціальних проблем сучасного світу. В. Вернадський також відіграв важливу роль у становленні наукових інституцій України, зокрема у створенні Національної академії наук, котра надзвичайно сильно відіграла в розвитку української науки та був першим її президентом.

Актуальність дослідження визначається багатогранністю особистості та діяльності Володимира Вернадського, який в XIX – першій половині XX століття є одним з ключових діячів у науці та суспільному житті того періоду. Його внесок у розвиток геохімії, біогеохімії, екології та філософії науки заклав основу багатьох сучасних наукових дисциплін. Особливо важливими є його ідеї про ноосферу, котрі не втрачають актуальності по сьогодні, таких як екологічна криза, кліматичні зміни. Щодо історії України, діяльність Вернадського має особливе значення. Його участь у заснуванні Національної академії наук України була однією з визначальних для становлення української науки як самостійної і конкурентоспроможної на міжнародній арені. Дослідження його громадсько-політичної активності також сприяє розумінню інтелектуальної та соціальних перетворень доби Української революції 1917–1921 років.

Вивчення спадщини Володимира Вернадського є на сьогодні надзвичайно важливим, коли питання синтезу науки, культури та політики набувають критичної важливості. Його погляди мають шанс стати теоретичним підґрунтям для розробки нових моделей розвитку суспільства, орієнтованих на гармонію між людиною та природою.

Володимир Вернадський є одним із найвизначніших вчених не тільки України а й всього світу. Його погляди та напрацювання повинні підлягати напрацюванню й переосмисленню не тільки з боку природничих наук, а й історичної наукової перспективи його внесок та напрацювання повинні

досліджуватись. Те, як він став тим ким він є, і до чого це призвело повинно бути проаналізованим з точки зору сучасної історичної науки.

Таким чином, дослідження життєвого шляху, наукових досягнень та суспільної діяльності Володимира Вернадського дозволяє не лише осмислити його історичну роль, але й запропонувати нові підходи до вирішення актуальних викликів сучасності.

Мета роботи – дослідити наукову та громадсько-політичну діяльність вченого, висвітлити його внесок у розвиток науки та культури, а також проаналізувати його значення та вплив на суспільно-політичне життя України та світу. Дослідження спрямоване на висвітлення значення його ідей у контексті історії України та їхнього впливу на сучасні проблеми сталого розвитку, а також на аналіз його ролі в наукових і культурних трансформаціях початку ХХ століття. Дослідити значення постаті вченого під час вивчення історії в освітніх закладах здобувачами освіти, та проаналізувати методичні особливості щодо вивчення в шкільному курсі особистості В. Вернадського. Охарактеризувати методичні рекомендації відносно використання навчальних матеріалів пов'язаних з постаттю вченого на уроці історії.

Завдання дослідження:

- проаналізувати життєвий шлях та наукову діяльність Володимира Вернадського, визначивши ключові етапи його становлення як вченого та громадського діяча;
- проаналізувати його внесок у формування української академічної науки;
- висвітлити можливості використання біографічного методу на уроках історії на прикладі життя Володимира Вернадського з метою розвитку критичного мислення, історичної пам'яті та громадянської відповідальності школярів;
- розробити методичні рекомендації для формування історичної компетентності учнів на уроках історії при вивченні постаті Володимира Вернадського.

Об'єктом дослідження виступає історична компетентність, як необхідний елемент для розвитку умінь, навичок і знань учнів ЗЗСО, через осмислення історичних подій на прикладі життєвого шляху Володимира Вернадського.

Предметом дослідження є аналіз процесу становлення та розвитку історичної компетентності учнів на основі вивчення біографії, наукової спадщини та суспільної діяльності Володимира Вернадського. Особлива увага приділяється методам і прийомам, що сприяють формуванню критичного мислення, уміння аналізувати історичні події та процеси крізь призму життєпису та діяльності видатного українського вченого В. Вернадського.

Хронологічні рамки дослідження з народження Володимира Вернадського, початок його життєвого шляху 1863 р. – до смерті вченого 1945 р, завершення його наукової та громадської діяльності.

Територіальні межі дослідження охоплюють основні регіони, пов'язані з життям і діяльністю Володимира Вернадського а саме територію України де дослідник проводив основну свою наукову та громадсько-політичну діяльність. Також охоплює територію Російської імперії а конкретно Санкт-Петербург, де він народився. Дослідження також охоплює європейські країни, зокрема Францію, Німеччину та Італію, Англію, Швейцарію які були важливими центрами його наукових відряджень.

Методологічна основа дослідження проблеми формування історичної компетентності на прикладі життя та діяльності Володимира Вернадського ґрунтується на поєднанні загальнонаукових, історичних та педагогічних підходів. Зокрема, використано такі методи:

- історико-біографічний метод – дає змогу простежити етапи становлення особистості Володимира Вернадського, його наукової та громадської діяльності, а також оцінити вплив цих етапів на формування історичної компетентності в учнів.

- порівняльно-історичний метод – застосовується для зіставлення життєвого шляху Вернадського з іншими видатними діячами епохи, що дозволяє розкрити унікальність його внеску у розвиток української та світової науки.

- джерелознавчий аналіз – передбачає роботу з опублікованими джерелами, науковими працями В.Вернадського, мемуарами сучасників, що забезпечує достовірність і глибину дослідження.

- педагогічний експеримент – передбачає впровадження розроблених методик формування історичної компетентності на прикладі вивчення життєпису та діяльності Володимира Вернадського у навчальному процесі, з подальшим аналізом результатів.

- метод аналізу навчальних програм та освітніх стандартів – дозволяє визначити місце історичної компетентності у сучасній середній освіті та обґрунтувати актуальність використання біографічного матеріалу для її формування.

Під час дослідження використовуються принципи історизму, об'єктивності, наукової обґрунтованості, а також інтеграції міждисциплінарних знань. Особлива увага приділяється розвитку критичного мислення, умінню аналізувати історичні джерела та формуванню ціннісного ставлення до наукової спадщини Вернадського.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці нових методичних підходів при вивченні постаті Володимира Вернадського в шкільному курсі історії України. Дослідження дозволяє, спираючись на наявні джерела та історіографічний матеріал, здійснити комплексний і всебічний аналіз цієї проблематики. Тематика дослідження має наукову новизну, оскільки результати роботи зроблять значний внесок у вивчення історії видатного наукового діяча. Крім того, в роботі розроблені інноваційні підходи та методи, які допоможуть вчителю ЗЗСО інтегрувати вивчення постаті Володимира Вернадського на уроках історії.

Стан наукової розробки. Опис життя видатного українського ученого Володимира Вернадського переважно міститься в його особистих листах, мемуарах та книгах. Саме в цих джерелах він детально розповідає про свій життєвий шлях і наукову діяльність [15, 16, 25, 18, 19].

Велика кількість надзвичайно цінної інформації про діяльність В. Вернадського, особливо в аспекті заснування та початкових етапів функціонування Української академії наук, зберігається також у документах, доступних на електронному ресурсі під назвою «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини». Цей ресурс є важливим джерелом для дослідників, оскільки містить архівні матеріали, які розкривають багатогранність і значущість внеску Вернадського в наукове та культурне життя України [12, 7, 13, 14].

Дослідники почали набагато активніше досліджувати постать та творчу спадщину Вернадського з 1991 року, що дозволяє виділити другу групу праць, присвячених академіку. Українських істориків найбільше цікавили два аспекти: внесок видатного науковця у розвиток української науки та його позиція щодо українського питання, особливо стосовно української державності. З часом почали з'являтися роботи таких істориків, як О. Апанович [21], І. Гирич [31, 32] та інших.

Багато важливих даних про діяльність академіка наведено у статті «Історія заснування Академії: доленосне значення академічної моделі В.І. Вернадського», яка включена до фундаментальної роботи, випущеної з нагоди 90-річчя НАН України [52].

Останні десятиріччя стали досить продуктивними у дослідженні діяльності Вернадського завдяки роботам О. Онищенка [54, 55], Л. Дубровіної [17] та К. Ситника [68, 69, 70, 71, 72, 73, 74]. Та також велике місце в дослідженні діяльності Володимира Вернадського належить В. Даниленку [35, 36, 37, 38 39, 40, 85], котрий активно досліджував політичну та громадську діяльність вченого.

Упродовж останнього десятиліття активізувалися дослідження, присвячені діяльності Володимира Вернадського в регіонах України, які були тісно пов'язані з його життям і науковою творчістю. Особливу увагу приділено Полтавщині, що знайшло своє відображення у виданні «В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія» [6].

Процес викладання історії України в закладах загальної середньої освіти базується на актуальних вимогах сучасного законодавства. Зокрема, він враховує

положення Закону України «Про Освіту» [3, 4], Державні стандарти базової та повної загальної середньої освіти [1, 2], а також навчальні програми з історії України та всесвітньої історії для учнів 10-11 класів у загальноосвітніх навчальних закладах [5]. Методичні підходи до висвітлення особистості Володимира Вернадського у межах шкільних уроків історії України створені на основі чинних нормативно-правових документів, що робить їх ключовою частиною джерельної бази для дипломного дослідження.

Тема використання інформації про життя та діяльність історичних постатей на уроках історії України детально розглянута в дослідженні Н. Венцевої [91]. Важливе місце займають роботи українських методистів-дослідників О. Пометун [60, 61, 62, 63, 99, 100, 101, 102, 103], М. Фіцули [105] та П. Горохівського [92, 93], які ґрунтовно аналізують ключові аспекти методики викладання історії. Значний внесок зробив П. Мороз [83], який глибоко описав основні складові історичної компетентності, зокрема предметної компетентності, що формуються у школярів під час вивчення історії. Основні методи навчання історії представлені в працях Г. Яковенка [108] та О. Барнінця [22], тоді як методику проведення виховних заходів дослідили Л. Петренко [57] й Л. Кондрашова [96]. Особливу увагу процесу формування національно-історичної свідомості та патріотичного виховання в рамках освітнього процесу приділив М. Сирота [67].

Практичне значення. Результати дослідження мають важливе практичне значення для подальшого вивчення історії України, зокрема наукової та суспільної діяльності видатних діячів початку ХХ століття. Матеріали роботи можуть бути використані у навчальному процесі – для підготовки лекцій і семінарів з історії України, історії науки та культурології у закладах вищої освіти. Матеріали з роботи можна і більш доцільно використати на практичних заняттях з історії України. Також звичайно працю можна використати при підготовці до звичайних уроків. Розділ присвячений методичним напрацюванням може бути використаний при підготовці уроків по різноманітній тематиці. Дослідження може бути використане у науковій праці як основа для

поглибленого аналізу спадщини Володимира Вернадського в міждисциплінарному контексті (на перетині історії, екології, філософії та суспільних наук) та при написанні різноманітних робіт які мають суміжну тематику. Також праця може бути використана для популяризації історії науки України та культури при створенні документальних фільмів, виставок, науково-популярних видань і матеріалів для засобів масової інформації. Ідеї Вернадського, власне його концепція ноосфери, можуть слугувати теоретичною основою для екологічної освіти та практичних рішень у розвитку екологічної компетентності, котра в сучасному світі надзвичайно важлива. Отже, одержані результати сприяють не лише кращому розумінню історичної ролі Володимира Вернадського, але й допомагають знайти практичні відповіді на сучасні суспільно-екологічні виклики.

Структура магістерської складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Розділ 1. Становлення світоглядних орієнтирів Володимира Вернадського

Володимир Іванович Вернадський є дійсно унікальною постаттю в історії вітчизняної та світової науки і культури. Час минає, але інтерес до творчості В.І. Вернадського залишається незмінним. Виявляється, що успішне вирішення актуальних у сучасну епоху різноманітних глобальних проблем, включаючи екологічні, є неможливим без звернення до вчення В.І. Вернадського про біосферу та ноосферу, в якому сформульовані принципи взаємодії природи та суспільства. З часом відкриваються нові, раніше невідомі факти, що неминуче призводить до нового прочитання і переосмислення фундаментальних ідей вченого.[9, с. 3].

Володимир Вернадський являє собою одну з найвизначніших постатей, котра визначила напрями розвитку багатьох нових наукових дисциплін. Як видатний вчений-енциклопедист, громадський діяч і мислитель світового масштабу, він суттєво вплинув на формування сучасного наукового світогляду. Вернадський був засновником та першим президентом Української академії наук у Києві (нині Національна академія наук України), а також виступав організатором численних наукових установ Радянського Союзу. Його наукова діяльність отримала широке міжнародне визнання, про що свідчить членство у якості почесного академіка низки зарубіжних академій. Світову популярність Володимир Вернадський здобув завдяки створенню новітньої концепції біосфери та ноосфери основоположних уявлень про взаємодію життя, розуму та довкілля, перспективи пізнання Всесвіту, а також закони розвитку цивілізації. Він є автором численних фундаментальних та експериментальних праць, що охоплюють широке коло актуальних проблем геохімії, мінералогії, радіохімії, біогеохімії та українознавства. Окрім того, його внесок у науково-публіцистичний дискурс став вагомим елементом розвитку гуманітарного знання. Особливістю Вернадського як ученого-гуманіста була не лише глибина аналітичного мислення, але й здатність до унікального бачення і розв'язання як наукових, так і суспільно-політичних проблем. Його наукова спадщина має

значне світоглядне та філософське значення, адже сприяє поглибленню розуміння ключових понять сучасної теорії — матерії, енергії, простору, часу, Всесвіту й гуманізму [48, с. 223] [Додаток А].

Ім'я В.І. Вернадського широко відоме як у вітчизняній, так і в міжнародній науці. Його бібліографія, яка нараховує кілька тисяч одиниць та багатогранна наукова і громадсько-політична діяльність привертає увагу як фахівців різних галузей знань, так і широкого кола ентузіастів історії науки нашої країни. Інтерес до В.І. Вернадського багато в чому випливає з надзвичайно широкого розмаху його наукових пошуків. Він був вченим, який, спираючись на колосальний емпіричний матеріал і системний науковий світогляд, розробив цілісну концепцію розвитку наукового знання, проаналізував глобальні тенденції розвитку природи і людства на широкому історичному тлі, створив теорію біосфери і ноосфери, обґрунтував роль науки в еволюції біосфери, започаткував низку нових наук, які сформували багато наукових течій XX століття [11, с. 15].

Геніальність ученого проявлялася у надзвичайній широті його наукових інтересів, які охоплювали різноманітні напрями досліджень. Серед його досягнень є багаторічні біогеохімічні експерименти в галузі радіоактивності, дослідження хімічної структури Землі, розгляд філософських аспектів проблеми часу, питання симетрії в контексті живої матерії, аналіз просторових станів і вивчення ролі науки як глобального феномену. Наукова спадщина академіка В. І. Вернадського з кожним роком дедалі більше привертає увагу фахівців із різних галузей. Принципи, сформульовані ним, зокрема ідеї організованості та цілісності бачення світу, взаємозв'язок у розвитку планетарних процесів, основи концепції ноосфери та його гуманістична світоглядна позиція, відкривають масштабні перспективи для об'єднання зусиль учених різних спеціалізацій з метою подолання екологічних та економічних викликів і переосмислення духовних цінностей сучасності [74, с. 25].

Життєвий шлях Володимира Івановича Вернадського був сповнений подій, глибоких наукових досліджень, невтомної творчості, викладацької діяльності та роботи в різноманітних наукових і організаційних проєктах. Його

участь у створенні наукових установ, об'єднань і товариств, а також активна суспільно-політична діяльність дають змогу не лише оцінити поверхневі аспекти його життя, але й заглибитись у приховані зв'язки, які стали основою його тісного зв'язку з Україною. Аналізуючи причини і наслідки його громадянської позиції та роль у ключових історичних процесах, відкриваються системні прояви його наукового світогляду. Як основоположник Української академії наук, організатор системи вищих навчальних закладів в Україні, засновник Сільськогосподарського наукового комітету та Таврійського університету, Вернадський став тією видатною особистістю, що внесла значний вклад у формування напрямку розвитку української науки та освіти у XX столітті [10, с. 97].

Своє життя Вернадський провів у державах імперського типу Російській імперії та Радянському Союзу. Для імперій завжди були характерні висока централізація, домінування метрополій, особливий статус столиць, які ставали не лише центрами державного управління та фінансових потоків, а й центрами науки та культури. Проте В.І. Зв'язок Вернадського з Україною був дуже сильним і пронизував усе його життя [20, с. 20].

Перші десять років свого дитинства Володимир провів у Харкові, де минули його щасливі юні роки. Восени 1868 року родина Вернадських переїхала до Харкова, де батько отримав нове місце роботи. У цьому місті Володимир провів дитинство до 1876 року, щоліта відпочиваючи в Полтаві. Таким чином, важливий період його раннього життя, що тривав з 1868 по 1875 роки, пройшов в Україні, Полтаві й Харкові. Ще будучи хлопчиком, він відвідував Київ, де жив у будинку на Липках, де мешкала і померла його бабуса, В. Костянтинович. Саме в Харкові почали формуватися ключові риси характеру майбутнього видатного вченого й громадського діяча. Родина жила у достатку. Вечорами з їхнього дому було чути українські пісні, які виконувала Ганна Петрівна разом із підлеглими її чоловіка, яких вона залучала до спільного хорового співу. Вона мала чудове мецо-сопрано і любила збирати хори, коли у відчинених вікнах лунали чарівні українські мелодії. Батько Володимира також палко захоплювався цими піснями.

І з раннього віку вони міцно закарбувалися у серці самого Володимира Вернадського [36, с. 43] .

У Харкові всі мрії Володимира та його сестер легко втілювались у реальність. Відсутність матеріальних труднощів захищала незміцнілу психіку та характер хлопчика від будь-якого негативного впливу. Головними джерелами, що формували його особистість у той час, були батько, двоюрідний дядько Євграф Максимович Короленко, брат Микола та, звісно, книжки. Володимир рано захопився читанням і знаходив цікаві книжки усюди, де тільки міг. Найперше його увагу привертала видання з великої батьківської бібліотеки. Саме там він уперше взяв до рук і прочитав такі твори, як «Історія Російська» Татищева, повість «Фрегат Паллада» Гончарова, а також «Історія крупинки солі», «Великі явища і картини природи» та безліч книжок про подорожі, відкриття та пригоди. Найбільше його захоплювали видання на історичну тематику та книги з природознавства [36, с. 43].

У 1873 році він розпочав навчання в першому класі Харківської класичної гімназії. Однак після трагічної втрати старшого брата Миколи родина Вернадських вирішила виїхати за кордон. Їхні подальші подорожі включали відвідини Відня, Праги, Дрездена та Венеції. Після кількох років життя у замських умовах родина Вернадських повертається до Петербурга, охопленого бурхливими політичними подіями. Тринадцятирічний Володимир продовжує свою освіту, навчаючись у третьому класі першої петербурзької гімназії. Його інтереси в цей період охоплюють широкий спектр: літературу, історію, природознавство, а також мовознавство. Він активно опановує російську, українську, англійську, польську та німецьку мови [30, с. 4].

Після завершення навчання в гімназії Володимир Вернадський ще не визначився з вибором майбутнього наукового напрямку, розмірковуючи між історією, астрономією та природознавством. Вирішальну роль у його виборі зіграв Андрій Краснов, який переконав Вернадського обрати фізико-математичний факультет, звернувши увагу на високий рівень викладання та

видатних професорів, що там працювали. Період гімназійного життя, а фактично і юність Вернадського, закінчився у 1881 році [36, с. 60].

У 1881 році Володимир Вернадський вступає на природничий відділ фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Навчаючись там, він формулює своє життєве кредо, переконано заявляючи, що головним завданням людини є приносити максимальну користь суспільству й оточуючим людям. Цей принцип стане основою його діяльності науковця і громадського діяча. Після закінчення університету Вернадський розпочинає роботу в мінералогічному кабінеті того ж навчального закладу. Невдовзі він вирушає у наукове відрядження до Італії, Німеччини та Франції для глибшого занурення в мінералогію. Під час цього періоду він з великою зацікавленістю прагне вивчити українську мову, отримуючи від доньки Ніни, яка добре її знає, необхідну допомогу. На тлі жорстоких більшовицьких репресій у Петербурзі та Москві Володимир Вернадський із захопленням зустрічає новину про проголошення Центральною Радою незалежності України 22 січня 1918 року. Цей історичний момент запалює в ньому надію на зміни і нову епоху для його рідного краю [30, с. 4].

У дитинстві Володимир Вернадський зазнав значного впливу свого батька, Івана Васильовича Вернадського, етнічного українця, який завжди ідентифікував себе як українець, чітко розрізняючи українців і росіян. Іван Васильович систематично та наполегливо займався вихованням і освітою сина, розвиваючи у нього любов до українського народу, його багатой історії та культури, а також віру в силу науки й освіти. Володимир із теплотою згадував батька, називаючи його чудовою людиною, яку дуже любив, хоча їх характери і не завжди збігалися. Володимир зазначав, що зовнішньо сильно схожий на батька. Іван Васильович відзначався запальністю, особливо в молоді роки, але водночас мав ясний розум, ніжну та лагідну душу. Проте йому бракувало сили й наполегливості, що певною мірою позначилося на житті. Батько зумів прищепити синові глибокий інтерес до української літератури, а серед улюблених поетів Володимира назавжди залишився Тарас Шевченко. Творчість Великого Кобзаря надихала вченого

впродовж усього життя, а його збірка віршів супроводжувала Вернадського навіть у наукових експедиціях. Особливо він цінував поезію «Минають дні, минають ночі», яку радив прочитати дружині, називаючи її одним із найкращих творів, які йому доводилося зустрічати [36, с. 48].

Велику роль у формуванні світогляду майбутнього вченого відіграли дружба та спілкування з його двоюрідним дядьком Євграфом Максимовичем Короленком. Євграф Короленко присвятив своє життя військовій службі, але після виходу у відставку цілковито віддався давньому захопленню — науково-дослідницькій роботі. В останні роки життя на нього глибоко вплинула ідея дарвінівського «Походження видів», настільки, що він почав писати власну працю про походження людини. Над цією роботою він трудився близько 15 років, однак завершити її не встиг через смерть. Незавершений рукопис свого дядька Володимир Іванович зберігав з великою турботою [36, с. 44].

Володимир, прагнучи зробити свій внесок у розвиток суспільства, приєднується до одного з народницьких гуртків, де має можливість спілкуватися з провідними прогресивними науковцями та громадськими діячами. Серед учасників гуртка була й Наталія Єгорівна Старицька. Згодом вона стає його дружиною, і їхній шлюб триває майже 56 років, наповнених взаєморозумінням і духовною єдністю, які сам Володимир характеризує словами: «душа в душу і думка в думку» [71, с. 53].

Володимир Іванович Вернадський відчував глибоку приналежність до української культури, неодноразово повертаючись на рідну землю упродовж свого життя. Хоч він народився 12 березня 1863 року в Санкт-Петербурзі, його коріння пов'язане з козацьким родом. Батьки Володимира були родом із Києва: Іван Васильович Вернадський – професор політичної економії та статистики, а Ганна Петрівна Костянтинович (Вернадська) – випускниця приватного пансіону графині Левашової. У їхній родині зберігалися українські національні традиції та знання рідної мови. Саме мальовничі краєвиди України пробудили в молодого Вернадського захоплення природою і прагнення до наукового пізнання, що

вплинуло на його рішення вступити на фізико-математичний факультет Санкт-Петербурзького Імператорського університету [68, с. 690].

Ім'я В. І. Вернадського нерозривно пов'язане з ключовими сторінками дослідження природи України, а також з визначними етапами розвитку національної науки, освіти та культури. У місцях, де жили його предки, а також родина дружини Наталії Єгорівни, серед яких він згадував у своєму щоденнику 1940 року Старицьких, Зарудних, Горляковичів, Рудниковичів, Лазарєвих, Арендів та Вернацьких, минуло дитинство й важливі періоди зрілого життя вченого. Саме ці етапи сформували його тісний духовний і науковий зв'язок з Україною. У своїх спогадах, написаних у похилому віці, він зазначав, що його предки були видатними українськими державними та військовими діячами, а також активними учасниками демократичного руху [10, с. 97].

Один із засновників та перший президент Української Академії Наук (1918–1921), який зіграв ключову роль у розвитку науки в Україні. Він також заснував першу наукову бібліотеку в країні, яка сьогодні відома як Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Через наступ більшовицьких військ змушений був залишити Київ і переїхати до Криму, де працював у Таврійському університеті. У 1922 році повернувся до Росії, де став засновником і директором Радієвого інституту в Ленінграді (1922–1939) та Біогеохімічної лабораторії (1928–1939), яка згодом трансформувалася в Інститут геохімії та аналітичної хімії РАН імені В. І. Вернадського в Москві. З 1922 по 1926 рік він читав лекції з геохімії у Сорбонському університеті, що сприяло його міжнародному визнанню. Завдяки його активній участі в рамках Академії наук СРСР були створені важливі наукові організації, зокрема Комісія з історії знань (1926) та Відділ живої речовини (1927), а також інші дослідницькі установи [86, с. 1].

В. Вернадського завжди цікавив розвиток нових ідей, результати експериментальних даних, накопичення емпіричного матеріалу, новітня наукова література майже всіма європейськими мовами. Творча спадщина вченого незрівнянна ні з якою. Архів вченого має велике значення для науки. Відповідно до заповіту в жовтні 1945 р. його особистий фонд був переданий до

Архіву АН УРСР (згодом – РАН). Фонд 518 складається з 10 описів, що містять 4591 справу, загальною кількістю 136302 аркушів архівних документів. Після опрацювання його було систематизовано за розділами: 1) наукові праці; 2) біографічні матеріали; 3) листи російських кореспондентів; 4) листи іноземних кореспондентів; 5) матеріали діяльності в різних вітчизняних і зарубіжних наукових інститутах, вищих навчальних закладах, асоціаціях, комісіях, групах та інших установах; 6) твори різних авторів; 7) матеріали І. Вернадського, батька В. Вернадського; 8) матеріали Н. Вернадської – дружини В. Вернадського; 9) Матеріали А. Короленка, племінниці В. Вернадського. Величезну наукову цінність мають щоденники вченого, які він вів з 1876 року до кінця свого життя [23, с. 20].

Політичний світогляд ученого безперечно базувався на ліберальних ідеях кадетської партії. Після Жовтневої революції в Україні опинилося багато представників політичних партій (в Росії поза законом) та ліберальної інтелігенції. Як зазначає дослідник історії України XX століття Віктор Крупіна, це сталося завдяки стабільному розвитку України та толерантному режиму П. Скоропадського, який не переслідував відверто ворожих українській державності російських політичних опонентів [24, с. 119].

На думку Віктора Крупини, перебування російських великодержавних діячів в Україні виявлялося здебільшого руйнівною діяльністю, спрямованою на підриг основ української державності. У той же час внесок Володимира Вернадського у громадсько-політичну та наукову сферу відігравав протилежну роль – він був зосереджений на підтримці прогресивних змін в Україні, зокрема на створенні потужного наукового центру в Києві. На відміну від багатьох членів кадетської партії, для яких український національний рух був чужим і навіть ворожим, як це проявляється у позиції П. Мілюкова, деякі кадети з українським корінням, такі як В. Вернадський та І. Петрункевич, демонстрували дещо інше ставлення до українських прагнень [24, с.120].

Численні зустрічі Володимира Вернадського з представниками місцевої інтелігенції, купцями і селянами підтверджували їхнє усвідомлення різниці між

Україною та Росією. Проте край понад століття перебував під колонізацією Російської імперії, яка активно його освоювала. Це сприяло поступовому посиленню русифікаційних тенденцій, через що українська мова поступово витіснялася російською. На думку Вернадського, одним із найважливіших чинників поширення російської мови була школа. Всі випускники російських освітніх закладів, оскільки інших не існувало, ставали носіями російської і часто соромилися української, сприймаючи її як «мужицьку» мову. У середовищі української інтелігенції, що вже втратила національну ідентичність, панувала думка, ніби росіяни та українці — це один народ. Більшість поміщиків Катеринославської губернії володіли українською мовою слабо, однак і російською говорили зі значним українським акцентом та вживали багато слів, які були незрозумілими для росіян [29, с. 58].

Український вчений Володимир Вернадський, як представник наукової інтелігенції, мав би бути добре знайомим із засадами українського національного руху, його ключовими постатями та літературною й науковою мовою, утверджуваною в контексті цього руху. Однак зазначені аспекти залишалися для нього віддаленими і недостатньо зрозумілими. В часи діяльності у Києві на посаді президента Української академії наук (УАН), для Вернадського стало відкриттям значення постаті Володимира Антоновича для розвитку української науки та історіографії. Слід зазначити, що Вернадський майже не мав уявлення про внесок «батька української історіографії», хоча Антонович помер приблизно за десять років до переїзду Вернадського до України. Історичний вплив ученого вже був висвітлений у низці важливих праць, а саме у томі «Записок Українського наукового товариства» під редакцією Михайла Грушевського та окремій книзі Степана Томашівського. Вразливим місцем у розумінні Вернадським постаті Антоновича було його трактування діяльності останнього. Основні уявлення про Володимира Боніфатійовича Вернадський, ймовірно, формував з джерел, пов'язаних із чорносотенними колами та їх опонентами. Відтак, він інтерпретував Антоновича через призму алегоричного образу Конрада Валленрода із творчості Адама Міцкевича персонажа, який приховував

своє справжнє мислення, діючи начебто «зрадливо» в інтересах антиросійської політики на займаній посаді під егідою російської держави. У такій моделі бачення Антонович постає як підпорядкований «зрадник російської ідеї», котрий розгортав діяльність з інтелектуального утвердження українського сепаратизму. Ця позиція привела Вернадського до етичної оцінки діяльності одного з найяскравіших діячів українського громадського руху XIX століття як подвійно морально недосконалої. Цікаво, що водночас шовіністично настроєну професуру Київського університету Святого Володимира, серед якої працював сам Антонович і яка не виказувала схильності до репресій за його українські переконання, Вернадський розглядав із позиції морально прийнятної та етично збалансованої поведінки [32, с. 68].

Цікавим є той факт що Володимир Вернадський також мав власні уявлення про педагогіку. Основним завданням освіти й виховання видатний природознавець і гуманіст Володимир Вернадський вважав підготовку покоління, яке усвідомлює сенс життя, розуміє взаємозв'язок і взаємозалежність народів світу, природи та суспільства. Своє життя він присвятив науці, яка, на його переконання, має слугувати добробуту людства, збереженню планети Земля та побудові суспільства, вільного від воєн і конфліктів. Ідеї Вернадського залишаються вкрай актуальними в світлі сучасних подій як у світі загалом, так і в Україні зокрема, з огляду на військову агресію російської федерації. Вони потребують ретельного осмислення, глибокого аналізу та практичного впровадження задля досягнення гармонійного розвитку суспільства [27, с. 39-40].

Володимир Вернадський розглядав вищу школу як ключовий носій загальнолюдської культури, засіб досягнення суспільної єдності та реалізації ідей загальної освіти. На його переконання, саме через якісно організовану систему вищої школи можливо досягти принципово нового стану суспільства. Учений наголошував, що правильно функціонуюча вища школа створює фундамент освіченого народу, який є запорукою широкого, мирного й стабільного розвитку суспільства. Вернадський сформулював основні принципи

діяльності вищої школи як частини глобальної освітньої системи. У своїх працях він наполягав на необхідності модернізації освітньої сфери. Згідно з його поглядами, ефективність такої системи зростатиме пропорційно вдосконаленню механізмів інтеграції, поширення та популяризації останніх наукових досягнень. Ці процеси сприятимуть пришвидшенню темпів наукового прогресу, розширенню можливостей пізнання і створенню стимулів для пошуку оптимальних форм і методів роботи освітніх закладів. Значна увага вченого була також зосереджена на необхідності своєчасного перегляду принципів реалізації освітніх процесів, враховуючи зміни історичних і суспільних умов. Зокрема, у контексті викликів, спричинених агресією Російської Федерації, імперативом стає детальне вивчення цих проблем, їх аналіз і практична імплементація рішень у сучасному освітньому просторі. Однією з ключових засад функціонування освітньої системи, на думку В. Вернадського, є демократизація та гуманізація навчального процесу, що забезпечують тісний взаємозв'язок наукових досліджень із зростанням впливу демократичних норм у суспільному житті. Особливу вагу вчений надає принципу інтернаціоналізації освіти, який він трактує як природний наслідок тенденцій глобального поширення єдиної культури й забезпечення її загальної доступності незалежно від расової приналежності, статі чи соціального статусу особистості. Це, за його переконанням, стає можливим у процесі гармонізації освітніх систем різних країн світу. Вищій школі В. Вернадський приписує роль провідника загальнолюдської культури, базуючи її важливість на формуванні та розвитку наукового знання як ключової передумови для ефективного виконання цього завдання. Таким чином, університети та заклади вищої освіти виступають не лише освітніми інститутами, але й платформами для інтеграції культурного надбання людства в єдиний загальнолюдський контекст [27, с. 41-42].

Перші кроки в науковій діяльності Володимир Вернадський здійснював під керівництвом свого наставника Василя Васильовича Докучаєва – засновника ґрунтознавства, який викладав мінералогію в Петербурзькому університеті та значно вплинув на формування молодого дослідника. Вернадський активно

долучався до експедицій Докучаєва в Полтавській і Нижегородській губерніях. У 1888 році на основі досліджень під час експедиції вийшла його перша самостійна праця «Про фосфорити Смоленської губернії», де він звернув увагу на особливості природного комплексу Катеринославського повіту [10, с.98].

Науковий шлях видатного природознавця Володимира Івановича Вернадського нерозривно пов'язаний із Україною. Його історія наукової діяльності в цьому регіоні починається у 1890 році, коли молодий дослідник долучився до експедиції В.В. Докучаєва, вивчаючи та картуючи ґрунти Полтавської губернії. Спостереження, які він проводив у Кременчуцькому та Полтавському повітах, згодом стали основою для формування біогеохімічних підходів, які через чверть століття набудуть значного наукового значення [68, с. 691].

Василь Васильович Докучаєв був одним із найулюбленіших викладачів Володимира Івановича під час навчання в Петербурзькому університеті. Саме він пробудив у здібному студенті глибокий інтерес до кристалографії, яка в подальшому стала основою для його філософських узагальнень щодо природи матерії. Докучаєв першим звернув увагу молодого таланта на динамічний аспект мінералогії, що підштовхнуло Вернадського до створення нової галузі науки — біогеохімії. Значний вплив наставника також спонукав Володимира Івановича протягом усього його життя зберігати щирий інтерес до однієї з фундаментальних тем природи симетрії [65, с. 153].

Протягом наступних тридцяти років Вернадський регулярно відвідував Україну. Численні поїздки до Дрогобича, Борислава, Кременчука, Лубен і Полтави, а також експедиції до Житомирської та Полтавської губерній і Рівненського повіту Волинської губернії стали важливими віхами його наукової діяльності. Поряд із дослідженнями в Криму, на Кавказі, Уралі, Забайкаллі та Оренбурзькій губернії, зібраний матеріал сприяв створенню новаторських праць у галузях мінералогії, кристалографії, геохімії та радіогеології. У 1913 році сім'я Вернадських придбала земельну ділянку в селі Шишаки Полтавської губернії, де було побудовано садибу у стилі староукраїнської архітектури на лівому березі

річки Псел. Саме тут Володимир Іванович розмірковував над основними концепціями теорії біосфери та ролі живої речовини в структурі земної кори. У 1916 році він пережив період творчого піднесення, коли окремі спостереження й факти з історії Землі почали формуватися у цілісну теоретичну систему. Подальші фундаментальні узагальнення стали основою для розвитку сучасних геохімічних і біосферних підходів до аналізу глобальних процесів на планеті [68, с. 691].

Упродовж 1890–1898 років Володимир Вернадський обіймав посаду приват-доцента в Московському університеті, де успішно захистив докторську дисертацію на тему «Явище ковзання кристалічної речовини». Під час роботи в університеті він активно займався науковою діяльністю: брав участь в експедиціях, проводив дослідження геологічних, палеонтологічних, мінералогічних та метеоритних колекцій у провідних музеях світу. Особливу увагу приділяв роботі з колекціями Мінералогічного музею Московського університету, який завдяки його зусиллям став одним із найвищих за рівнем представництва в Європі. У період із 1898 до 1911 року Вернадський був професором того ж університету та обіймав посаду помічника ректора. Він також активно долучався до створення Московського університету імені Шанявського, де читав лекції та сприяв науковому й освітньому розвитку закладу [10, с. 100].

Природничі дослідження українських земель, нарівні з іншими регіонами Російської імперії, були узагальнені у фундаментальних працях Володимира Вернадського «Основи кристалографії» (1903) та «Досвід описової мінералогії» (1908). Ці монографії стали важливим внеском у світову науку. Зокрема, до другої праці він включив одну з найповніших бібліографій свого часу, що стало можливим завдяки його знанню всіх європейських мов. Він не лише читав літературу різними мовами, але й публікував власні наукові розвідки багатомовно. Ґрунтознавство та мінералогія стали базою для розвитку його теорії живої речовини та вчення про біосферу. У цей період Вернадський проявив себе як видатний природознавець і мислитель, суттєво збагативши науку інноваційними ідеями. Він модернізував мінералогію і кристалографію, а

також заклав основи нової дисципліни — геохімії. Маючи членство в численних російських і міжнародних наукових організаціях, Вернадський став активним учасником і українських товариств. Серед них Українське наукове товариство в Києві, Полтавське товариство «Просвіта», Наукове товариство імені Шевченка у Львові, Товариство дослідних наук при Харківському університеті та інші. Тісна дружба пов'язувала його з М.П. Драгомановим, з яким він зустрівся вперше у Парижі [10, с. 100-101].

У 1906 році Володимир Іванович Вернадський був обраний ад'юнктом Імператорської Академії наук і призначений завідувачем мінералогічного відділу Геологічного музею ім. Петра Великого. У 1908 році він отримує статус екстраординарного академіка, а вже в 1912 році стає ординарним академіком. Починаючи з 1914 року, Вернадський обіймає посаду директора Мінералогічного та Геологічного музею Академії наук, а в 1915 році стає головою Комісії з вивчення природних виробничих сил Росії, створеної за його ініціативою. Діяльність цієї комісії сприяла формуванню основ для майбутнього розвитку ряду наукових інститутів, серед яких Керамічний, Радієвий, Оптичний, Фізико-хімічний, Інститут платини та інші. Цей період життя Вернадського був відзначений напруженою й наполегливою працею над його концепцією про єдність живого і неживого у природі. Надзвичайно красиві краєвиди та атмосфера однодумців на біологічній станції в Шишаках і Старосільській (Дніпровській) стали джерелами натхнення для його наукової діяльності, спонукаючи Володимира Івановича до нових відкриттів та творчих пошуків [10, с.102].

Політичні процеси, що розгортаються в країні, не залишаються поза увагою Володимира Івановича. У ці неспокійні роки він активно долучається до громадського життя. У 1915 році його втретє обирають до Державної Думи від Академічної курії. Вернадський стає членом Економічної комісії та Російського парламентського економічного комітету, який входив до складу постійної міжпарламентської торгової конференції союзних держав. Він також бере участь у роботі кількох узгоджувальних комісій. На сесіях Державної Думи, у комісіях,

під час нарад і особистих зустрічей Володимир Іванович завжди демонструє глибоке знання тематики, обговорюючи різноманітні та актуальні проблеми [69, с. 46].

Під час перебування в 1917 р. Шишаках Володимир Іванович отримав телеграму від Сергія Федоровича Ольденбурга, академіка та давнього друга молодих років, який у той час обіймав посаду міністра народної освіти. У телеграмі йшлося про створення нового Міністерства народної освіти, що обговорювалося в колі кадетської партії, до якої також належав Вернадський. Ольденбург запропонував ученому приєднатися до цієї ініціативи в Петрограді, запропонувавши посаду заступника міністра народної освіти. Додатково пропонувалося очолити відділ вищої школи та координувати організацію державних досліджень наукових проблем. Володимир Іванович з особливою зацікавленістю поставився до нового виклику, зазначивши: питання правильної організації наукової та освітньої діяльності завжди становили для нього важливу ідеологічну та практичну проблему. Ще під час своєї діяльності у Московському університеті (1897–1911) він активно займався реформуванням академічного життя, заглиблюючись у концептуальні аспекти структури вищої освіти, яка перебувала на етапі становлення. Його внесок у розвиток університетської системи свідчив про глибоке розуміння складних механізмів освітньої організації та прагнення до вдосконалення наукових процесів [69, с. 46-47].

Володимир Вернадський все-таки прийняв пропозицію Сергія Ольденбурга, сподіваючись встигнути реалізувати щось корисне. Влада як самоціль його ніколи не приваблювала — його цікавила можливість удосконалювати освітню систему. Знання історії науки та життєвий досвід підказували йому, що на сприятливі часи годі було сподіватися. Вернадський ніколи не обирав пасивну очікувальну позицію. Завдяки наполегливій та енергійній роботі, навіть за короткий період перебування на посаді міністра, йому вдалося зрушити з місця питання відкриття Пермського університету, яке довгий час залишалося нерозв'язаним. Він також зміг переконати у необхідності створення університетів нового типу з факультетами прикладних наук.

Спираючись на світовий досвід, академік довів, що доступ до вищої освіти для вчителів, лікарів, інженерів та агрономів сприятиме економічному і культурному розвитку країни. Саме тоді виникла ідея створення академій наук у Грузії, Сибіру та Україні [73, с. 12].

Як переконаний гуманіст, він категорично не приймав більшовицький переворот і засуджував саму ідею насильницького встановлення влади. Аналізуючи політичну ситуацію того часу, вчений зазначає, що вона викликає сильне занепокоєння та тривогу щодо майбутнього, наголошуючи на яскравих проявах анархізму серед російської народної маси та єврейських лідерів, які, на його переконання, відіграють ключову роль у цьому русі. На думку Вернадського, більшовицький рух має глибокі корені у суспільних низах та натовпі, який утратив довіру до інтелігенції. Після арешту Тимчасового уряду на чолі з Олександром Керенським загроза нависла і над самим Володимиром Вернадським. Спочатку він шукає прихисток у друзів і знайомих, обдумуючи можливість втечі до України. Перебуваючи далеко в Петербурзі, він уважно стежить за подіями в Україні та сподівається, що вона зможе здобути свою незалежність [71, с. 54].

Вернадський, українець за походженням, завжди усвідомлював свою приналежність до українського народу, постійно підтримуючи зв'язки з родинами відомих інтелігентів, таких як Короленки та Старицькі. Його ставлення до українського питання формувалося під впливом поглядів значної частини ліберальної інтелігенції XIX – початку XX століття, і саме ці умонастрої спонукали його шукати ненасильницькі шляхи та методи вирішення проблем, враховуючи демократичне право кожної людини на свободу. Ще в дореволюційний період Вернадський вказував, що з моменту приєднання України до Росії політика останньої спрямовувалася на повне асимілювання українців з панівною нацією, знищення їхніх національних особливостей. У кризові моменти Росія завжди жертвувала інтересами українського народу заради досягнення власних політичних цілей [98, с. 23].

Вернадський критикував централістські прагнення російської влади, де адміністрація, особливо на нижчих рівнях, під приводом боротьби з так званим «українським сепаратизмом» порушувала основоположні права українського народу, трактуючи їх як загрозу. Він виступав за збереження української культури та підтримував культурний розвиток і самобутність українців. На відміну від багатьох своїх однодумців із політичних кіл, передусім членів партії кадетів, Вернадський вважав відродження української мови вагомим і визначним явищем [98, с. 24].

Українознавча концепція, розроблена В. Вернадським, базується на ідеях інтеграції природного та суспільного середовища, глибокого усвідомлення особливостей України, а також творчого аспекту людської діяльності. У її основі лежить уявлення про людину як потужну планетарну силу, яка, завдяки розумній взаємодії та духовному зв'язку між поколіннями, здатна впливати на формування майбутнього і спрямовувати його в позитивному напрямі [48, с. 222].

Творча спадщина Володимира Вернадського охоплює широкий спектр наукових напрямів, демонструючи його багатогранний інтелект та потужну здатність передбачати майбутнє. Його глибокі й надзвичайно революційні ідеї значно випередили свій час, здійснивши істотний вплив на розвиток природознавства та відкривши нові горизонти для наукового прогресу і загального розвитку людської цивілізації. Однією з ключових заслуг Вернадського був його вагомий внесок у освоєння ядерної енергії. Він став одним із перших вчених, хто вже на початку XX століття усвідомив неймовірний потенціал енергії атомного ядра. Близько до початку Першої світової війни, з його ініціативи було започатковано програму розробки ядерної зброї. При цьому він твердо вірив, що чим могутнішими стають руйнівні технології, тим важливішими є ефективні й розвинуті механізми соціального контролю, здатні забезпечити безпеку їх використання [37, с. 4].

Наукова спадщина В. І. Вернадського зробила вагомий внесок у формування та розвиток сучасної наукової картини світу, утвердження

фундаментальних основ наукового світогляду. Він осмислював Всесвіт як цілісну систему, що складається з живої матерії, біосфери та людства. Науковець підкреслював, що з появою людства розпочинається принципово новий етап еволюції Всесвіту. Цей етап, за його переконаннями, визначатиметься діяльністю людини та її розуму, який сприятиме трансформації біосфери в якісно інше середовище існування ноосферу, сферу розуму. У цьому процесі передбачалося не лише суттєве перетворення самої біосфери, але й значні соціальні зміни, формування нових моделей співіснування людства, заснованих на принципах справедливості, рівності рас і народів. Особливої уваги заслуговує ідея відмови від війни як способу вирішення конфліктів. Вчення Вернадського про біосферу та формування нового біосферного мислення стало не лише відповіддю на актуальні виклики сучасності, а й запропонувало новий підхід до розуміння необхідності трансформації стосунків людини із навколишнім середовищем. Це відкривало перспективу створення «цивілізованого культурного людства». Розвиток ноосфери, на думку Вернадського, вимагав залучення всієї планети до світових наукових процесів і формування універсальної науки, яка б стала потужною історичною та геологічною силою. У цій науці природно-історичні, космічні та соціально-гуманістичні знання об'єднуються в єдине ціле. Це, у свою чергу, сприяло б гармонізації різних сфер людської діяльності, їхньому взаємозв'язку та узгодженому розвитку [98, с. 21-22].

У науковій спадщині Володимира Вернадського увага приділена низці ключових питань, серед яких наукове регулювання обміну речовин, системний і цілісний підхід до вивчення біосфери, а також наукова концепція автотрофності людини. Остання, попри свою екологічну актуальність, ще не отримала повного осмислення, хоча за її масштабом вона перевершує багато положень концепцій біосфери та ноосфери. Вернадський одним із перших здійснив глибокий аналіз структури та властивостей простору й часу, підкресливши їхню важливу роль у формуванні наукового світогляду та практичної діяльності людства. Він висунув

ідею про автономний статус біологічного простору й часу, відзначивши їхні особливості, зокрема прояви симетрії та асиметрії [98, с. 22].

Вагоме місце у своїх розвідках Вернадський відвів філософським і методологічним проблемам, охоплюючи такі аспекти, як логіка емпіричної науки, співвідношення емпіричного та раціонального методів у пізнанні, етика наукової діяльності, природа наукового світогляду, а також зв'язок філософії та природничих наук. Орієнтуючись на широкі синтетичні узагальнення, він не применшував значення аналітичного підходу. Аналізуючи форми синтезу в розвитку науки, Вернадський зазначав, що надмірна спеціалізація та нестача дослідників-натуралістів типу Бюффона завдають шкоди науковому прогресу. Водночас, захищаючи науковий світогляд, він не абсолютизував ролі науки і визнавав вагомість інших форм духовного освоєння світу та людських переживань [98, с. 22].

Рід Вернадських має глибоке коріння, яке бере початок від литовського шляхтича Верни, що під час Визвольної війни перейшов на бік козаків. За сімейними легендами, які згадував Володимир Іванович Вернадський, його предки по батьківській лінії могли бути вихідцями з Литви або навіть Італії [26, с. 42].

Рід видатного вченого належав до українського дворянства, що сформувалося з представників козацької старшини. Прадід Вернадського, Іван Никифорович Вернадський, був запорозьким козаком, який здобув освіту спочатку в Переяславському колегіумі, а потім у Києво-Могилянській академії. Після ліквідації Запорозької Січі він переїхав до Березнянського повіту Чернігівського намісництва, де отримав сан священика у селі Церковище. У 1786 році родину Івана Никифоровича офіційно внесли до першої частини родовідної книги Чернігівської губернії, що стало підтвердженням її дворянського статусу [6, с. 30].

Дані про діда вченого, Василя Івановича, також мають чітке документальне підтвердження. З благословення матері він вирушив пішки до Москви, рятуючись від волі батька, який прагнув його вступу до Києво-

Могилянської академії. Натомість юнак мріяв стати лікарем. Через цей вибір батько, прадід Вернадського, прокляв сина церковним прокляттям. За сімейними переказами, це вплинуло на все його подальше життя, адже велика сім'я Василя Івановича зазнавала численних втрат: діти помирали ще в дитячому віці або юнаками. Єдиним уцілілим залишився наймолодший син – батько Володимира Івановича Вернадського, який отримав ім'я Іван на честь покровителя свого діда [21, с. 56].

Ймовірно, тягар прокляття позначився на долі всього роду Вернадських, адже він завершився лише на єдиній онуці вченого. Син Володимира Івановича, Георгій, був одружений зі своєю троюрідною сестрою Ніною Володимирівною Ільїнською, але дітей у них не було. Донька вченого, Ніна Вернадська-Толль, яка працювала лікарем-психіатром у США в місті Мідлтаун, мала одну доньку Тетяну. Через хворобу Тетяна не одружувалася і не мала дітей. Таким чином, Тетяна Миколаївна Толль стала останньою представницею роду Вернадських [6, с. 30].

Основною цінністю наукової діяльності Володимира Вернадського є синтез знань та прагнення досліджувати природні явища в їхній цілісності й узагальненості. За півстоліття до перших космічних польотів він зміг уявно побачити Землю з космосу зовсім не лише як один із об'єктів Сонячної системи, а очима геолога, розрізняючи континенти й океани, гірські породи, живі організми, людину, мінерали, атоми та молекули. Одним із найвагоміших наукових досягнень Вернадського стало вчення про біосферу, яке охоплює дослідження геологічної діяльності живих організмів і людини, вивчення природних вод, історію мінералів та хімічних елементів земної кори. Крім цього, значною частиною його роботи були аналіз сутності симетрії та часу, а також дослідження історії науки [23, с. 21].

Володимир Вернадський виходив за межі окремих наук, об'єднуючи знання різних галузей, таких як геохімія й біологія, геологія й економіка, історія науки та природознавство. Він був не лише геологом, а й займався кристалографією, біологією, ґрунтознавством, дослідженням природних вод,

метеоритів і радіоактивних елементів. Для нього природа була цілісною системою, яку він сприймав у її багатогранних проявах. Вивчаючи окремі об'єкти, він одночасно бачив їх у різних масштабах і як частини більших систем, зрештою пов'язуючи все зі структурою Всесвіту. Протягом свого життя Вернадський створив 416 значних наукових праць (окрім статей), серед яких 100 присвячено мінералогії, 70 — біогеохімії, 50 — геохімії, 43 — історії науки, 37 — організаційним питанням, 29 — кристалографії, 21 — радіогеології, 14 — ґрунтознавству та іншим темам [23, с. 21].

Володимир Вернадський визначний діяч української науки, громадський активіст та видатна особистість, чиє життя, творчість і праця завжди були тісно пов'язані з Україною як глибинним духовним орієнтиром. Його українознавча концепція побудована на ідеї неподільності природного і соціального середовища, глибокому осмисленні сутності України, акценті на конструктивну природу людської діяльності, а також на баченні людини як потужної планетарної сили. Завдяки розумному підходу до взаємодії та духовному зв'язку між поколіннями вона має здатність змінювати майбутнє на краще. Подальші дослідницькі перспективи полягають у ретельному аналізі українознавчих напрямів роботи ВУАН та етнографічної спадщини Володимира Вернадського [48, с. 225].

Розділ 2. Громадсько-культурна та наукова діяльність Володимира Вернадського

Наступні роки життя Володимира Івановича Вернадського були насичені значущими подіями, що мали ключове значення для розвитку науки та освіти в Україні. Цей період став одним із найвагоміших і найактивніших у його діяльності на українській землі.

Початок 1917 року не приніс нічого особливого — сильні морози, снігові бурі та перебої у постачанні харчів були звичними умовами для росіян навіть під час світової війни. На фронті також не передбачалося суттєвих змін. Проте кінець лютого став переломним моментом, який сколихнув усю країну. Падіння самодержавства пробудило величезні очікування, породило надії на швидкі й кардинальні зміни життя, яке опинилося в глухому куті через війну. На таких революційних ідеях виросло не одне покоління російської інтелігенції. Володимир Іванович Вернадський, як і більшість представників російської інтелігенції, зустрів революцію 1917 року з ентузіазмом. У перші місяці після втрати монархією влади він покладав великі сподівання на позитивні зміни, на прорив у соціальному розвитку та прогрес, які обіцяла революція. Його особистість втілювала гармонійне поєднання вченого світового масштабу, мислителя з ліберально-демократичними переконаннями, гуманіста та людини високих моральних принципів. Здавалося, що саме настав час реалізувати прогресивні ідеї для суспільства. На той час партія кадетів, членом Центрального комітету якої Вернадський був із часу її створення, становила основу Тимчасового уряду. Сам учений також активно залучився до роботи в нових урядових структурах, а восени 1917 року посів посаду заступника міністра народної освіти. Однак минув лише рік, і 1 травня 1918 року він зробив щоденниковий запис про своє розчарування революцією та її наслідками [19, с. 73].

Наприкінці насиченого подіями 1917 року Володимир Вернадський переїхав до Полтави, віддавши всі свої сили науковій діяльності. Він зосередився на вивченні біогеохімічних проблем, займався організаційними питаннями та

просвітою. У Полтаві він заснував Товариство любителів природи, розробив програму його роботи й почав писати книгу про біосферу, яку доводив до завершення протягом наступних трьох років. Невдовзі науковець отримав пропозицію працювати на посаді товариша міністра народної освіти в Тимчасовому уряді у Петрограді. Там він познайомився з істориком Миколою Василенком, який представляв Україну у питаннях вищої освіти [48, с. 224-225].

Обіймаючи цю посаду, Володимир Іванович Вернадський демонстрував глибоке розуміння стану науки та освіти в межах величезної імперії, активно долучаючись до організації безлічі заходів. У своїй роботі він завжди проявляв максимальну об'єктивність і виваженість, особливо в питаннях, що стосувалися національної політики. Наприклад, у своєму щоденнику він згадує засідання товаришів міністра, під час якого обговорювали права шкіл із польською мовою навчання, зазначивши, що позиція всіх учасників зводилася до одного — забезпечення рівноправності з російською мовою [71, с. 53].

У період революційних потрясінь та загрози для власного життя, Вернадський приймає рішення таємно вирушити до Полтави. Там він встановлює контакти з місцевою інтелігенцією й продовжує активно працювати. Однак ситуація стрімко змінюється — Полтава потрапляє під контроль російських і українських більшовиків, які розпочинають реалізацію ленінської концепції щодо приєднання України до складу Росії. У цей неспокійний час влада постійно змінюється: спочатку її утримує Центральна Рада, потім більшовики, а згодом місцеві кадетські діячі, що керували державними процесами. Згодом Україна опиняється під проводом гетьмана Павла Скоропадського [71, с. 55].

У квітні 1918 року гетьман Павло Скоропадський очолив владу в Україні, і новостворена Українська держава гостро потребувала компетентних фахівців для розбудови науки, освіти та культури. Саме в цей час Микола Василенко, уже на посаді міністра народної освіти в уряді Скоропадського, запросив Вернадського переїхати до Києва та очолити Комісію для організації наукових і освітніх інституцій. Цей період став одним із найважливіших у житті ученого,

коли він зробив вагомий внесок у розвиток рідного народу. У Києві Вернадський очолив Комісію з розробки законопроектів щодо створення Української Академії Наук, Української Національної бібліотеки, а також займався питаннями організації вищої школи. Свої бачення щодо розвитку наукових інституцій він виклав у статтях «Від Тимчасового Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві» (1918) та «В справі заснування Української Академії Наук у Києві: промова акад. В.І. Вернадського» (1920) [48, с. 224-225].

На початку травня 1918 року Володимир Вернадський як представник Полтавської делегації здійснив поїздку до Києва, де відбувався з'їзд української партії «Народна Воля». Під час цієї події він зупинився у свого давнього друга, історика Михайла Василенка, який на той час суміщав посади міністра закордонних справ і міністра народної освіти України. У своїх записах Вернадський зазначив тривожні спостереження щодо того, як німецька окупаційна влада безжально експлуатувала ресурси України, вдаючись до систематичного грабунку й скупівлі всього, що мало цінність. Фактично німці стали цілковитими господарями ситуації, тоді як Українська Центральна Рада демонструвала абсолютну неспроможність впливати на події. Значне розчарування викликав у Вернадського і сам партійний з'їзд. На його думку, було очевидним, що учасники цього політичного заходу досі недостатньо чітко усвідомлювали значущість процесу відокремлення України в новий історичний етап [71, с. 55].

У 1918–1919 роках, працюючи в Києві, Вернадський продовжував займатися дослідженням живої речовини, хоча основну частину його часу поглинала науково-організаційна робота. Одним із центральних напрямів цієї діяльності було реформування системи вищої освіти. У ті роки він очолював Комісію з питань вищої школи та наукових установ при Міністерстві освіти створена після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського з ініціативи міністра освіти М.П. Василенка.

Комісія під керівництвом Вернадського продовжила діяльність попередньої структури, заснованої у квітні 1918 року, метою якої було об'єднання Університету святого Володимира з Українським народним університетом. Новий орган мав значно більш амбітні завдання: його члени розробляли план українізації вищої освіти та формували основу для створення відповідних законодавчих документів. Ідея заснування української національної школи зародилася ще у 1917 році, коли Вернадський і Василенко працювали у Петрограді. Вернадський, очолюючи російську Комісію у справах наукових установ, представив записку «Про заснування університетів нового типу», в якій сформулював необхідність реформувати систему університетської освіти та створити нові заклади, що інтегрували наукову діяльність із професійною підготовкою. У рамках цього підходу вже в 1917 році для українізації освіти були відкриті кафедри українознавства в Університеті святого Володимира, Харківському університеті та Ніжинському історико-філологічному інституті [10, с. 129-130].

Загальна концепція реформування системи освіти, розроблена Вернадським, була детально викладена у його листі до М.П. Василенка від 18 травня 1918 року. У цьому документі він висловив готовність взяти на себе тимчасове керівництво Комісією з питань вищих навчальних закладів і наукових установ, а також активно працювати над створенням Української академії наук. Вернадський обстоював принцип культурного паралелізму у вирішенні національних питань, акцентуючи на важливості державної підтримки для розвитку української мови та культури [72].

Він ґрунтовно аналізував різні підходи до українізації освіти, ведучи прямий діалог із майбутніми членами комісії для врахування їхніх поглядів. Протоколи засідань демонструють поступове напрацювання компромісних рішень щодо структуризації освітньої системи, заснування нових навчальних закладів та визначення основних принципів їх функціонування [55, с. 55].

Ідея заснування Української академії наук (УАН) під час національно-демократичної революції стала потужним стимулом для об'єднання найкращих

умів української інтелігенції, демонструючи велич і силу їхнього інтелектуального потенціалу. Основою для такого об'єднання була перспективна можливість створення УАН, орієнтуючись на передові ідеї та глобальні тенденції розвитку науки, а також усвідомлення її ключової ролі у процесі державотворення. Особливого значення набула концепція УАН, розроблена Володимиром Івановичем Вернадським. Роль Вернадського та історію створення УАН висвітлено у численних працях науковців. Крім цього, спеціалізовані довідники містять бібліографію праць Вернадського, літературу про нього, а також його рукописну спадщину, присвячену життю та діяльності в Україні. Однак сучасний погляд на події заснування УАН дозволяє по-новому оцінити їхній вирішальний внесок у розвиток української науки. Питання створення Академії наук уперше постало на практиці після Лютневої революції в Росії у березні 1917 року. Саме тоді М.П. Василенка було призначено попечителем Київського учбового округу. Разом із колегами, такими як П.Я. Стебницький та О.Г. Лотоцький, він підготував доповідну записку щодо реформи освіти, яка стала важливим імпульсом для реалізації цієї ідеї [52, с. 17].

Володимир Вернадський досконало знав структуру та принципи фінансування академій різних країн Європи, що дозволяло йому оцінювати переваги та недоліки кожного випадку окремо. Його досвід і знання переконали вченого в важливості створення державної мережі науково-дослідних інститутів. У 1916 році він зазначав, що питання організації такої мережі дослідницьких установ у державі раніше навіть не обговорювалося і ніколи як явище не визнавалося офіційно. Вернадський був впевнений, що саме такий підхід — це найефективніший спосіб забезпечити результативність наукової діяльності, адже він дозволяє об'єднати зусилля окремих вчених у єдину потужну інтелектуальну силу. Однодумцем Володимира Вернадського був Микола Василенко, який тривалий час виношував ідею створення Української Академії наук. Він чітко розумів, що існування в Україні найвищого органу наукової діяльності є нагальною потребою [73, с. 14].

Володимир Іванович Вернадський став першим серед істориків науки, хто досліджував академію наук як специфічний соціальний інститут. Він критично проаналізував світовий досвід функціонування академій, узагальнив тенденції їх розвитку (зокрема, європейський, американський і російський), а також розкрив ключову роль академічної науки в житті народів і держав. Вернадський акцентував увагу на прогресивних особливостях академій, які перетворюються на наукові центри, що діють на державних засадах. Він довів ефективність цієї форми організації національної науки в контексті нових викликів, коли природничі науки набувають критичного значення для економічного розвитку держав, а гуманітарні для культурного і національного самоствердження. Цей погляд опосередковано сприяв утвердженню України як незалежної держави, що знайшло позитивний відгук у Миколи Прокоповича Василенка. Заходячи на посаду прем'єр-міністра та міністра освіти в гетьманському уряді 1918 року, Василенко високо оцінив ідеї Вернадського. Широка ерудиція останнього в цих питаннях і його аргументована позиція стали вирішальними чинниками для залучення його до керівництва комісіями при Міністерстві освіти. Ці комісії займалися питаннями вищої освіти, наукових установ та підготовкою законопроекту про створення Української академії наук [52, с. 18].

Володимир Вернадський вважав мережу вищих навчальних закладів в Україні на той час недостатньо розвиненою для окремої держави, особливо в контексті вищої технічної освіти та її орієнтації на азійські регіони. Він пропонував об'єднати всі виші під управлінням Міністерства народної освіти та виступав проти створення відділення українського університету в Кам'янці-Подільському, яке, на його думку, не могло б ефективно протистояти полонізації й германізації західної України. Натомість Вернадський радив заснувати там новий незалежний навчальний заклад із акцентом на україно-російську основу, щоб не відбирати й так невеликі ресурси українських наукових і педагогічних кадрів із Галичини. Також він бачив необхідність залучення сил Київського університету святого Володимира для розвитку освіти в Криму [36, с. 261].

Концепція Української академії наук, розроблена Володимиром Вернадським, значною мірою відображала його політичні погляди. Розглядаючи Україну як невід'ємну частину великої, але демократично реформованої Росії, він бачив Академію наук не як національно-державну установу, а скоріше як регіонально-географічну структуру. УАН, на думку Вернадського, мала бути аналогічним науковим центром, як, скажімо, Сибірська академія наук. Для нього Українська академія наук була насамперед експериментально-дослідницьким осередком, де основний акцент робився на розвиток точних і природничих наук, ґрунтуючись на сучасних технічних і наукових організаційних принципах. Натомість концепція Михайла Грушевського робила головний акцент на гуманітарні дисципліни. За задумом львівського професора, гуманітарні науки мали стати рушійною силою культурного прогресу та інструментом виховання широких мас населення. Наука, за його переконаннями, мала виконувати роль локомотива для підвищення національної свідомості, освіти й духовного розвитку українського народу. Ідеї Вернадського зустрічали спротив з боку таких діячів, як Агатангел Кримський і Сергій Єфремов, які активно впроваджували в життя концепцію, запропоновану Грушевським, з її гуманітарно-культурним акцентом. Так дві різні моделі ролі академії в суспільстві й науці вступали в уявну полеміку, визначаючи майбутній напрям діяльності УАН [32, с. 68-69].

У контексті розвитку фундаментальної науки в Україні, незважаючи на зусилля Українського наукового товариства (УНТ) взяти на себе ініціативу в створенні Академії наук через трансформацію Товариства у відповідну академічну інституцію, Володимир Іванович Вернадський наполегливо захищав свою власну концепцію Української академії наук. Запропонована структура та функції Академії, які були представлені УНТ, виявлялися значно менш амбітними у порівнянні з науково-гуманітарною ідеєю, розробленою Вернадським і схваленою комітетом та Міністерством народної освіти. Вернадський аргументовано вважав, що Українська академія наук повинна не лише продовжувати напрями досліджень, які успішно реалізовувалися в рамках

діяльності УНТ, особливо вивчення національної культури, але й охоплювати широке коло фундаментальних і прикладних наук. Ці дисципліни визначав як стратегічно важливий фундамент для забезпечення стійкого розвитку виробничих сил країни. Крім того, соціально-економічні науки, за його переконанням, повинні відігравати ключову роль у встановленні політико-правових засад державності та раціоналізації національного господарювання. Таким чином, Вернадський прагнув створити багатогранний науковий простір, здатний ефективно реагувати на виклики часу й сприяти загальному прогресу України [56, с. 51].

Комісія з питань організації Академії наук запропонувала концептуальні засади, які суттєво перевищували амбіції Українського наукового товариства (УНТ) у питаннях розвитку окремих напрямів наукових досліджень. Зокрема, комісія представила новаторські ідеї щодо розширення академічної структури шляхом інтеграції прикладних і технічних галузей науки. Особливо було наголошено на необхідності створення спеціалізованих установ такого профілю, що стало унікальною пропозицією, оскільки аналогічного досвіду не мали більшість академій того часу. Комісія також акцентувала увагу на гнучкості статуту Академії наук. Зокрема, передбачалося закласти принцип, який би дозволяв в майбутньому оперативно створювати нові структурні підрозділи або інтегрувати в існуючу інституційну мережу позаакадемічні науково-дослідні організації. Такий підхід мав забезпечити адаптивність академічної системи до змін та викликів часу. Окрім установ, таких як інститути та кафедри, які традиційно об'єднували штатний академічний персонал, було запропоновано створення комісій для залучення фахівців різних галузей до співпраці з Академією. Ці комісії мали формуватися оперативно й виконувати роль своєрідних центрів концентрації наукового та технічного потенціалу в межах певних напрямків досліджень. Такий підхід забезпечував базис для стимулювання розвитку виробничих сил України. Окрему увагу було приділено розбудові соціально-економічних дисциплін із метою вдосконалення політико-

правових засад держави та впровадження раціональних підходів до функціонування народного господарства [56, с. 51].

9 липня 1918 року, під час першого засідання новоствореної Комісії зі створення законопроекту УАН, Володимир Вернадський виголосив промову, в якій виклав основоположні засади майбутньої діяльності установи, зокрема українознавчу складову. Він наголосив на важливості новітньої Академії для розвитку української національної самосвідомості та культури через всебічне й глибоке наукове дослідження історії та сучасності України, її народу, сусідів, а також природи рідного краю у всіх її багатогранних проявах. На думку Вернадського, чим ширше і проникливіше буде дослідницька діяльність Академії, тим більше зростатиме її значення для української нації [73, с. 14].

До складу комісії остаточно увійшли такі визнані науковці та діячі: академік Володимир Вернадський, котрий обіймав посаду голови комісії; професор Харківського університету Дмитро Багалій; професор Київського політехнічного інституту Микола Кащенко; ректор Київського університету Євген Спекторський, а також професори Богдан Кістяківський, Йосип Косоногов, Олександр Сперанський і Михайло Туган-Барановський. До складу були включені також представники Українського наукового товариства (УНТ): Григорій Павлуцький і Павло Тутковський. Долучилися й інші знані фахівці: професор Петроградського інституту шляхів сполучення Степан Тимошенко; професор Лазаревського інституту східних мов у Москві Агатангел Кримський; професор Донського університету Євген Тимченко (ще один представник УНТ); а також завідувач дослідних полів і центральної дослідної станції Всеросійського товариства цукрозаводчиків професор Семен Франкфурт. Посаду секретаря комісії обійняв Вадим Модзалевський, очільник Архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтва та національної культури [73, с. 14].

Комісія працювала за принципом, згідно з яким усі присутні на її засіданнях мали право ухвального голосу, а рішення з усіх питань приймалися абсолютною більшістю голосів. У процесі своєї роботи Комісія могла утворювати підкомісії для детального опрацювання окремих аспектів. Очолював

кожну підкомісію один із членів Комісії, якому дозволялося запрошувати на засідання підкомісії осіб, що не входили до складу Комісії. Таким чином, для вирішення організаційних та інших питань залучалися різноманітні спеціалісти. На відкритті першого засідання Микола Василенко зазначив, що ідея створення Академії наук у Києві вже давно існувала серед українських учених. Однак раніше реалізувати її не вдавалося через численні перешкоди в розвитку української науки та негативне ставлення до піднесення українського відродження загалом [73, с. 15].

Відкриваючи перше засідання, Микола Василенко зазначив, що ідея створення Академії наук у Києві виникла серед українських учених вже досить давно. Однак раніше її реалізація була неможливою через численні перешкоди для розвитку української науки та негативне ставлення до зростання українського відродження загалом. Міністр народної освіти та мистецтва Української держави підкреслив, що зараз з'явилися нові сприятливі умови для цього, і створення Української академії наук бере на себе держава. Це має велике національне значення, адже й досі є люди, які з недовірою або насміханням ставляться до українського народу, заперечуючи можливість розвитку української мови та науки. Для тих, хто вірить у життєздатність українського народу, заснування Академії наук є не лише важливим, але й нагальним національним завданням [69, с. 51].

Після того, як із промовою виступив міністр народної освіти і мистецтва, слово взяв голова Комісії, академік Володимир Вернадський. Він звернувся до присутніх українською мовою. У короткому, але водночас яскравому та глибоко змістовному виступі видатний науковець і організатор науки виклав своє бачення ролі Української Академії наук. Його міркування ґрунтувалися насамперед на переконанні, що наука є вагомою продуктивною силою, яка повинна служити на благо всього людства. На думку Вернадського, новостворена Академія покликана стати найвищою провідною інституцією наукової діяльності в Україні. Вона має відповідати найвищим світовим стандартам як за рівнем проведених досліджень, так і за організаційними

принципами своєї роботи. Концепція, представлена академіком, органічно поєднувала стратегічні наукові завдання з реальними практичними потребами. Її аргументація вирізнялася чіткою логічністю та переконливістю [73, с. 15].

Після того, як із промовою виступив міністр народної освіти і мистецтва, слово взяв голова Комісії, академік Володимир Вернадський. Він звернувся до присутніх українською мовою. У короткому, але водночас яскравому та глибоко змістовному виступі видатний науковець і організатор науки виклав своє бачення ролі Української Академії наук. Його міркування ґрунтувалися насамперед на переконанні, що наука є вагомим продуктивною силою, яка повинна служити на благо всього людства. На думку Вернадського, новостворена Академія покликана стати найвищою провідною інституцією наукової діяльності в Україні. Вона має відповідати найвищим світовим стандартам як за рівнем проведених досліджень, так і за організаційними принципами своєї роботи. Концепція, представлена академіком, органічно поєднувала стратегічні наукові завдання з реальними практичними потребами. Її аргументація вирізнялася чіткою логічністю та переконливістю [69, с. 51].

Вернадський одразу визначив ключові вимоги, яким мала відповідати Українська Академія наук. Пріоритетну роль він відвів національним інтересам, що не є випадковим. На його переконання, новостворена Академія повинна сприяти розвитку української національної самосвідомості та культури. Це слід забезпечити шляхом систематичного, ґрунтовного та всебічного наукового дослідження як історії, так і сучасності українського народу і його сусідів, а також вивчення природного середовища регіону у всіх його багатогранних аспектах [73, с. 15].

З огляду на національні особливості України, академік Вернадський принципово заперечував копіювання навіть успішних моделей організації наукової діяльності іншими країнами. Він детально проаналізував світовий досвід, але дотримувався переконання, що впроваджувати слід лише те, що відповідає реальним потребам і інтересам України. За його переконанням, пріоритетом має стати створення добре структурованого відділення,

присвяченого українській мові, літературі та історії, а також відділів інститутів, робота яких безпосередньо орієнтована на практичні інтереси держави. Чим ширше й вільніше будуть організовані дослідження в Академії наук, тим значнішою стане її роль у зміцненні національної ідентичності та престижу [69, с. 51].

Згідно з концепцією академіка Володимира Вернадського, пріоритетним місцем у діяльності наукових установ займають державні інтереси. Державна значущість Академії формується через її вплив на зростання виробничого потенціалу країни та розвиток людського капіталу в Україні. Ідеологічні засади, закладені Вернадським, стали базисом для перетворення Української Академії наук, заснованої у 1918 році, на ключовий інститут, який забезпечив основу для поступового розвитку державності. Засновник Академії підкреслював важливість наукового дослідження України як недостатньо вивченої території, а також наголошував на невикористаному потенціалі її природних ресурсів [73, с. 15].

Володимир Іванович надавав особливого значення прикладним наукам, вважаючи їх важливими для зв'язку науки з повсякденним життям. На його думку, Академія наук повинна бути тісно пов'язана із практичними потребами суспільства у найширшому розумінні цього слова, таким чином зробивши свій внесок очевидним і значущим як для громадян, так і для України загалом. Діяльність Академії, на його переконання, має відповідати на нагальні виклики та потреби суспільства, які потребують наукової підтримки та глибокого пояснення. Учений твердо вірив, що держава повинна забезпечувати фінансування Академії наук, яка має стати потужним науковим центром. До її складу, на його думку, повинні входити наукові установи, постійні комісії, Національна бібліотека, дослідницькі інститути, лабораторії, музеї та ботанічні сади. Подібна структура дозволить гарантувати свободу наукової творчості та забезпечити повну автономію Академії. На думку Володимира Івановича Вернадського, створені за такими принципами нові Академії наук сприятимуть

посиленню національної свідомості, розвитку української культури та водночас забезпечать статус наукового центру світового рівня [69, с. 52].

Останнє засідання Комісії зі створення Української Академії наук відбулося 17 вересня 1918 року. Зі щоденників Вернадського відомо, що воно пройшло успішно, були вирішені важливі питання, зокрема ухвалено штатний розпис та умови прийому. Засідання часто тривали з ранку до пізнього вечора, супроводжуючись часом гострими дискусіями. Голова комісії завжди проявляв зразкову стриманість і рівновагу у своїй поведінці. У той же час Володимир Іванович демонстрував значну волю та наполегливість, послідовно захищаючи принципи, які вважав важливими. Його колеги високо цінували цілеспрямованість та рішучість свого керівника. Після завершення роботи Павло Тутковський виступив із пропозицією висловити подяку академіку Вернадському за його вагомий внесок у підготовку заснування Української Академії наук [73, с. 15].

У результаті було підготовлено законопроект щодо заснування Української Академії Наук (УАН) у місті Києві, а також проекти її Статуту, штатного розпису та кошторису витрат на період з жовтня до грудня 1918 року. Завершальне редагування зазначених документів було доручено членам Комісії: Володимиру Вернадському, Агатангелу Кримському та Михайлу Тугану-Барановському. Відповідно до Статуту, передбачалося утворення в складі Української Академії Наук 45 підрозділів, серед яких: 15 наукових інститутів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, ботанічний сад, акліматизаційний сад, астрономічна обсерваторія, біологічна станція, друкарня та бібліотека [69, с. 52-53].

Розгляд законопроекту про створення Української Академії наук у Раді Міністрів було заплановано на 18 жовтня. На засідання запросили Володимира Вернадського, Агатангела Кримського та Михайла Туган-Барановського. Однак у призначений день засідання скасували, і питання розглянули наступного дня, але вже без їхньої присутності. Попри загострення політичної ситуації, спричиненої відставкою тодішнього уряду, Бюджетна комісія провела

позачерговий розгляд і затвердила штати та кошторис Академії. Законопроект про заснування Української Академії наук на слуханнях представляв Василь Науменко — новопризначений міністр народної освіти та мистецтв, який змінив на цій посаді Миколу Василенка [73, с. 16].

19 жовтня 1918 року завершили роботу над Статутом Української академії наук. Комісія успішно виконала покладені на неї завдання та припинила свою діяльність. Вже 26 жовтня текст Статуту був опублікований у виданні «Державний вісник». Раніше, 22 жовтня, у цьому ж виданні було оприлюднено список членів Академії наук [69, с. 53].

14 листопада 1918 року був опублікований Закон про заснування Української Академії наук у Києві. 27 листопада того ж року відбулося перше засідання найвищого органу Академії, на якому її президентом одноголосно обрали Володимира Вернадського, віце-президентом Дмитра Багалія, а секретарем Агатангела Кримського. Заснування Української академії наук стало значущою подією в рамках національно-визвольного руху українців 1917–1921 років, адже це була нова наукова установа, яка відповідно до статуту сприяла розвитку національної культури, дослідженню минулого й сучасного України та використовувала українську мову у своїй діяльності. Планувалося створити окремий українознавчий відділ Академії, проте через фінансові труднощі ця ідея не була реалізована. Натомість центрами українознавчих досліджень стали кафедри Всеукраїнської Академії наук з історії українського народу, української мови, історії українського права, Комісія з вивчення народного господарства України, а також такі установи, як Київська археографічна комісія, Українське наукове товариство та Історичне товариство імені Нестора Літописця. Діяльність ВУАН відіграла ключову роль у розвитку національної науки, об'єднанні патріотично налаштованої української інтелігенції та посиленні національної самосвідомості українського народу [48, с. 225].

На цьому етапі організатори Академії вважали за доцільне залучити Михайла Грушевського до складу академіків. Таку позицію поділяв і гетьман Павло Скоропадський. Для вирішення цього питання з Михайлом Грушевським

відповідальність була покладена на Агатангела Кримського. У листі, датованому 24 серпня 1918 року, Кримський зазначає, що зустріч відбулася у дружній атмосфері, проте Михайло Грушевський вдруге висловив рішучу відмову щодо вступу до Академії. Він обґрунтовував своє рішення особистими переконаннями [73, с. 16].

Завдяки наполегливій роботі М.П. Василенка питання щодо створення Академії набуло пріоритетного значення в урядових комісіях. Це дозволило узгодити штатний розпис і кошторис новоствореної установи у надзвичайно стислі терміни вже 9 жовтня 1918 року [10, с. 108].

30 листопада академік Володимир Іванович Вернадський був офіційно призначений наказом гетьмана Павла Скоропадського на посаду голови-президента Української академії наук (УАН). У цей короткий, але надзвичайно значущий з історичної точки зору період було здійснено наукове та організаційне формування УАН. Силами великого колективу українських науковців вдалося втілити та розвинути основні концепції системного підходу, розробленого В. І. Вернадським, до сутності академічної науки в контексті незалежної держави епохи індустріалізації. Згідно з цими концептуальними положеннями, академічна наука мала слугувати рушійною силою, яка інтегрує державні дослідницькі установи, охоплюючи широкий спектр дисциплін: технічних, природничих і соціогуманітарних. Таким чином, на початковій стадії діяльності УАН було закладено фундамент для подальшого розвитку академічної науки в Україні. Це створило передумови для поступового нарощування наукоємного характеру знань, збільшення масштабів наукових досліджень та сприяло формуванню й розбудові вітчизняного комплексу фундаментальних наукових досліджень [10, с.110].

Звичайно В. І. Вернадський відіграв ключову роль у заснуванні академії, визначенні її інтенсивного темпу роботи та забезпеченні гнучкості організаційної структури. Завдяки його наполегливості та творчій організаційній діяльності на посаді Першого Президента вдалося за відносно короткий час створити ефективну і гармонійну структуру академії, залучивши до її роботи

висококваліфікованих фахівців. Це сприяло не лише підвищенню професійного рівня академії, а й зміцненню її авторитету як наукової установи. У складі Української академії наук були організовані такі відділення: історико-філологічне, фізико-математичне (з окремими секціями основних наук та прикладного природознавства) і соціальних наук (з підвідділами юридичних та економічних наук). Одночасно розпочалося заснування низки значущих наукових і культурних установ: Національної бібліотеки, Національних музеїв (зоологічного, ботанічного, геологічного, палеонтологічного, мінералогічного, антропологічного), Астрономічної обсерваторії, Ботанічного саду, Акліматизаційного саду, а також численних інститутів і лабораторій, зокрема біологічної станції [74, с. 27].

Одразу після заснування Українська академія наук та її підвладні установи розгорнули інтенсивну науково-організаційну діяльність. Значний темп роботи самої Академії задавав її президент, який активно впроваджував новаторські підходи. Завдяки ініціативам та керівництву Володимира Івановича Вернадського, а також завдяки співпраці перших дійсних членів Академії, вдалося створити ефективну організаційну структуру, побудовану на інтегрованій концепції. Ця концепція відображала кращі світові стандарти розвитку фундаментальної науки, водночас спираючись на багаті досягнення українських дослідників. Володимир Іванович Вернадський виступив із ключовою ініціативою обрання до складу Української академії наук видатних учених, що сприяло здобуттю установою високого авторитету та міжнародного визнання. Одним із важливих проектів, започаткованих під його керівництвом, стала організація Комісії з вивчення природних багатств України. Ця установа була створена за зразком подібної комісії, заснованої ним у Російській академії наук у 1915 році. Вернадський обґрунтовував потребу доповнення традиційної мережевої структури Академії, яка включала інститути і кафедри з постійним штатом співробітників, низкою спеціалізованих комісій. Такі комісії мали стати ефективними інструментами для залучення до співпраці Академії наук експертів із різних наукових і технічних сфер. Їхньою головною перевагою була

можливість оперативного створення та функціонування як центрів, що об'єднували науковий і технічний потенціал у межах окремих наукових напрямів. Таким чином, вони стали важливим елементом системи координування багатoproфільної дослідницької діяльності [56, с. 51-52].

Перший рік функціонування Української академії наук виявився успішним, довівши, що така інституція є життєздатною та надзвичайно важливою для України. Це стало очевидним навіть на тлі численних політичних і військових труднощів, а також дискусій щодо напрямків її діяльності, включення всього спектра наук до структури академії і використання виключно української мови як мови науки. До кінця складного та політично нестабільного 1919 року УАН вже мала у своєму складі 25 установ зі штатом близько тисячі осіб. У листопаді того ж року Володимир Іванович Вернадський залишив Київ у справах академії та вирушив до Ростова. Через загострення військової ситуації на цих територіях він був змушений продовжити свій шлях через Новочеркаськ, Єкатеринодар, Новоросійськ і нарешті, в січні 1920 року, опинитися в Криму. У наступні кілька років Вернадський так і не повернувся до Києва, однак залишався академіком Української академії наук (згодом Всеукраїнської академії наук і Академії наук УРСР) до кінця свого життя. У цей час створено Національну бібліотеку, низку Національних музеїв (зоологічний, ботанічний, геологічний, палеонтологічний, мінералогічний, антропологічний), Астрономічну обсерваторію, Ботанічний сад, Акліматизаційний сад, низку інститутів і лабораторій, а також біологічну станцію [74, с. 27].

Попри політичну нестабільність у Києві наприкінці 1918-го та на початку 1919 року, що супроводжувалася постійною зміною влади та загостренням соціальних процесів, Володимир Вернадський залишається в місті, продовжуючи активну наукову діяльність, спрямовану на створення Української академії наук. Займаючи посаду завідувача кафедри мінералогії на фізико-математичному відділенні Академії, він водночас викладає курс лекцій із геохімії в Київському університеті св. Володимира. Вернадський веде полеміку з опонентами своєї концепції щодо академії та невпинно працює над

організаційними питаннями. Його зусилля, досвід і енергія концентруються на заснуванні УАН, а також на розбудові її бібліотеки як важливої складової інституції. Спільно з Миколою Василенком Вернадський створює Комісію з організації академії, залучаючи до співпраці провідних діячів науки й культури із Києва, Харкова, Львова та інших міст України [71, с. 56].

Вагому роль Володимир Вернадський зробив у створення Національної бібліотеки Української Держави. У короткий період часу було здійснено фундаментальну розробку цілісної концепції розвитку національної науки, культури та освіти, яка враховує історичні особливості становлення України, а також нагальну потребу інтеграції її в світовий контекст на основі принципів рівноправності. Особливе місце в цьому процесі належить В. І. Вернадському, чия роль частково була досліджена в ряді наукових аналізів, представлених у роботах таких дослідників, як К. М. Ситник, С. М. Стойко, О. М. Апанович, Г. М. Добров, В. І. Онопрієнко та інших. Нещодавно Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського опублікувала бібліографічний покажчик під назвою «В. І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин» (Київ, 2003). У цьому виданні зібрано праці, присвячені аналізу його діяльності в контексті створення Національної академії наук України та Національної бібліотеки Української держави. Особливу увагу приділено рукописному фонду В. І. Вернадського, який є важливим джерелом для вивчення його наукової спадщини та інтелектуального внеску у розвиток суспільства [54, с. 2-3].

В. І. Вернадський відіграв ключову роль у формуванні передумов для заснування майбутньої Української аграрної академії наук, активно сприяючи розвитку сільськогосподарських досліджень в Україні у період 1918–1920 років. З 1 листопада 1918 року він очолив Сільськогосподарський учений (згодом науковий) комітет України (СГВК), який виступав попередником Української аграрної академії наук. Вернадський залишався головою комітету до 1 січня 1919 року, після чого його на цій посаді змінив академік П. А. Тутковський. З 1 квітня 1919 до 20 вересня 1921 року він продовжував працювати як член комітету. Зазначений комітет було створено при Комісаріаті землеробства, орієнтуючись

на модель Петербурзького комітету. Основними завданнями цієї інституції були дослідження кліматичних і ґрунтових умов України та підготовка науково обґрунтованих рекомендацій щодо подальшого розвитку сільського господарства [10, с. 112].

На момент обрання головою Українського сільськогосподарського вченого комітету, В. І. Вернадський вже мав чималий досвід та чітке уявлення щодо організації агрономічної служби, розвитку профільної освіти, створення дослідницьких станцій та проведення науково-дослідних робіт у галузі агрономії. Його згоду очолити цю установу було отримано в період реформування сільського господарства у Росії, коли назріла потреба в запровадженні нових науково обґрунтованих підходів до агрономічної науки. Ще у 1916 році міністр землеробства граф А. Бобринський запропонував Державній Думі план трансформації Сільськогосподарського вченого комітету в Інститут дослідної агрономії, який би об'єднав та координував всі напрями і галузі сільського господарства. 10 червня 1917 року Володимира Івановича обрали головою Вченого комітету при Міністерстві землеробства у Петербурзі. Вже 28 червня того ж року Тимчасовий уряд затвердив Тимчасове положення про Сільськогосподарський вчений комітет, згідно з яким його майбутній розвиток передбачався як багатопрофільний дослідний інститут із лабораторіями та допоміжними структурами. Цей підхід повністю відповідав концепції Вернадського, спрямованій на створення мережі державних науково-дослідних установ [10, с. 112].

Статут Академії, ухвалений Центральною Радою у 1918 році, передбачав право друкувати наукові праці українською мовою або тією, яку вибере автор. У грудні того ж року, вже за Директорії, до статуту внесли зміни: праці друкувалися українською, а за бажанням автора — додатково могли бути опубліковані французькою, німецькою, англійською, італійською чи латинською мовами. Обговорення цього пункту викликало гостру дискусію, ініційовану російськомовними вченими Академії. Для примирення сторін Володимир Вернадський запропонував компромісний варіант: друкувати праці мовою за

вибором Академії, але лише за згодою автора. Вернадський намагався зберегти зв'язки з російською науковою спільнотою, залучити до Української академії наук авторів, що писали російською, і водночас сприяти виходу української науки на європейську й глобальну арену [71, с. 56].

Зміна влади та складні політичні обставини завадили В. І. Вернадському реалізувати свої задуми. У період Директорії його усунули з посади голови та призначили членом СГВК. За власним бажанням він залишив склад комітету, але на наполегливе прохання П. А. Тутковського в квітні 1919 року повернувся і залишався на цій посаді до 20 вересня 1921 року. Втім, значного практичного прогресу у сільськогосподарському напрямі йому здійснити не вдалося, адже після від'їзду до Ростова з метою збереження Української академії наук він до Києва вже не повернувся [10, с. 112].

Кримський період життя В. І. Вернадського (1920–1921) відзначився видатними подіями, такими як його призначення професором Таврійського університету у квітні 1920 року, а вже у вересні того ж року – ректором цього закладу. У цей час вчений розпочав перші геохімічні дослідження грязьових вулканів Керченського півострова і Азовського моря, а також аналіз радіоактивності Південного узбережжя Криму. Саме завдяки його науковій роботі було відкрито й досліджено важливі родовища сірки на горі Опук, графіту серед прожилків кристалічних сланців поблизу села Старий Крим та поклади бокситів. У Таврійському університеті Вернадський вперше розробив і прочитав курс лекцій з геохімії. Видання, яке присвячене науковій, викладацькій та громадській діяльності академіка в Криму, вирізняється насиченістю інформації та якісною ілюстрацією матеріалів [74, с. 27].

У 1920–1921 роках Володимир Іванович активно займався громадською діяльністю, що підтверджується його промовами та статтями, написаними у кримський період. Проте стрімкі соціальні зміни того історичного часу знову змусили його зіткнутися з необхідністю порятунку науки загалом. У листопаді 1920 року радянські війська зайняли весь півострів, що стало початком масових репресій, які торкнулися не лише людей, але й установ та закладів [10, с. 125].

У 1922 році, перебуваючи в тривалому закордонному відрядженні (1922–1926 рр.) після від'їзду з України, В. І. Вернадський представив результати своїх досліджень у галузі біогеохімії в Паризькій академії наук. Учений вважав цей виступ першою міжнародною доповіддю новоствореної у 1918 році Української академії наук. Він сформулював два ключові біогеохімічні принципи. Перший стверджував, що біогенна енергія у біосфері прагне до свого максимального рівня. Другий принцип підкреслював, що у процесі еволюції виживають ті види, які сприяють збільшенню біогенної геохімічної енергії через свою життєдіяльність. Вернадський ясно продемонстрував планетарну роль рослинного покриву та всієї живої речовини у взаємодії з зовнішніми оболонками Землі. Він також підкреслив, що жодна інша хімічна сила не є могутнішою та стабільнішою, ніж загальний вплив сукупності живих організмів [74, с. 24].

Минуло понад півтора століття від народження Володимира Івановича Вернадського, а вісім десятиліть тому він працював над однією зі своїх останніх статей. Понад сто років існує Українська академія наук, створення якій він присвятив частину своєї душі. Здавалося б, усе це належить до славних і захопливих сторінок історії науки, та варто звернутися до його праць, щоб зрозуміти: ідеї Вернадського, як складна мережа аксонів чи клітини мозку, пронизують наше сьогодення та ведуть у майбутнє. Зокрема, його думки про нерозривний зв'язок людини з біосферою, про гармонію наукового розуму з природою та можливість технологічного прогресу в злагоді з еволюцією біосфери звучать сьогодні як ніколи актуально. Навіть у найважчі часи Володимир Іванович вірив у силу людського розуму [20, с. 27].

Розділ 3. Формування історичної компетентності на уроках історії

У сучасному світі зміни відбуваються щодня. Нові тенденції та реалії постійно трансформують звичну буденність. Щоб успішно адаптуватися до цього динамічного середовища, людина має володіти необхідними цінностями, знаннями, вміннями та навичками. Сучасна система освіти, зважаючи на вимоги суспільства та актуальні тенденції, приділяє особливу увагу підготовці молоді до життя та професійної діяльності в умовах швидких змін. Компетентнісний підхід в освітньому процесі зосереджується не лише на накопиченні знань, а й на розвитку практичних умінь. Учень, який здатний ефективно застосовувати свої знання та навички для вирішення життєвих викликів у дорослому житті, є прикладом компетентної особистості.

Метою освіти XXI століття є виховання відповідальної особистості, здатної до самоосвіти та саморозвитку, яка володіє навичками критичного мислення, вміє аналізувати різноманітну інформацію та застосовувати отримані знання й уміння для творчого вирішення проблем. Це сприяє підвищенню життєвих компетенцій учнів. Компетентність ґрунтується на знаннях, досвіді та цінностях, здобутих у процесі навчання, і пов'язана зі здатністю людини ефективно використовувати отримані знання та практичний досвід у конкретних ситуаціях. Вона є показником успішності учнів. Одним із ключових аспектів формування важливих компетенцій є вивчення історії в навчальному закладі. Викладання цього предмету вимагає від педагога творчого підходу, особливо при виборі методичних прийомів і навчальних ресурсів. Особливий акцент робиться на розвиток творчого та критичного мислення учнів, на вироблення вміння самостійно працювати, а не просто засвоювати інформацію. Очевидно, що для сприяння особистісному розвитку учнів і посилення їх мотивації до навчання на уроках історії важливо залучати їх до навчально-дослідницької діяльності. Така діяльність повинна включати постановку творчих і дослідницьких завдань із подальшим науковим та поетапним їх розв'язанням [106, с 120].

Компетентнісний підхід в освітній сфері набув широкого обговорення і аналізу в останні роки як у європейському, так і в українському освітньому просторі. Його активне впровадження є відповіддю на вимоги економіки постіндустріального суспільства, а також засобом забезпечення сучасної якості освіти. Концепція вираження освітніх результатів через компетенції передбачає їх інтегративний характер, співвіднесеність із ціннісно-смісловими аспектами особистості та практико-орієнтовану спрямованість. Суттєвий зсув акценту з аналізу змісту освіти на оцінювання її результатів, зокрема, розвиток особистості, стоїть в основі поширення і визнання компетентнісного підходу. Європейські дослідники зауважують, що компетенції ще не набули статусу універсального інструменту оцінювання освітньої якості. Водночас існує тенденція до того, що результати навчання дедалі частіше формулюються через поняття компетентностей або сукупності навичок і компетентностей [101, с. 6].

Аналіз наукових праць, виконаних як українськими, так і зарубіжними вченими, засвідчує, що поняття компетентності в сфері освіти набуло статусу нової категорії результативності, яка суттєво вирізняється від традиційних умінь, знань і навичок. Дослідники переважно сходяться в думці про складну багаторівневу структуру компетентності. Зокрема, когнітивну компоненту компетентності визначено як опорні знання й ключові уявлення, що входять до внутрішньої структури й можуть бути застосовані універсально в різноманітних контекстах і умовах [58, с. 276].

Компетентність являє собою здатність і готовність індивіда здійснювати ефективну та результативну взаємодію із соціальним середовищем, а також виконувати професійну та суспільну діяльність, спираючись на здобуті знання та сформовані навички. Цей феномен виходить за межі суто теоретичної обізнаності чи інформованості особи, акцентуючи увагу на практичній спроможності вирішувати складні проблеми, що виникають у міжособистісних відносинах, у виконанні соціальних ролей громадянина, члена родини, споживача, виборця, а також у процесі професійного самовизначення чи використання сучасних інформаційних технологій. Компетентність може бути осмислена як ключова модель кінцевого результату освітнього процесу, що

слугує вирішальною передумовою успішної самореалізації людини в різних аспектах її життєвої діяльності, зокрема у професійній сфері [101, с. 8].

Найперше також слід визначити, що таке методика навчання історії. Сам термін «методика» походить від давньогрецького слова «methodike», яке в перекладі означає «спосіб пізнання» або «шлях дослідження». Метод, у свою чергу, являє собою спосіб досягнення поставлених цілей чи вирішення конкретних завдань. Він також включає систему правил і прийомів, які застосовуються для вивчення закономірностей і явищ природи, суспільства та мислення [99, с. 5].

Сучасні освітні установи зосереджені на розвитку та формуванні загальних ключових компетентностей, які є основою успішної освіти. Дослідниця в сфері методик викладання історії Олена Пометун окреслює кілька характерних ознак таких компетентностей: надпредметність, міждисциплінарний характер, багатофункціональність і багатовимірність. Вона також пропонує перелік ключових компетентностей, серед яких загальнокультурна, навчальна (уміння вчитися), громадянська, підприємницька, соціальна, а також компетентність у сфері інформаційних і комунікаційних технологій [101, с. 38-39].

У процесі навчання одним із ключових завдань вчителів історії є формування у здобувачів освіти цілісних предметних історичної компетентності. Згідно з концепцією, запропонованою О. Пометун, ці компетентності включають декілька важливих складових, серед яких можна виокремити логічну, що передбачає розвиток здатності до аналітичного мислення та побудови аргументованих висновків; мовленнєву, яка акцентує увагу на умінні чітко й грамотно висловлювати історичні ідеї; інформаційну, що спрямована на опанування навичок роботи з історичними джерелами та аналізу інформації; хронологічну, пов'язану із здатністю орієнтуватися у тимчасових рамках подій; просторову, яка допомагає розуміти географічний контекст явищ; а також аксіологічну, що фокусується на формуванні моральних та світоглядних оцінок, пов'язаних із подіями минулого. Усі ці складові разом формують базу,

необхідну для глибокого розуміння історичного процесу та навичок, які можуть застосовуватися у ширшому освітньому й суспільному контексті [62 с. 149-150].

Також дуже важливо враховувати що сучасний етап розвитку загальної середньої освіти характеризується впровадженням компетентнісного підходу до організації навчального процесу та формування змісту навчання. Компетентнісний підхід передбачає орієнтацію освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Основним результатом такого підходу є становлення загальної компетентності людини, що являє собою сукупність ключових компетентностей та виступає інтегрованою характеристикою особистості. Ця характеристика має бути сформована в рамках навчального процесу і включати знання, навички, ставлення, практичний досвід та моделі поведінки особистості [62, с. 149].

Зазначений підхід висуває нові вимоги до професійної діяльності педагогів, зокрема потребує вдосконалення їх майстерності, опанування актуальних знань і компетенцій, а також засвоєння сучасних методик і технологій навчання. Це необхідно для адаптації навчально-виховного процесу до нових стандартів і методологічних засад. Компетентнісна освіта орієнтована на досягнення практичних результатів, розвиток особистого досвіду учнів і формування їхніх ставлень. Вона спрямована на зміну парадигми навчання, роблячи акцент на засвоєння учнями важливих для повсякденної діяльності цінностей, життєво необхідних знань і навичок. Компетентнісно орієнтований освітній процес передбачає розвиток як ключових (міжпредметних), так і предметних компетентностей учнів.

Основними компонентами компетентності школярів є: По-перше, знання, які мають динамічний і багатоманітний характер, враховуючи швидкоплинність сучасного інформаційного середовища. Це означає не просто накопичення загальної інформації, а її осмислене застосування для вирішення конкретних життєвих і навчальних завдань. Учням необхідно не тільки вміти знаходити потрібну інформацію, а й аналізувати її, відсіювати зайве та інтегрувати у власний досвід. По-друге, це навички застосування здобутих знань у реальних

ситуаціях, а також розуміння способів їхньої реалізації. Учні мають засвоїти методи роботи з інформацією, визначаючи її необхідність відповідно до контексту. По-третє, важливим елементом є формування ціннісних орієнтацій, які відповідають соціальним запитам, а також здатність до рефлексії та адекватного самостійного оцінювання. Завдяки цьому учні можуть усвідомити своє місце у світі, оцінити значущість певного знання чи його актуальність для власної діяльності, а також визначити оптимальні способи його отримання й застосування. Таким чином, компетентісно орієнтоване навчання сприяє принциповій перебудові освітнього процесу, акцентуючи увагу на життєвій значущості знань, умінь та цінностей для успішної соціальної інтеграції учнів [101, с. 19].

Аналіз стану шкільної історичної освіти в Україні виявляє наявність ряду проблем у масовій практиці викладання історії в основній школі. До ключових з них можна віднести наступні: 1) Недостатній рівень розробленості змісту компетентностей учнів, які мають формуватися в процесі навчання історії в основній школі, що вказує на потребу уточнення відповідних освітніх стандартів. 2) Відсутність чіткого визначення психологічних, педагогічних та методичних умов, необхідних для ефективного формування ключових і предметних компетентностей учнів, що впливає на результати навчання. 3) Неврегульованість процесу відбору та застосування форм, методів, технологій і засобів навчання, які могли б оптимально забезпечувати досягнення завдань компетентісно орієнтованого підходу до освіти. 4) Невирішеність питання щодо розробки підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів, які мають бути органічною складовою структури навчального процесу. 5) Загальна неготовність значної кількості педагогів до впровадження компетентісно орієнтованого навчання, що обумовлює необхідність підвищення кваліфікації вчителів і перегляду програм їхньої професійної підготовки. Ці аспекти свідчать про потребу у вдосконаленні як змістовного наповнення навчального процесу з історії, так і нормативно-методичного забезпечення цієї предметної галузі [43, с. 31].

Інформаційна компетентність займає одне з ключових місць серед загального переліку компетенцій. Формування цієї здібності як однієї з основних визначено у концепції «Нова українська школа». Відповідно до цієї концепції, завдання школи полягає не лише в накопиченні знань, але й у тому, щоб навчити учнів ефективно використовувати ці знання для самореалізації у навчанні, професійній діяльності та житті загалом. Саме на досягнення цієї освітньої мети спрямована інформаційна компетентність. Питанням формування та розвитку інформаційної компетентності присвячені дослідження таких науковців, як Н.В. Баловсяк, І. Васильків, Н.І. Гендіна, С.В. Луговий, Н.В. Кутненко, Н.Х. Насирова, О.І. Пометун, Г.М. Труханенко та багатьох інших [53, с. 160].

Під час навчальної діяльності учня на уроці можна виокремити кілька ключових етапів розвитку інформаційної компетентності: 1. Етап ознайомлення: учень визначає обсяг доступної інформації з певної проблеми та оцінює можливість її опрацювання. 2. Етап репродукції: учень засвоює масив інформації, що стосується обраної тематики, та накопичує необхідні дані. 3. Етап перетворення: учень критично осмислює отриману інформацію, порівнює її фрагменти з різних джерел, аналізує їх достовірність, вилучає суттєві дані та узагальнює знання. 4. Творчий етап: стає підсумком роботи з інформацією і передбачає створення власного інтелектуального продукту. На основі отриманих знань учень формулює гіпотези, перевіряє й обґрунтовує їх, розробляє власні теорії, пише творчі роботи, есе тощо [53, с. 161].

Т. Ремех звертає увагу на те, що в умовах складної політичної ситуації, яка наразі панує в державі, спроби позбутися спадку тоталітарної радянської системи у таких сферах, як економіка, політика та національна самосвідомість, не приносять Україні бажаних результатів. Це зумовлено, зокрема, відсутністю сформованої в суспільстві системи цінностей, моделей і зразків поведінки, притаманних демократичній політичній культурі [64, с. 38].

За таких обставин особливу важливість набуває громадянська компетентність, яку необхідно формувати у школярів як одне із завдань закладів загальної середньої освіти. Посилення виховної ролі освіти, прищеплення на

уроках громадянськості, працелюбства, моральності, патріотизму, шанобливого ставлення до прав і свобод людини, любові до Батьківщини та сім'ї визначаються як ключові напрями державної політики у цій сфері. Досліджуючи аспекти формування когнітивного компонента громадянської компетентності в процесі навчання історії, було встановлено, що на кожному уроці необхідно визначати основні поняття громадянознавчої тематики, навколо яких концентрується формування цього компонента. Розвиток ціннісного компонента громадянської компетентності учнів під час уроків історії здійснюється через вплив на емоційний аспект їхнього сприйняття. Діяльнісно-процесуальний компонент громадянської компетентності проявляється через практичні навички. До нього належать уміння здобувати та аналізувати інформацію щодо соціальних явищ і процесів із застосуванням різних джерел; критично мислити; визначати соціальні проблеми; формулювати обґрунтовану думку стосовно питань суспільного характеру; захищати власну позицію; вести дискусії щодо актуальних проблем; працювати в групі на основі принципів співпраці та взаємодопомоги [104, с. 131].

Громадянська компетентність, як одна з основних компетентностей особистості, включає здатність до політичного аналізу та оцінювання, уміння й навички знаходити й осмислювати інформацію, використовувати медіа і засоби комунікації для активної участі у публічних обговореннях і процесах, а також здатність приймати демократичні рішення і діяти відповідно [64, с. 36].

Т. Смагіна зазначає, що компетентність людини у громадянській сфері тісно пов'язана з її громадянською відповідальністю, здатністю спільно з іншими розробляти рішення і впроваджувати їх у життя. Вона включає вияв толерантності, вміння гармонійно поєднувати власні інтереси з потребами окремих організацій та суспільства загалом, участь у функціонуванні демократичних інституцій, а також прагнення до актуалізації і реалізації свого особистісного потенціалу [111, с. 39-40].

На думку Т. Ремеха, важливо виокремити такі ключові аспекти: по-перше, громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей, визначається здатністю особи здійснювати складну поліфункціональну,

поліпредметну й культурно доцільну діяльність, спрямовану на ефективне вирішення проблем. По-друге, ця компетентність базується на системі громадянських цінностей, що включають ідеали, переконання та моральну позицію особистості. По-третє, процес формування громадянської компетентності, який передбачає готовність до активної дії, може успішно реалізовуватись лише в межах спільної діяльності між учителем та учнями. Нарешті, оскільки компоненти громадянської компетентності мають тісний взаємозв'язок і формуються у взаємозалежній системі, завданням школи є забезпечення умов для комплексного набуття учнями необхідних знань, умінь і ціннісних орієнтацій [64, с. 36].

У рамках програми «Громадянська освіта» для 10 класу (рівень стандарту) ключовим завданням є спрямована підготовка старшокласників до функціонування в системі суспільних відносин у контексті поліваріантного світу, глобалізації, соціальної взаємодії та активної, відповідальної участі в суспільному житті. Програмні цілі громадянської освіти узагальнено в третьому пункті, який акцентує увагу на формуванні громадянської компетентності молоді. Ця компетентність має сприяти розвитку активної громадянської позиції, спроможності відповідально користуватися своїми правами й виконувати обов'язки в конкретних умовах, а також налагоджувати ефективне соціальне партнерство для розв'язання актуальних суспільних проблем [33].

О. Пометун трактує громадянську компетентність як фундаментальну здатність та спроможність особистості брати активну, відповідальну та продуктивну участь у житті суспільства. Це передбачає уміння ефективно реалізовувати свої громадянські права та виконувати обов'язки з метою сприяння побудові та розвитку демократичного устрою. Така компетентність є не лише знанням основ демократичного суспільства, а й практичною готовністю діяти в його інтересах, забезпечуючи гармонійний баланс між особистою свободою і суспільною відповідальністю [63, с. 18].

У науковій літературі, що присвячена дослідженню означеної проблематики, широко розповсюджується думка про те, що громадянська компетентність особистості являє собою інтегративну характеристику, яка

поєднує готовність і здібності, необхідні для її активної, відповідальної та ефективної реалізації комплексу прав і свобод. Важливою є також здатність застосовувати знання громадянознавчого характеру у практичному контексті. Готовність особистості передбачає наявність у неї сукупності знань, вмінь, мотивів, цінностей та здібностей, а також активної позиції, установки на певні моделі поведінки та мобілізованості для виконання поставлених завдань. Здатності ж можна розглядати у двох вимірах: як природні соціальні задатки людини і як її соціальну результативність або продуктивність у конкретних ситуаціях. Прояви громадянської компетентності включають такі ключові риси особистості, як відповідальність та впевненість, які знаходять свій вираз у здатності до критичного мислення, ефективної кооперації в процесі досягнення спільних цілей, прийняття обґрунтованих рішень та позитивного ставлення до правил як до бажаних моделей поведінки. До цих характеристик додаються особиста відповідальність, толерантне ставлення до інших осіб і думок, а також визнання плюралізму як основи соціальної взаємодії [109, с. 19].

Проблема громадянської компетентності у сучасній педагогічній науці висвітлюється в численних наукових дослідженнях і публікаціях, присвячених схожій тематиці. Освітні філософи, такі як Р. Арцишевський, В. Кремень, В. Лутай, Н. Ничкало, В. Ткаченко та інші, підкреслюють важливість методологічних засад, які визначають роль школи у формуванні особистості дитини як свідомого громадянина в контексті її зв'язків із суспільством. Вони наголошують на необхідності надання молодому поколінню громадсько-політичних знань як інструменту для орієнтації у світі, повернення до національних політичних цінностей і створення умов, які дозволять дитині не лише адаптуватися до умов глобалізації та конкуренції, а й залишатися самостійною особистістю, здатною жити у глобальному середовищі й водночас зберігати свою ідентичність як громадянина та патріота [58, с. 277].

Для виконання завдання з формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення історії проаналізуємо ключові методичні аспекти, висвітлені в науковій літературі. Зосередимо увагу на психолого-педагогічних підходах, які доцільно застосовувати для розвитку цієї компетентності. Серед

них варто виокремити цільовий, системний, інтегративний, процесуальний та інші підходи. Аналіз проводиться відповідно до структури громадянської компетентності, зокрема в її когнітивному, аксіологічному та діяльнісному вимірах. Цільовий підхід у формуванні когнітивної складової громадянської компетентності передбачає виділення громадянознавчих знань із загального обсягу історичних знань. Питання визначення та обґрунтування змісту когнітивної складової активно розглядається в роботах українських дослідників, таких як П. Вербицька, Ю. Олексін, О. Пометун, Т. Смагіна та інших [59, с. 269].

Для формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України, за думкою Т. Мацейків, доцільно враховувати такі важливі елементи змісту курсу. 1. Історичний матеріал має включати систематизовану інформацію, яка сприймається як аксіологічне й громадянське знання, а також уміння і навички. У цьому процесі учні оволодівають способами осмисленої розумової діяльності. 2. Особливу увагу необхідно приділяти досвіду українського народу у боротьбі за свободу та незалежність, а також його ставленню до світу, інших людей і самого себе. Такий підхід сприятиме емоційно-ціннісному розвитку особистості учнів під час вивчення історії. 3. Викладання історії України слід будувати на основі аналізу історичних ідей, концепцій і теорій крізь призму людських доль, розгорнутих у конкретному історичному та життєвому контексті. Це дає можливість досягти значущого емоційного і морально-етичного впливу на учнів [49, с. 5].

У процесі формування громадянської компетентності ключову роль відіграє впровадження системного підходу. Структура курсів з історії в основній школі сприяє реалізації систематизації двох типів: горизонтальної (оскільки протягом кожного навчального року вивчаються події певного історичного періоду в різних країнах) та вертикальної (оскільки більшість елементів громадянознавчих знань опановується впродовж 6-9 класів). Така систематизація збільшує ефективність формування когнітивної складової громадянської компетентності та допомагає зосередити увагу учнів на громадянознавчому аспекті історичного навчання [59, с. 270].

На думку Т. Мацейків, формування громадянської компетентності старшокласників на уроках історії здійснюється через такі етапи: 1) Етап усвідомлення, що передбачає опрацювання історичного матеріалу, аналіз причинно-наслідкових зв'язків та визначення історичної значущості подій у всій їхній повноті й суперечливості. 2) Етап переживання, який охоплює моральну оцінку історичного змісту з різних точок зору: а) загальнолюдських цінностей; б) національних, групових і, зокрема, особистісних (з огляду на певну історичну особу або окрему людину, що проявила себе в конкретному історичному контексті). Моральна оцінка, на відміну від суто історичної, включає не лише раціональний компонент, а й емоційний. Цей емоційний компонент підкреслює значущість морального аспекту історичного змісту для: а) усього людства; б) нації й особистості учня як представника цієї нації; в) груп людей і особистості в ролі «члена цієї групи»; г) конкретної історичної особи та інших людей. Значущість переживань формується залежно від зайнятої позиції (ролі) і виступає каналом, через який об'єктивні культурні цінності із зовнішнього світу «перетікають» у внутрішній світ людини, формуючи особисті й значимі цінності [49, с. 6].

Рівень громадянської компетентності особистості є ключовим показником її здатності здійснювати об'єктивну оцінку ситуацій, визначати цілі та обирати ефективні шляхи їх досягнення, а також захищати власні інтереси або інтереси групи. Це має особливе значення в умовах міжособистісної та міжгрупової взаємодії, а також у процесах комунікації з владними структурами на різних рівнях. Одним із виразних проявів недостатньої зрілості громадянського суспільства та його неспроможності розробляти й упроваджувати ефективні стратегії суспільної активності є поширене невдоволення серед громадян України якістю життя, діями уряду та повільним темпом реформ, що знаходить підтвердження в численних соціологічних дослідженнях. Низький рівень громадянської компетентності спричиняє зниження соціальної довіри, поглиблення конфліктності, ширше поширення корупційних практик і, як наслідок, сприяє радикалізації суспільних настроїв [41, с. 4-5].

Старша школа відіграє ключову роль у формуванні громадянської компетентності особистості, адже саме тут учні отримують поглиблені знання про суспільні процеси, явища, права людини та її ціннісні орієнтири. На цьому етапі освіти закладається основа для готовності захищати власні права і права інших, а також навички організації як індивідуальної, так і колективної діяльності. Предмет «Вітчизняна історія» надає широкі можливості для розвитку громадянської компетентності старшокласників. Його зміст дозволяє робити акценти на важливих аспектах, засвоювати громадянознавчі знання, а також розвивати відповідні уміння та навички [49, с. 9-10].

Досліджуючи теоретичні аспекти громадянської компетентності, можна підсумувати, що формування цієї ключової компетенції серед учнів є надзвичайно важливим кроком для зміцнення соціально-політичного стану нашої держави. Виховання відповідальних громадян сприятиме утвердженню демократичних цінностей і подальшому розвитку демократичної держави. Громадянська компетентність у широкому розумінні об'єднує знання, вміння, навички, емоційно-ціннісні орієнтації та здатність громадян (у контексті цього дослідження – учнів) активно долучатися до процесів демократичного суспільства, а також створювати проекти, що сприяють його розвитку й добробуту. У структурі громадянської компетентності виділяються когнітивний, операційно-поведінковий, ціннісний та мотиваційний компоненти. Численні дослідники підкреслюють, що шкільний вік є найсприятливішим періодом для формування цієї компетентності, хоча деякі науковці стверджують, що оптимальним є період підліткового віку (14-17 років), коли учні виявляють найбільшу готовність до засвоєння громадянських цінностей та оволодіння відповідними навичками. Для успішного формування громадянської компетентності спеціалістами було запропоновано низку методичних підходів. Особливу увагу науковці акцентують на важливості інтерактивних методів навчання, практичного використання набутих знань у реальних умовах громадського життя, а також міждисциплінарного підходу до освітнього процесу. Розвиток громадянської компетентності молодого покоління в Україні потребує професійного підходу з боку педагогічного

колективу, активної державної підтримки та збільшення фінансування відповідних програм і проєктів. Раціональне та системне формування цієї фундаментальної компетентності сприятиме вихованню в учнів почуття патріотизму, глибокої поваги до прав людини, відповідальності перед своїми співгромадянами та бажання брати активну участь у житті суспільства. Це становитиме основу для свідомого виконання своїх обов'язків як членів демократичної спільноти й громадян України.

Ознайомлення з хронологією є одним із базових етапів вивчення історії, оскільки історична наука нерозривно пов'язана з поняттям часу. Лише визначивши часові межі та послідовність подій, дослідники мають можливість встановити їх взаємозв'язки з минулим і майбутнім, з'ясувати причини й наслідки, розкрити закономірності розвитку, а також достовірно відтворити хід історичних процесів і реконструювати минуле. У свій час П. Лейбенгруб підкреслював важливість дотримання хронологічної послідовності в поданні матеріалу як одного з ключових аспектів методики викладання історії. Він зауважував, що хронологія є унікальною проблемою саме історичної науки, адже для жодної іншої галузі знань питання засвоєння часових аспектів не має такого значення [101, с. 46].

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти особливо актуальним стає послідовне впровадження компетентнісного підходу в навчальний процес. Експерти та провідні методисти підкреслюють, що цей підхід має реалізовуватись як на рівні змісту освіти, так і в організації самого процесу навчання. Основна ідея полягає в тому, щоб надати навчальному процесу компетентнісно орієнтованого характеру, спрямованого на досягнення конкретного результату у вигляді передбачуваних рівнів навчальних досягнень учнів. У рамках такого підходу до викладання історії особливу важливість набуває питання формування предметно-історичних умінь, які становлять основу історичної компетентності учнів. Хронологія, зокрема, є специфічною складовою методики викладання історії, адже питання її засвоєння не виникає в жодній іншій навчальній дисципліні. Здатність учнів визначати хронологічну прив'язку історичних фактів і подій є невід'ємною навичкою, що розвивається

у процесі вивчення історії. Робота з хронологією повинна бути інтегрованою у загальну систему викладання історії, охоплюючи всі етапи навчального процесу: від первинного ознайомлення з матеріалом до його закріплення, повторення, узагальнення та практичного використання. Цей принцип залишається актуальним як для учнів 5–7 класів, так і для старших [28, с. 1].

Формування хронологічного уявлення, тобто створення у свідомості учнів картини послідовності, тривалості та одночасності історичних подій, явищ і процесів, а також відтворення образів минулого з урахуванням часових характеристик, є однією з ключових умов розвитку історичного мислення. Завдяки таким уявленням учні можуть визначати часові рамки історичних фактів зіставляти конкретні дати й періоди з відповідними історичними подіями визначених епох. Здатність розуміти хронологічну послідовність подій сприяє вмінню логічно впорядковувати історичні явища у часі, освоювати поняття про їх взаємозв'язки та причинно-наслідкову взаємозалежність. Розуміння тривалості подій, явищ і процесів допомагає школярам оцінити їх масштаб та історичну глибину. Уявлення про синхронність минулих фактів дають змогу усвідомити одночасність різних подій чи процесів як у межах однієї країни, так і на світовому рівні в різних сферах діяльності. Це також сприяє встановленню взаємозв'язків між історичними об'єктами, їх порівнянню, визначенню місця в загальному історичному контексті світу або певної країни [101, с. 47].

Практичний досвід педагогіки демонструє, що оволодіння хронологією є однією з ключових проблем методики викладання історії. Це зумовлено насамперед тим, що засвоєння хронологічних навичок є унікальним завданням саме для цього предмета, оскільки подібна потреба рідко зустрічається в інших навчальних дисциплінах. Одним із базових умінь, яке формується під час вивчення історії, є здатність учнів розташовувати історичні події та явища у часовій послідовності. Опрацювання та використання хронології мають бути невід'ємною складовою загальної системи історичної освіти. Цей аспект повинен інтегруватися у всі етапи навчального процесу без виключення. Формування хронологічної компетентності передбачає наступні аспекти: 1. Аналіз суспільних явищ у динаміці їхнього розвитку та в контексті конкретних

історичних умов певного періоду. 2. Зіставлення історичних подій та явищ із конкретними періодами або епохами. 3. Використання науково обґрунтованої періодизації історії, як ефективного інструмента для розуміння й аналізу історичного процесу [82, с.14].

У процесі розвитку хронологічної компетентності педагог має спрямовувати увагу учнів на навички орієнтування в історичному часі, аналіз суспільних явищ у їхньому динамічному розвитку та конкретних історичних умовах, прив'язаних до певної епохи. Важливо також навчати зіставляти історичні події та явища з відповідними періодами чи епохами, розуміти наукову періодизацію історії й використовувати її як інструмент для глибшого пізнання історичного процесу. Робота над опануванням хронологічних знань і умінь повинна органічно інтегруватися в загальну систему навчання історії. Систематична діяльність у цьому напрямі вимагає цілеспрямованого і збалансованого застосування різноманітних методів і підходів. Найбільш базовим рівнем у структурі хронологічних умінь є здатність правильно рахувати роки, що передбачає такі навички: 1) визначати події за датами або дати за подіями; 2) співвідносити події з датами, а також пов'язувати події чи дати зі століттям або тисячоліттям, його початком, серединою чи завершенням; 3) встановлювати тривалість подій та визначати їхнє віддалення від сучасності [99, с. 77].

Однією із ключових базових навичок, формування якої переважно розпочинається у п'ятому класі, є здатність встановлювати хронологічну послідовність подій, явищ та процесів. У процесі формування цієї навички в учнів 5-6 класів розвиваються і вдосконалюються компетенції з виконання відповідних дій із використанням хронологічної шкали для визначення послідовності (наприклад, «раніше» або «пізніше»). У 7-9 класах зазначена навичка набуває складнішого прояву, включаючи здатність аналізувати послідовність подій та явищ на підставі осмислення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичного розвитку. Ще однією важливою базовою навичкою є вміння фіксувати синхронність подій, явищ і процесів. На початкових етапах учні вчаться встановлювати зв'язки синхронності між

окремими подіями чи явищами. У подальшому цей процес ускладнюється зосереджується на визначенні одночасності подібних подій, явищ чи процесів, які відбуваються у межах однієї або кількох країн [82, с. 15].

У процесі історичного пізнання факти, події та явища аналізуються відповідно до принципу історизму, що вимагає розгляду еволюції людської цивілізації крізь призму історичного простору та часу. При вивченні будь-якого історичного явища педагог має навчати учнів насамперед точно й чітко визначати історичний контекст, в якому відбувалися події, детально його характеризувати, а також уважно відстежувати динаміку змін у цій обстановці. Це допомагає учням зрозуміти, що історичні події розгортаються не лише в часових межах, а й у певному просторі. У більшості випадків їхнє правильне трактування можливе лише з урахуванням цих просторових умов. Методисти підкреслюють важливість формування в учнів точних уявлень про місця, де розгорталися історичні події, адже це має таке ж значення, як і розуміння хронології розвитку подій. Територія слугує ареною для всіх історичних процесів, а особливості місцевості нерідко суттєво впливають на їхній хід. Людина завжди усвідомлює своє перебування в певному просторі та відчуває вплив його характеристик. Відтак поняття простору є невід'ємною складовою світосприйняття й світогляду кожної особистості [81, с. 26].

Особливість історії як шкільного предмета визначається не лише хронологічними уявленнями, а й просторовими, адже події в історії аналізуються як у часі, так і в просторі. Хронологія допомагає закріпити факти в часовій послідовності, тоді як історичні карти відіграють ключову роль в їх просторовій локалізації. Методисти вже давно звернули увагу на важливість карти, зокрема на міцно закарбовані у свідомості візуальні образи території держави: її положення щодо сусідніх країн, особливості кордонів, традиційний колір, яким її зображено. Усе це формує своєрідний «кістяк», на який нанизується інформація про країну. Така основа не дозволяє інформації розпорошуватися, втрачатися чи змішуватися з іншими даними. З огляду на ці спостереження, методика викладання історії підкреслює значущість історичних карт. Їх використовують як інструмент для формування просторового мислення,

розвитку історико-географічної обізнаності та картографічних навичок. Вони допомагають краще розуміти перебіг подій і процесів, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, а також узагальнювати й структурувати історичний матеріал [101, с. 81].

У рамках вивчення проблеми розвитку просторової компетентності методисти та вчителі-практики наголошують, що наразі значний потенціал картографічних джерел залишається недостатньо використаним. Відтак, основною метою цієї статті є формулювання методичних підходів до розвитку просторової компетентності школярів учителями історії у сучасних умовах шкільної історичної освіти. Поняття просторової компетентності, згідно з переконанням дослідників, охоплює систему знань, яка на науковому рівні забезпечує розуміння простору як безмежної протяжності. Вона спрямована на розвиток картографічних умінь та навичок учнів, а також формування їхньої психологічної готовності відповідально та творчо застосовувати набуті знання й досвід у реальному житті [79, с. 26].

Вчителю слід враховувати, що просторова компетенція у процесі навчання є ключовою предметною основою шкільної географії. Вона включає знання про природу карт, їх класифікацію, принципи створення, а також розвиток картографічних навичок, зокрема картоописових, картометричних і картоаналітичних умінь. У цьому контексті просторова компетенція сприяє здатності свідомо орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних та геоекологічних процесах як у межах країни, так і на глобальному рівні. Вона відіграє важливу роль у формуванні відповідального ставлення до природних ресурсів, раціонального господарювання та екологічно усвідомленої поведінки [81, с. 26].

Аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що проблема формування просторової компетентності стосується не лише методики викладання географії, але й методики навчання історії в школах. Питання застосування карти у процесі навчання історії завжди залишалося у фокусі уваги науковців, методистів і вчителів-практиків. У методичних розробках 80-х років ХХ століття наголошувалося, що серед наочних матеріалів з історії карта

є найважливішим: оволодіти предметом без інших засобів складно, а без карти зовсім неможливо. Сучасні підходи до викладання історії також акцентують увагу на принципі: жодного уроку без використання карти чи інших картографічних засобів [79, с. 25].

Таким чином, можна констатувати, що просторова компетентність має глибоко інтегрований міждисциплінарний характер. Основна її особливість у методичному контексті навчання історії полягає у використанні поняття «історичний простір». Відомо, що історичні події характеризуються не лише хронологічними, але й просторовими аспектами. Сам історичний простір формується внаслідок взаємодії соціального та географічного простору і є невід'ємною складовою минулої соціальної реальності. Цей простір не є статичним він перебуває у постійному динамічному розвитку в часі, одночасно формуючи просторові уявлення суспільства. У межах історичних досліджень історичний простір трактують як форму існування та координації різних одночасно співіснуючих суспільних об'єктів, явищ і культурних феноменів. Він охоплює широкий спектр аспектів людського буття, включаючи форми і способи розташування культурних об'єктів, їх взаємодію та зв'язки між ними. У структурі суспільних систем ці елементи перебувають у певних відносинах один із одним. Таким чином, простір охоплює всі історичні реалії, які мають територіальну протяжність, включаючи держави, суспільства, культури та економічні системи [94, с. 313].

Підґрунтям розгляду просторової компетенції в рамках шкільної історичної освіти є визначення ключових компонентів, які включають перелік знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій. Насамперед, з огляду на те, що розуміння історичного простору базується на географічних знаннях, у процесі навчання важливо використовувати сформовані в учнів риси географічного мислення. До них належать здатність до сприйняття просторової структури світу, картографічна грамотність і культура, а також уміння застосовувати географічні знання для вирішення практичних завдань. У відповідності до вимог державних освітніх стандартів, педагоги мають забезпечувати

формування розуміння учнями таких аспектів, як історичний простір, історичні карти та топоніміку [81, с. 27].

Важливим є осягнення ролі просторових уявлень для кращого інтерпретування історичних епох та усвідомлення впливу просторового середовища на перебіг історичного процесу. Аналізуючи картографічні матеріали, учні отримують змогу вивчати історичні події та явища через їх просторове розмаїття. Це включає вивчення всесвітньої історії (історії цивілізацій), регіональної історії (розвитку окремих культур чи цивілізацій), державної історії та локальної історії, яка охоплює безпосереднє оточення (мікролокації такі як село, місто чи район). Під час роботи з історичними картами учні мають оволодіти поняттями, що назва карти відображає її основну тему та зміст, а сама карта репрезентує події чи явища у конкретний хронологічний період. Карти можуть містити відомості про події різних епох чи зображати процеси, що змінювалися з часом. Просторова фіксація послідовності цих змін здійснюється у вигляді просторового сусідства. Важливо також розуміти, що карти мають масштаб і потребують розшифрування умовних позначень, поданих у легенді карти. Таким чином, систематичне впровадження роботи з картографічними джерелами сприяє не лише поглибленому вивченню історичних процесів, але й формуванню у школярів комплексної компетенції щодо аналізу просторового контексту історичних явищ [99, с.179].

у «Програмі з історії» передбачено розвиток просторових або картографічних навичок, таких як визначення географічного розташування країни та рельєфу місцевості, позначення на карті місць історичних подій, читання історичних карт із правильним використанням легенди, виконання завдань на контурних картах. Також це включає вміння трактувати карту як джерело інформації при аналізі історичних подій, явищ чи процесів, визначати за її допомогою причини та наслідки історичних подій, пов'язаних із геополітичними та природними чинниками. Карти можуть застосовуватися для пояснення розвитку міжнародних відносин і політичних інтересів різних країн. Також до складових просторової компетенції необхідно додати такі ціннісні

аспекти: вплив географічного середовища на перебіг історичних процесів; розуміння історичної карти як результату інтерпретації подій істориками; важливість просторових уявлень для усвідомлення особливостей певної історичної епохи; бачення простору як частини безкінечності, що досягається людиною через мислення чи практичну діяльність; а також залежність сприйняття простору від рівня його розуміння особою та потреб суспільства [81, с. 27].

Історична карта виступає ключовим інструментом для формування просторових компетенцій під час уроків історії в двох основних аспектах. По-перше, оригінальна історична карта слугує історичним джерелом, одним із документів, що дозволяє досліджувати кількісні та якісні характеристики історичних подій. По-друге, навчальна історична карта є засобом умовно-графічної наочності, який сприяє осмисленню історичного матеріалу, дає змогу простежити хід подій, виявляти зв'язки між ними та зрозуміти закономірності перебігу історичних процесів. Такі карти сприймаються як своєрідна інтерпретація історичних явищ і подій, відображених крізь призму поглядів конкретного історика. Вони виконують роль вторинного джерела, а також є важливим ресурсом для отримання історичних знань учнями. Згідно з О. Пометуном, історичні картографічні засоби, на відміну від навчальних ілюстрацій, не створюють деталізованого уявлення про події. Натомість вони передають просторово-часові конструкти за допомогою абстрактного символічного відображення [99, с. 178].

Історичні карти створюються на основі географічних даних та являють собою узагальнені зображення історичних подій чи епох у зменшеному знаковому форматі. Вони відображаються на площині із зазначенням певного масштабу, враховуючи просторове розташування об'єктів. Такі карти у схематичній формі передають розташування, взаємозв'язки та взаємодію історичних подій і явищ, які обираються й описуються відповідно до мети створення конкретної карти. На уроках історії, окрім карт, також застосовують картосхеми, плани місцевості та контурні карти [81, с. 28].

У вивченні історії завдання формування просторових знань і картографічних навичок має іншу мету, ніж у географії. Основна увага приділяється тому, щоб пояснити, як географічне положення та природне середовище впливають на хід історичних процесів. Отже, аналізуючи певне історичне явище або подію, історик повинен виконати кілька важливих дій. По-перше, визначити її існування та місце розташування. По-друге, описати природно-географічне середовище, у якому вона відбувалася. І по-третє, знайти географічні та природні чинники, що зумовили такий розвиток подій. Згідно з дослідженнями О. Фідрея, картографічні уміння й навички можна умовно поділити на три основні групи: 1. Картоописові – ця група навичок спрямована на отримання історичної інформації за допомогою карти. Вони включають уміння користуватися легендою карти, знаходити географічні об'єкти, визначати їх розташування відносно один одного та описувати природно-географічні особливості об'єктів. Головна мета цих умінь навчити бачити за умовним зображенням карти реальні факти, події та явища. 2. Картометричні – завдяки цим навичкам можна отримати з карти кількісну інформацію, яка стане основою для пояснення розвитку історичних подій, появи певних явищ або визначення їх інтенсивності. 3. Картоаналітичні – ця категорія базується на виконанні розумових дій, які дозволяють учням аналізувати й пояснювати історичний процес із врахуванням географічних чинників [79, с. 43].

О. Пометун сформулювала та узагальнила методику використання історичної карти у навчанні в кількох основних правилах:

1. На жодному уроці історії не повинно обходитися без карти або інших картографічних засобів. Використання карти є важливим елементом компетентісно орієнтованої методики навчання історії в основній школі.

2. Карти слід застосовувати на всіх етапах навчального процесу: під час освоєння нових тем, у процесі закріплення та узагальнення матеріалу, а також під час перевірки знань і вмінь учнів.

3. Разом із формуванням знань на основі карт необхідно навчати школярів технікам роботи з різними типами картографічних матеріалів.

4. Наступність між різними картами забезпечується їхнім співвіднесенням зі спільною картою або прив'язкою до часових характеристик.

5. Робота з настінними і настільними картами має бути по можливості паралельною і узгодженою для максимального ефекту у навчанні [101, с. 81-82].

Зважаючи на вище викладене, можна зробити висновок, що й сьогодні методисти, як і дослідники багатьох десятиліть тому, одностайно визнають важливість засвоєння учнями картографічних знань, умінь і навичок. Однак для успішного формування просторової компетентності на уроках історії недостатньо лише правильно обирати картографічну базу джерел. Важливо також враховувати дидактичні умови її ефективного використання всіма учасниками освітнього процесу. Картографічні знання нерозривно поєднані з історичними. Отже, вміння працювати з історичною картою не є кінцевою метою, а стає інструментом для більш глибокого й усвідомленого розуміння подій та явищ минулого. Цьому сприяє наявність історичних карт не лише у кабінетах історії, але й у шкільних коридорах, де учні можуть знайомитися з ними під час перерв. На самому уроці доцільно супроводжувати розповідь вчителя чи опис подій демонстрацією матеріалів на карті. У разі роботи з новою для учнів картою важливо визначити, яку частину земної поверхні вона охоплює, який історичний період відображає та як географічна широта впливає на кліматичні умови відповідних регіонів. Учитель має показувати ключові географічні орієнтири, головні об'єкти та взаємне розташування політичних союзів. Також варто звертати увагу на характерні особливості кордонів певного періоду, знайомити учнів з історичною географією через порівняння давніх і сучасних назв місцевостей, а також пояснювати умовні позначення (легенду) карти [81, с. 29].

Що стосується Аксіологічної компетентності то аксіологія є філософським вченням, що досліджує природу цінностей, їхню роль у реальності та систему ціннісного світу. Як зазначав В. Власов, розуміння історії не обмежується лише її описом, запам'ятовуванням дат чи аналізом причин і наслідків. Це передусім здатність оцінити значущість історичних подій і постатей як для їхнього часу, так і для нас сьогодні, усвідомити наш борг перед

минулими епохами та поколіннями і зрозуміти відповідальність, яку ми перед ними несемо. Ці міркування підкреслюють вагомість особистісного аспекту аксіологічного підходу в процесі навчання історії [78, с. 191].

У Законі України «Про освіту» акцентується на важливості формування національних і загальнолюдських цінностей, що визначено як один із ключових пріоритетів у загальному розвитку держави. В умовах сучасної кризи цінностей, яка охоплює всі аспекти суспільного життя, відзначається і криза світоглядних орієнтирів як окремих індивідів, так і суспільства в цілому. Це, своєю чергою, спричинило порушення гармонійного функціонування соціальних та культурних систем [3].

Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про освіту», компетентність трактується як комплексна та динамічна сукупність навичок, знань, умінь, цінностей, способів мислення та інших особистісних характеристик, що забезпечують здатність людини успішно соціалізуватися та виконувати професійну діяльність або продовжувати освіту. Крім того, окремі положення цього Закону акцентують увагу на важливості та необхідності розвитку аксіологічної компетентності як одного з ключових результатів освітнього процесу [3].

Застосування аксіологічної компетентності як окремого предметного аспекту у процесі викладання історії тісно пов'язане з впровадженням аксіологічного підходу до навчання. Згідно з думкою О. Удода, цей підхід орієнтований на виховання загальнолюдських морально-етичних цінностей і формування на їх основі особистісної системи оцінки історичних подій, діячів та явищ. Цієї позиції дотримується і Ю. Малієнко, який наголошує, що ціннісний компонент дозволяє гармонійно поєднати навчальний і виховний аспекти на уроках історії. Адже засвоєння знань про певну історичну епоху, а також про становлення загальних цінностей у цей період нерозривно пов'язане з вихованням учнів через залучення до осмислення значення цих цінностей та їх інтеграцію в загальні переконання. У результаті формування аксіологічної компетентності у школярів сприятиме становленню інформованої й

відповідальної особистості, здатної самостійно приймати рішення та жити в умовах сучасного полікультурного світу [78, с. 191].

Вчений В. Рогоза, досліджуючи питання формування екологічних цінностей, підкреслює важливість усвідомлення проблеми ціннісної освіти. Він розглядає ціннісну освіту як процес засвоєння і відтворення особистістю досягнень аксіологічної теорії через навчання, виховання, перетворювальну діяльність, самовиховання та саморозвиток. Дослідник наголошує, що ціннісна освіта є важливою й невід'ємною складовою загальної та професійної освіти [110, с. 67].

Маючи значний аксіологічний потенціал, освіта потребує оновлення відповідно до сучасних викликів і потреб суспільства. На думку І. Степаненка, саме освітня сфера виступає основою для формування ключових компетентностей особистості, зокрема аксіологічної. Для успішного розвитку освіти необхідна її системна та наскрізна аксіологізація. Однак цей процес має супроводжуватися впровадженням новітніх освітньо-виховних стратегій, спрямованих на розвиток і формування аксіологічної компетентності особистості [75, с. 11].

О. Пометун цілком справедливо акцентує увагу на важливості вміння формулювати версії та оцінювати події історичного розвитку. Дослідники О. Пометун, В. Власов та Н. Гупан, аналізуючи суть поняття «аксіологічна компетентність», виділяють ключові аспекти: не лише здатність оцінювати різні версії та судження щодо минулих історичних подій, зокрема враховуючи можливу необ'єктивність окремих джерел, але також уміння зіставляти та оцінювати факти і діяльність історичних особистостей у світлі загальнолюдських та національних цінностей, формуючи при цьому власну позицію з приводу складних чи суперечливих питань історії. Особливу увагу звертається і на аналіз інтересів, потреб, розбіжностей у поглядах соціальних груп і окремих осіб, їх значення в історичних процесах, а також на виявлення тенденцій та напрямів розвитку суспільства [101, с. 131].

Дослідник Юрій Малієнко визначає аксіологічну компетентність як здатність формувати, оцінювати та аргументовано відстоювати власні погляди

щодо певних історичних подій, людської діяльності та ключових процесів епохи. Він наголошує, що розвиток цієї компетентності сприятиме становленню особистості з активною життєвою позицією, здатної приймати самостійні рішення, брати на себе відповідальність за власні дії та ефективно взаємодіяти в умовах суспільного розмаїття гуманістичних цінностей [47, с. 108].

Дослідивши визначення, запропоновані педагогами-методистами, можна зробити висновок, що аксіологічна компетентність трактується як здатність давати моральну оцінку людям у контексті історичного простору. До цього додається вміння формулювати версії та оцінки історичних змін і розвитку, а також здатність оцінювати події та історичні постаті відповідно до цінностей і переконань певного часу чи спільноти. Важливим елементом є вміння школярів розвивати, висловлювати й аргументувати власні оцінки щодо історичних фактів, діяльності окремих людей або значущих процесів тієї чи іншої епохи. Цікавою є точка зору Ю. Малієнка, який підкреслює, що формування аксіологічної компетентності не обмежується лише знаннями та вміннями. Воно включає також особистісне ставлення учня. Завдяки емоційному забарвленню та викликаним почуттям стає можливим глибше розуміння історичної доби та її подій [47, с. 107].

Щодо логічної компетенції назва цього поняття безперечно пов'язана зі словом «логіка». У перекладі з давньогрецької воно означає «мова, міркування». Як термін, логіка являє собою науку про роздуми та мистецтво мислення. Логічне мислення описується як тип розумового процесу, у якому використовуються логічні конструкції та поняття. Психологи трактують логічне мислення як форму мислення, основою якої є оперування поняттями, судженнями та умовиводами згідно із законами логіки. Завдяки цьому процесу відбувається опосередковане пізнання об'єктивної реальності через аналіз її істотних властивостей, взаємозв'язків і відношень. Таке мислення відзначається домінуванням понятійного наповнення та включає операції порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування й узагальнення [101, с. 96-97].

Одним із пріоритетних аспектів у процесі формування особистості є розвиток у здобувачів освіти логічної компетентності. У XX столітті

проблематика розвитку логічного мислення привертала увагу багатьох науковців, серед яких Жан Піаже, Василь Давидов, Олександр Запорожець, Ніна Подд'яков та інші. Логічна компетентність охоплює здатність формулювати логічно структуровані висловлювання, критично аналізувати інформацію, виявляти причинно-наслідкові зв'язки й робити обґрунтовані висновки. Ці навички відіграють ключову роль у розвитку критичного мислення та сприяють формуванню в учнів уміння висловлювати аргументовані позиції й приймати зважені рішення. Зазначені компоненти логічної компетентності набувають особливого значення в контексті становлення особистості та підготовки до ефективної самореалізації в умовах сучасного суспільства [101, с. 30-31].

Формування логічної компетентності передбачає здатність до систематизації та аналізу історичної інформації, а також уміння застосовувати історичну термінологію у навчальному процесі. Воно охоплює ідентифікацію історичних термінів і використання їх для інтерпретації історичних подій і процесів. Цей процес включає також формування вміння ставити обґрунтовані запитання та прогнозувати можливі відповіді; здійснювати класифікацію історичних періодів і відстежувати взаємозв'язки та закономірності історичного розвитку. Окрім того, важливо вміти визначати причини, зміст, наслідки та сутність історичних явищ і подій, а також досліджувати зв'язки між ними. Не менш значущим є аналіз ролі людського фактору в історичному контексті, зокрема розкриття внутрішніх мотивів та зовнішніх чинників, які впливають на діяльність видатних історичних постатей [89, с. 127].

В. Андрієвський зазначає, що здатність учнів визначати і застосовувати теоретичні знання, концепції та доктрини для аналізу й тлумачення фактів, досліджуючи взаємозв'язки та тенденції між ними, ухвалюючи і розглядаючи причини, сутність, наслідки і значення явищ, а також виявляючи зовнішні й внутрішні чинники цих процесів, є фундаментом логічної компетентності [88, с. 21].

На думку К.О. Баханова та О.І. Пометун, логічна компетентність характеризується здатністю особистості:

- визначати та застосовувати на практиці теоретичні, нормативні й аналітичні концепції;
- інтерпретувати історичні події, явища та процеси, зокрема, формулювати історичні визначення;
- ставити точні та коректні запитання й обґрунтовано відповідати на них;
- аналізувати, систематизувати й узагальнювати значну кількість фактів, виявляючи взаємозв'язки та тенденції історичних процесів;
- визначати причини, характер, значення та наслідки історичних подій і явищ, простежуючи їх зв'язок, а також оцінювати роль людського фактору в історії, розкривати внутрішні та зовнішні мотиви й чинники діяльності історичних постатей [89, с. 56-58].

Таким чином, формування історичної компетентності на уроках історії є багатоаспектним процесом, який потребує системності, методичної виваженості та творчого підходу. Використання сучасних педагогічних технологій у поєднанні з якісним історичним змістом забезпечує розвиток учнів як активних, критично мислячих громадян, здатних усвідомлювати значення історичного досвіду для розуміння сьогодення та прийняття відповідальних рішень у майбутньому.

Розділ 4. Методика формування історичної компетентності на постаті Володимира Вернадського в шкільному курсі історії України

У сучасних умовах, що характеризуються численними викликами та загрозами, Україна продовжує невпинну боротьбу за свою незалежність, що актуалізує потребу у формуванні патріотизму, громадянських чеснот і ключових цінностей у здобувачів освіти в межах загальноосвітніх навчальних закладів. Виховання любові до батьківщини, розвиток духовних і ментальних орієнтирів серед учнів відіграє вирішальну роль у становленні успішних, соціально відповідальних і свідомих громадян держави.

Одним із ключових завдань сучасної української школи є виховання у школярів почуття патріотизму, розвиток навичок логічного, критичного й аналітичного мислення, а також формування їхньої мотивації до активної участі в громадському житті.

Розглядаючи біографії видатних діячів під час уроків історії України, можна ефективно формувати й поглиблювати історичну компетентність учнів. Аналіз життєвого шляху таких особистостей дозволяє не лише ознайомитися з ключовими подіями минулого, а й глибше зрозуміти їх вплив на формування історичних процесів та суспільних змін. Вивчення біографій сприяє розвитку критичного мислення, оскільки передбачає аналіз обставин, що впливали на прийняття рішень визначними постатями. Крім того, цей підхід допомагає учням розвивати вміння співвідносити події та рішення окремих людей із ширшим історичним контекстом, оцінювати їх значущість для формування національної ідентичності та суспільної свідомості. Завдяки такому методові навчання історія стає більш персоналізованою та емоційно насиченою, що сприяє глибшому зануренню у предмет і мотивації до його детального вивчення [91, с. 4].

Для формування історичної компетентності на основі використання інформації про наукову та громадську діяльність Володимира Вернадського найбільш доцільно використовувати на практичних заняттях присвячених його

спадщині, адже вони дозволяють найбільш об'ємно розглянути, та оцінити діяльність вченого для нашої історії.

Перед тим як ознайомити учнів із творчістю Вернадського, вчителю слід подати основну інформацію про його біографію. Це дозволить краще зрозуміти процес формування його характеру, вплив чинників на вибір професії, а також передумови та умови, що сприяли його науковим досягненням.

У процесі викладу біографії Володимира Вернадського доцільно застосовувати метод сторітелінгу, що спрямований на залучення уваги та стимулювання мотивації учнів при опануванні нової теми. Використовуючи пасивний сторітелінг, вчитель не просто передає ключові моменти з життя видатного ученого, а робить розповідь живою, представляючи цікаві факти від першої особи. Наприклад, можна сказати: «Шановні десятикласники, завдяки моїй діяльності світ отримав можливість побачити Українську академію наук». Такий підхід формує в учнів інтерес до матеріалу через захопливий і інтригуючий сюжет [46, с. 163].

Сторітелінг у цілому можна розділити на три основні види: класичний, цифровий та активний. У рамках класичного сторітелінгу вчитель виступає головним оповідачем і самостійно передає історію слухачам. Активний сторітелінг передбачає взаємодію: педагог окреслює ключові елементи події, формує зміст проблем, цілей та завдань, а учні беруть активну участь у створенні самої історії. Цифровий сторітелінг, своєю чергою, поєднує усну розповідь вчителя із візуальними елементами, такими як зображення, презентації, скрайбінг, відеоматеріали чи інфографіка [46, с. 163].

Двадцять перше століття стало епохою активного використання соціальних мереж, як-от Facebook, Twitter, Instagram, TikTok. Зокрема, молоде покоління часто звертається до цих платформ. Варто інтегрувати соціальні мережі в навчальний процес. Наприклад, учням можна запропонувати створити сторінку Володимира Вернадського в одній з мереж. У профілі слід зазначити основні біографічні дані вченого, його захоплення та додати відповідні фотографії. Така задача стимулює розвиток креативності в учнів і сприяє закріпленню нового матеріалу [42, с. 16].

Також під час формування історичної компетентності доцільно використовувати інформаційно-комунікаційні технології. На сучасному етапі розвитку суспільства інформаційно-комунікаційні технології набули статусу засадничого інструменту, який сприяє реалізації викладачами поставлених освітніх цілей. Інтеграція новітніх ІКТ у навчальний процес, особливо у викладанні дисциплін, таких як історія, поступово стає поширеним явищем, що демонструє актуальні тенденції в галузі освіти.

Термін «освітні інформаційні технології» охоплює використання інформаційних систем і спеціалізованих програмних додатків, спрямованих на підготовку та передачу необхідної інформації учням. Такий підхід сприяє ефективній взаємодії між вчителем і учнями на заняттях, а також дає змогу використовувати інтернет-ресурси для самостійного навчання дітей. Комбінація ІКТ із традиційними методами викладання історії дозволяє учням краще засвоїти навчальний матеріал. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес розширює зміст освіти та підвищує її якість. Отримані результати використовуються для розробки персоналізованих освітніх програм, що створюють умови для адаптування навчання до індивідуальних потреб учнів, впровадження додаткових дидактичних ресурсів і розвитку індивідуального підходу в освіті. Використання різних інформаційно-технологічних інструментів позитивно впливає на ефективність освітнього процесу.

Наочність відіграє ключову роль у процесі історичного пізнання, оскільки допомагає глибше зрозуміти та ефективніше засвоїти історичні події і процеси. Залучення візуальних ресурсів, таких як карти, діаграми, фотографії, відеоматеріали та інтерактивні моделі, сприяє тому, щоб учні могли більш чітко уявити собі контекст та значення історичних подій.

Використання наочних засобів сприяє встановленню зв'язків між різними подіями та явищами, що значно полегшує процес засвоєння інформації. Завдяки візуалізації стає можливим відображення динаміки історичних змін, що дозволяє аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та простежувати хід розвитку подій у часовому контексті. Зокрема, такі ресурси, як Google Earth,

Chronas і Historypin, пропонують можливість представлення територіальних змін, військових кампаній або торговельних маршрутів, що сприяє більш глибокому розумінню історичних фактів і їх конкретизації. Цифрові карти дають змогу наочно відтворювати локалізацію і динаміку історичних явищ, таких як битви, міграційні процеси чи зміни державних кордонів. Учні можуть досліджувати трансформації державних меж, розвиток торговельних маршрутів або поширення релігійних рухів у різні епохи. Наприклад, інтерактивна платформа Chronas забезпечує можливість вивчення політичних і культурних змін у хронологічному порядку від стародавніх часів до сучасності, що робить цей інструмент цінним для комплексного аналізу історичних процесів.

Сьогодні існує значна кількість онлайн-платформ, які надають можливість створення інтерактивних хронологічних ліній. Одним із таких інструментів є Time Graphics. Його основною перевагою є зручність у додаванні ключових дат, пов'язаних із певною тематикою, до часової лінії. Окрім цього, платформа пропонує широкий спектр функцій для візуального оформлення хронології та додавання детальної інформації про кожен подію.

Інший потужний веб-інструмент для створення інтерактивних часових ліній – Tiki-Toki. Подібно до Time Graphics, він дозволяє інтегрувати мультимедійний контент, зокрема зображення та відео із платформ Youtube і Vimeo, що значно урізноманітнює хронологічні презентації. Унікальність сервісу також полягає в тому, що кожна створена лінія часу отримує окрему веб-адресу, якою можна легко поділитися з іншими користувачами. Учні активно використовують Tiki-Toki для візуалізації й структурованої презентації своїх знань. Особливою характеристикою цього інструменту є можливість відображення часових ліній у тривимірному форматі, що робить їх більш наочними та інтерактивними. Варто зазначити й платформу ClassTools.NET, яка орієнтована на педагогів, зокрема істориків. Ця платформа пропонує широкий набір інтерактивних інструментів і шаблонів для створення цікавих навчальних матеріалів. Завдяки таким можливостям вчителі можуть легко розробляти дидактичні ігри чи схеми, що сприяють активному залученню учнів до освоєння історичних тем.

Одним із цікавих інструментів для вивчення історії є Turbo Timeline, який дозволяє у форматі захоплюючої 3D-гонки візуалізувати хронологію історичних подій. Такий формат не лише урізноманітнює навчальний процес, але й сприяє кращому засвоєнню ключових дат і подій. Ще одним корисним доповненням є генератор стрічки новин, який трансформує обговорювані на уроці історичні події у динамічний новинний потік. Це допомагає учням розвивати навички конспектування та робить навчання більш цікавим і інтерактивним.

Для підвищення продуктивності роботи з датами та подіями, а також для ефективнішого розвитку хронологічної компетентності, доцільно організовувати вікторини. Під час участі у гровій діяльності в учнів формуються міцні знання, а змагальний елемент додає мотивації, що особливо важливо для школярів середньої школи. Цю технологію найкраще застосовувати на етапах перевірки домашніх завдань або систематизації знань. Крім того, учням можна запропонувати самостійно підготувати вікторини [45, с. 38].

Вікторина є ефективним і захопливим форматом освітньої гри, який може бути успішно використаний для організації позакласних заходів. Для її проведення доцільно поділити учнів на дві команди, заздалегідь виділивши один тиждень на підготовку та ознайомлення з основними правилами гри. Варто наголосити, що вікторина не виконує функцію контрольної роботи, а передусім спрямована на стимулювання інтересу учнів до опанування нового навчального матеріалу. З метою додаткового заохочення, для команди-переможця доцільно підготувати символічні подарунки. Такий формат заходу сприяє формуванню в учнів навичок самостійного пошуку та аналізу інформації, а також розвитку їхньої кмітливості й творчого мислення [84, с. 197-198].

У межах впровадження особистісно-орієнтованого підходу в освітній процес важливо розробляти завдання для учнів, враховуючи їхні індивідуальні особливості та рівень підготовки. Так, учням із високим рівнем знань доцільно запропонувати складання таблиці, яка містить порівняння позитивних і негативних аспектів діяльності Володимира Вернадського. Для тих, хто має середній рівень підготовки, можна запропонувати створення інтелект-карти, що

відображатиме ключові моменти його наукової роботи. Учням із нижчим рівнем підготовки доцільно надати завдання у вигляді формулювання тез про основні етапи життя та діяльності вченого [77, с. 4].

Особистісно-орієнтовані технології сприяють широкій творчій діяльності педагогів, базуючись на глибокому розумінні закономірностей розвитку особистості. Вони створюють оптимальні умови для самовизначення вихованців, що передбачає їхнє знайомство зі світом людських взаємин у всій їхній багатогранності й суперечливості. Такі технології також допомагають виявляти ефективні моделі взаємодії, здатні привести до успіху. Зосереджуючи увагу на особистості, яка прагне максимально розкрити свій потенціал, активно сприймаючи новий досвід і роблячи усвідомлений та відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях, особистісно-орієнтований підхід ставить за мету формування ключових якостей, необхідних для розв'язання життєвих завдань. Головний акцент робиться не на стандарти чи шаблонні вимоги, а на розкриття природних здібностей кожної людини та сприяння її гармонійному розвитку [77, с. 5-6].

Особистісно-орієнтоване виховання надає дитині право на вільний вибір власної ціннісної позиції, акцентуючи увагу на важливості людського духу та значущості життя загалом. Воно створює умови для активного втілення цих цінностей у практичній діяльності. Такий підхід сприяє формуванню готовності до подолання дисгармонії у сфері особистого досвіду, поведінки, спілкування та діяльності, водночас утверджуючи людину як найвищу цінність, навколо якої вибудовуються всі інші суспільні пріоритети. У рамках цієї концепції добро постає як сутнісна характеристика людської натури, тоді як істина розглядається як інструмент для сприяння духовному розвитку особистості. Центральним елементом особистісно-орієнтованого виховання є реалізація принципів педагогіки співпраці, що зумовлює формування нової професійної ролі педагога в сучасній освітній системі [77, с. 6].

У межах впровадження діяльнісного підходу особливу увагу можна приділити застосуванню методики проєктного навчання. У цьому контексті вчитель може запропонувати учням такі теми, як «Спадщина Володимира

Вернадського для світу», «Наукова спадщина та її значимість у сучасному світі» чи «Політичні погляди видатного науковця».

Однак ефективність діяльнісного підходу не обмежується виключно проєктним навчанням. До арсеналу можливих методів варто включити наступні стратегії. По-перше, дидактичні методи, засновані на відкритих запитаннях. Наприклад, для обговорення можна поставити питання: «Якими мотивами керувався Вернадський при прагненні створити Академію наук?» Такі питання активізують критичне мислення та сприяють залученню учнів до глибшого аналізу теми. По-друге, важливими інструментами є методи схематизації, що включають використання графічних органайзерів, як-от діаграма Ісікави (так звана «риб'яча кістка»), для впорядкування фактів із біографії Вернадського та причинно-наслідкових зв'язків його діяльності. Серед інших варіантів можна розглянути цикл Демінга, діаграми Венна або Блумову ромашку. Наприклад, на пелюстках ромашки можна формулювати творчі, пояснювальні, уточнювальні та прості запитання, пов'язані з постаттю науковця. По-третє, корисним інструментом є методи вербалізації, до яких належать такі прийоми, як «мікрофон», «мозковий штурм» і «дебати». Вони сприяють розвитку комунікативних навичок та обміну думками. По-четверте, можна ефективно застосовувати навчальні ігри, які забезпечують інтерактивність та роблять освітній процес більш захопливим. Нарешті, п'ятий важливий компонент — це методи рефлексії. Вони дозволяють учням осмислити отримані знання, оцінити свій прогрес і сформулювати власні висновки на основі проведеної роботи. Отже, багатогранність і комплексність використання діяльнісних підходів дозволяє не лише підвищити мотивацію школярів до навчання, але й забезпечує їхню всебічну участь у продуктивному опрацюванні теми [34, с. 27-33].

Проектна діяльність відіграє ключову роль у формуванні всебічно розвиненої особистості учня, особливо в аспекті громадянської свідомості. Виконання проєктів, зосереджених на вивченні діяльності Володимира Вернадського, створенні презентацій, документальних фільмів та організації виставок, сприяє розвитку творчих здібностей школярів і поглиблює їхні знання з історії.

Проекти можуть включати дослідження різноманітних аспектів діяльності, таких як економічна сфера, культурні практики та політичні процеси. Метод проектного навчання являє собою узгоджений комплекс дослідницької, графічної, пошукової, аналітичної та інших видів діяльності, які виконуються учнями під керівництвом педагога з метою практичного вирішення конкретно визначеної проблеми. Характерною особливістю такого підходу є його практична спрямованість, орієнтована на досягнення конкретного результату, причому сам проект виступає підсумковим продуктом цієї роботи.

Метод проектів є активною формою навчання, яка сприяє розвитку пізнавальних та творчих здібностей учнів, а також формуванню критичного мислення і навичок самостійного здобування знань. Він допомагає орієнтуватися в інформаційному просторі. При впровадженні цього методу важливо визначити конкретне завдання, яке завершиться створенням практично значущого й реального результату, що матиме чітке відображення. Метод передбачає взаємодію учнів, охоплюючи як індивідуальну, так і колективну відповідальність. Це створює сприятливі умови для соціалізації особистості, стимулюючи активну участь учнів у навчальному процесі.

Проектне навчання забезпечує ефективне поєднання теоретичних знань із практичними діями, спрямованими на розв'язання конкретних завдань. У цьому підході використовуються різноманітні проблемні, дослідницькі та практичні методи, що завжди мають творчий характер. Ця освітня технологія є одним із способів реалізації проблемного підходу до навчання. Учитель визначає завдання, очікувані результати та вихідні дані, а всі інші етапи виконуються учнями. Вони самостійно планують проміжні завдання, шукають способи їх вирішення, реалізують свої ідеї, зіставляють отримані результати з заданими критеріями та вносять корективи у свою діяльність [44, с. 77].

Для розвитку історичної компетентності варто використовувати Інфографіку. Її доцільно застосовувати як ефективний метод візуалізації інформації. Такий підхід сприяє кращому запам'ятовуванню ключових фактів, наприклад, біографії Володимира Вернадського. Виконуючи домашнє завдання

зі створення інфографіки, учні самостійно шукають необхідні дані. Основна мета цього графічного методу – покращити подачу інформації, забезпечити легше розуміння та сприйняття нових знань. Серед платформ, які можуть допомогти учням у створенні інфографіки, виділяються такі: Easelly, Piktochart, Visually, Venngage, Dipity, Draw.io, Spritesapp, Stat Planet, Infogram, Wordle. Окремо варто зазначити Canva – універсальний інструмент, що підходить не лише для створення інфографік, але й для багатьох інших задач. Крім того, для розробки динамічних відеоінфографік можна використовувати такі сервіси, як Moovly, PowToon, GoAnimate, After Effects та VistaCreate. Цікавим доповненням стане застосування додатку Plotagon. Він дозволяє створювати короткі анімаційні фільми, де учні можуть обирати інтонацію голосів та персонажів, відтворюючи значущі події з біографії, наприклад, Володимира Вернадського. Також можна запропонувати підліткам творчий підхід: представити себе в ролі історичного діяча і скласти резюме від його імені [95, с. 15-16].

Г. Фрейман та О. Пометун розробили класифікацію методів навчання, базуючись на особливостях взаємодії, що виникає між вчителем та учнем у процесі навчальної діяльності. У цій систематизації вони виділяють три ключові категорії, кожна з яких визначає свій підхід до організації освітнього процесу. Першу становлять активні методи, спрямовані на стимулювання активної участі учнів у засвоєнні матеріалу. Друга категорія об'єднує пасивні методи, орієнтовані на передачу знань від вчителя до учня з мінімальною участю останнього. Завершує класифікацію група інтерактивних методів, які передбачають двосторонню співпрацю та взаємодію між учасниками навчального процесу, створюючи умови для спільного пізнання й обговорення [99, с. 109].

Пасивний метод навчання характеризується тим, що учні виступають об'єктами навчального процесу. Вони переважно лише слухають монолог вчителя, майже не взаємодіючи з ним і не виконуючи творчих завдань. У протилежність цьому, активний метод спрямований на перетворення учнів на суб'єкти навчання, залучаючи їх до активної участі в уроці. Учні виконують різноманітні творчі завдання та ведуть діалог з учителем. У цьому підході творчі

завдання відіграють ключову роль, допомагаючи розвивати їхнє креативне мислення. До активних методів належать такі форми діяльності, як мозковий штурм, «урок-суд», диспути, круглі столи. Серед них виділяють емпіричний, пошуковий, дослідницький та проблемний методи навчання. Незважаючи на те, що активний метод передбачає більш тісну взаємодію учнів з учителем, урок зазвичай починається із пояснення матеріалу вчителем, після чого учні аналізують отриману інформацію і рефлексують над нею [50, с. 134].

Використання активних методів навчання значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу учнями, сприяє розвитку їхнього творчого мислення та здатності вирішувати конкретні завдання. Такі підходи створюють сприятливі умови для навчального процесу, де учні мають можливість проявляти креативність, аналізувати складні ситуації, знаходити рішення, працювати в команді, а також удосконалювати критичне мислення і розвивати комунікативні навички.

Активні методи навчання сприяють удосконаленню компетентностей, які є важливими для ефективної самореалізації людини в умовах сучасного суспільства. Використання цих методів дає можливість досягати вагомих результатів, а також забезпечує формування як спеціалізованих, так і загальних компетентностей, що відповідає основним принципам компетентнісно-орієнтованого підходу в освіті.

Для вивчення історії доцільно використовувати активні методи навчання, зокрема ситуаційний метод, метод круглого столу, а також рольові та ділові ігри. Ці підходи спрямовані на розкриття індивідуальності учня, поглиблення його знань, стимулювання участі у власному саморозвитку, формування професійних навичок і розвиток творчого підходу до вирішення конкретних завдань.

Інтерактивне навчання передбачає активну співпрацю між учнями та вчителем, де обидві сторони є рівноправними учасниками навчального процесу. У такій формі навчання основний акцент робиться на взаємодії: учні активно комунікують одне з одним, а вчитель бере на себе роль організатора та модератора. Для забезпечення ефективної взаємодії під час уроків можна

застосовувати різноманітні методи, зокрема колективний, груповий та колективно-груповий підходи. Використання інтерактивних методів відкриває для учнів широкі перспективи для самовираження та розкриття свого потенціалу [50, с. 134].

Застосування групової роботи на уроці має велике значення, адже воно сприяє соціалізації учнів. Така форма роботи стимулює навчальний процес, розвиває самостійність, а також допомагає формувати навички аргументації та відстоювання власної точки зору [51, с. 146].

Робота в групах готує учнів до активної діяльності в громадському житті, розвиваючи у них необхідні навички та знання. Завдяки цьому учні опановують уміння працювати в команді, долучатися до громадських проєктів, організовувати заходи та акції, що сприяє формуванню відповідальної та активної громадянської позиції. Додатково корисним є застосування роботи в парах. Цей підхід дозволяє учням аналізувати ідеї, обмінюватися думками із партнером, а потім представляти свої висновки перед іншими. Такий формат сприяє залученню дітей до розв'язання завдань, полегшуючи виконання вправ, які за інших обставин могли б потребувати більше часу.

Серед сучасних інтерактивних підходів важливе місце займають технології ситуативного моделювання. Вони охоплюють такі формати, як імітаційні ігри, судові чи громадські слухання, а також рольові ігри, зокрема «Драматизацію». Наприклад, у сценарії «судового слухання» клас рекомендується розділити на адвокатів, суддів та представників сторони обвинувачення.

У ході обговорення дискусійних тем можна застосовувати методи, як-от «Дебати», «Дискусія» та «Нескінченний ланцюг». Для таких заходів можна зосередитися на питанні, наприклад: «Спадок Вернадського для розвитку української науки». Завдяки використанню цих форматів учні зможуть удосконалити навички аргументованого висловлювання власної позиції та обґрунтування поглядів [102, с. 53-54].

На уроках історії в школі є доцільним застосування методу «Два-чотири-всі разом». Цей підхід чудово сприяє розвитку навичок групової взаємодії,

вміння переконувати та вести дискусії. Реалізація цього методу виглядає таким чином: учням пропонується питання для обговорення, аналізу чи розгляду гіпотетичної ситуації, наприклад, «Як Вернадський ставився до українського питання під час революції?». Спершу питання або супутні факти пояснюються, після чого учні отримують 1-2 хвилини для індивідуального осмислення можливих відповідей чи рішень. Наступний етап передбачає об'єднання учнів у пари для обговорення своїх ідей між собою. Кожному учаснику надається час для висловлення своїх думок, а потім для спільного їх обговорення. Пари мають досягти згоди щодо остаточного варіанту відповіді або рішення. Після цього пари об'єднуються у групи з чотирьох осіб і продовжують обговорення вже сформованих ідей, спільно дотримуючись принципу колективного рішення. За потреби групи можуть бути розширені або ж весь клас може перейти до колективного аналізу та обговорення проблеми. Це методично структуроване спілкування сприяє формуванню важливих соціальних та інтелектуальних умінь у процесі навчання [103, с. 47].

Метод «Прес» слід застосовувати після представлення нового навчального матеріалу для узагальнення засвоєного матеріалу, а також формування навичок участі в дискусіях серед учнів. Викладачу слід встановити чіткі правила щодо використання цього методу й ознайомити учнів із необхідністю дотримання регламенту. Зокрема, учні мають виступати почергово та аргументовано обґрунтовувати свою точку зору під час обговорення, яке структуроване за чотирма етапами. Для полегшення процесу формулювання думок можна використовувати типовий алгоритм висловлювання. Наприклад, учні починають із висловлення власної думки («Я вважаю, що Вернадський...»), переходять до обґрунтування («тому що він...»), доповнюють аргументи конкретними прикладами («наприклад...») і завершують дискусію висновком («таким чином...»).

Одним із сучасних і ефективних методів навчання є «кейс-метод». Ця педагогічна технологія виявляється особливо корисною для аналізу різноманітних ситуацій і життєвих випадків, таких як правові, історичні, етичні та інші, де перетинаються інтереси, погляди та позиції людей. Учні можуть

досліджувати запропоновані кейси як індивідуально, так і в парах або групах, доповнюючи свою роботу спільними обговореннями в ширшому колі. Для здійснення такого аналізу необхідний структурований підхід та чіткий алгоритм дій. Застосування цієї технології сприяє формуванню у здобувачів освіти навичок постановки запитань, розрізнення фактів від суб'єктивних думок, виділення ключових факторів і другорядних деталей, а також аналізу інформації з подальшим прийняттям обґрунтованих рішень. Конкретні приклади ситуацій слугують базою для генерування ідей та формування узагальнень, сприяючи розвитку абстрактного мислення. Водночас це дозволяє учням досягнути багатогранності людських почуттів та емоцій, пробуджуючи їхній інтерес і стимулюючи уяву. Такий підхід забезпечує тісний зв'язок між навчальною діяльністю та реальним життям, пропонуючи можливість практичного застосування отриманих знань [103, с. 51].

Для використання цього методу на уроці можна розробити проблемну ситуацію, дилему або випадок, які вчитель аналізує разом із учнями. Наприклад, поставити запитання: «чи можна вважати Вернадського патріотом України?» У цій дискусії обов'язково мають бути представлені дві суперечливі позиції, які відображають різні інтереси і думки. Важливо побудувати ситуацію таким чином, щоб зберігався баланс сторін, дозволяючи врахувати аргументи кожного з учасників. Робота з подібними дилемами дає учням можливість глибше зануритися в історичний контекст, осмислити сучасні соціально-політичні явища та звернутися до власних цінностей. Це розвиває навички формулювання власної думки, пошуку обґрунтованих аргументів для її захисту, а також допомагає краще зрозуміти логіку й мотиви інших точок зору. Такі дискусії сприяють розвитку критичного мислення, уникаючи однобокості та підтримуючи повагу до різноманітності поглядів [103, с. 52].

Ще одна корисна технологія, яка має назву «Асоціативний куш», може знайти застосування на будь-якому етапі уроку, але найбільшу ефективність виявляє під час актуалізації знань. Цей метод полягає у встановленні взаємозв'язків між подіями чи характеристиками за допомогою асоціативного мислення. Для цього вчитель записує в центрі дошки або на екрані ключове

слово, наприклад, «Вернадський». Далі учні по черзі або записують на дошці, або озвучують свої асоціації, пов'язані із зазначеною особистістю, такі як «Ноосфера», «Академія наук» тощо [97, с. 26].

Доцільно використовувати метод «Кожен вчить кожного», під час якого вчитель попередньо готує та роздає старшокласникам аркуші з інформацією про Вернадського, особливо про його вклад у наукову спадщину України. Учні повинні самостійно опрацювати свої фрагменти матеріалу і поділитися отриманими знаннями із класом. Такий підхід може бути корисним у майбутньому, адже в сучасному світі важливо вміти ефективно презентувати інформацію, продукти чи ідеї. Завдяки цьому методу учні матимуть нагоду розвивати свої ораторські здібності й отримувати важливі знання.

Метод «Ажурна пилка» є ефективним підходом для роботи з великим обсягом інформації. У цьому методі вчитель ділить клас на «домашні» групи та групу експертів. Завдання членів «домашньої групи» полягає у тому, щоб ретельно вивчити надану вчителем інформацію заздалегідь. Це можуть бути сторінки з книги, статті чи посилання на відеоматеріали. Після самостійного опрацювання матеріалу учасники передають отримані знання своїм однокласникам, сприяючи таким чином взаємному навчанню. Експертна група ж проводить прослуховування доповідей, надаючи їм свою оцінку та аналіз. Наприклад, при дослідженні життєвого шляху Володимира Вернадського один учень може зосередитися на його юнацьких роках, інший – про наукову діяльність, а третій – про громадську діяльність [102, с. 48-49].

Для того щоб розвивати критичне мислення рекомендується застосовувати метод Акваріума. Невелика група учнів, приблизно шість осіб, розміщується в центрі класу. Учитель ставить перед ними проблемне питання і виділяє 5 хвилин на обговорення. Після досягнення згоди учасники групи озвучують свою спільну думку та повертаються на свої місця. Наприкінці проводиться опитування серед решти учнів: учитель цікавиться, чи згодні вони з висловленими думками, і формулює відповідні висновки. Наприклад, можна запропонувати для обговорення тему «Науковий шлях Володимира Вернадського».

Ще одним методом, який заслуговує на увагу для розвитку критичного мислення, є мозковий штурм. Ця техніка стала популярною в США завдяки Алексу Ф. Осборну, власнику рекламної компанії, який запропонував новий підхід для генерації ідей серед своїх співробітників. Основна суть методу полягає в тому, щоб кожен учасник міг вільно висловлювати свої думки, не побоюючись критики. Мозковий штурм сприяє розвитку творчого мислення учнів, ефективному розв'язанню проблем та швидкому знаходженню відповідей під час обговорень. Які ж питання можуть бути використані на уроці з застосуванням цього методу? Наприклад, можна поставити таку тему для дискусії: чи можна вважати Володимира Вернадського патріотом України? [76, с. 169].

Розвиток уміння висловлювати власну думку серед старшокласників має важливе значення. Ефективним способом цьому сприяти є використання методу «Займи позицію» під час розгляду дискусійних питань. Такий підхід не лише допоможе учням краще зрозуміти існування різних поглядів, але й дозволить їм отримати нові знання. Суть полягає у тому, що вчитель ставить запитання, на яке учні повинні або погодитися, або висловити заперечення, після чого кожна сторона обґрунтовує свою позицію. Для більш зручного проведення заняття можна використовувати таблиці з колонками «Згоден» та «Проти». Наприклад, однією з тем для такого обговорення може бути теза: «Чи вважаєте ви, що наукова діяльність Вернадського суттєво вплинула на розвиток науки?».

Метод «Зміни позицію» є схожим на метод «Займи позицію» та відкриває можливості для обговорення спірних питань за участю всіх учнів. Цей підхід сприяє кращому розумінню точок зору інших, а також допомагає розвивати вміння будувати аргументи, уважно слухати співрозмовників тощо. Для його проведення необхідна заздалегідь підготовка до обговорення та обрання дискусійного питання. Наприклад, можна запропонувати класу тему на кшталт: «Чи можна вважати Вернадського науковцем, який випередив свій час?». Спершу слід поділити учнів на пари, а згодом об'єднати їх у групи по чотири. Завдання — визначити позиції щодо проблеми («так» або «ні»), при цьому розподіл можна довірити самим учасникам або зробити це самостійно. У кожній

четвірці одна пара повинна аргументувати одну позицію, а інша — протилежну. Важливо пояснити, що в межах групи кожен учень відповідатиме за свою частину роботи, наприклад, підготувавши аргументи для певної частини питання. Заздалегідь повідомте учням про встановлені часові рамки для підготовки та презентації. На етапі підготовки дайте достатньо часу для збирання аргументів. Коли підготовка завершиться, попросіть пари по черзі представити свої позиції групі. Після цього запропонуйте парам обмінятися ролями, тобто змінити свої позиції, і знову проведіть цей процес, але використовуючи менше часу. На завершальному етапі дозвольте групам вільно обговорювати тему, де кожен з учасників зможе висловити свою власну думку. Результатом такої дискусії може стати або досягнення спільного висновку, або розуміння того, що для остаточного рішення бракує інформації. Не забудьте заздалегідь встановити часові межі для цього вільного обговорення [103, с. 64-65].

Для активного залучення всіх учнів ефективно використовувати метод «Карусель». Його суть полягає в одночасній участі всіх учасників у динамічній роботі з різними партнерами для обговорення дискусійних питань. Цей метод застосовують для таких цілей:

- аналізу актуальних проблем із протилежних точок зору;
- збору інформації з конкретної теми;
- швидкого та поглибленого оцінювання наявних знань (наприклад, розуміння основних термінів);
- формування та вдосконалення навичок аргументованого висловлення власної позиції.

Даний метод реалізується наступним чином. Для його проведення формується два кола зі стільців: одне в центральній частині, а інше по зовнішньому периметру. Учні, які займають місця у внутрішньому колі, сідають спинами до його центру, тоді як учні у зовнішньому колі розміщуються обличчям до центру, тобто до партнерів, які перебувають навпроти них у центральному колі. Таким чином, кожен учасник сидить напроти іншого. Внутрішнє коло залишається статичним, тоді як зовнішнє є динамічним. За

сигналом модератора учасники зовнішнього кола переміщуються на один стілець вправо, зустрічаючись із новим партнером. Основна мета вправи полягає у тому, щоб пройти всі етапи та виконати визначені завдання. Як приклад завдання можна запропонувати наступне: учні з внутрішнього кола ставлять запитання, а учні зовнішнього повинні відповідати на них. Якщо відповідь не отримана, учасникові із зовнішнього кола доводиться повернутися назад на одне місце. Запитання мають бути різноплановими та не повторюватися. Для цього учням у внутрішньому колі може бути запропонований заздалегідь підготовлений перелік питань або їм надається можливість формулювати їх самостійно під час виконання вправи [103, с. 65-66].

На завершальному етапі уроку доцільно застосувати метод «Мікрофон», хоча його можна використовувати і на початку заняття. Суть методу полягає в тому, що учні по черзі передають мікрофон або предмет, який його символізує, і стисло відповідають на запитання, пов'язані з тематикою діяльності вченого. Подібним чином можна залучати метод «Незакінчені речення». Наприклад, учні 10-го класу можуть завершувати речення на зразок: «На сьогоднішньому уроці я відкрив для себе, що Вернадський...». Цей підхід часто комбінується з методом «Мікрофон», що дозволяє учням більш детально опрацьовувати форму вираження своїх ідей, а також порівнювати їх із точками зору однокласників. Таке застосування сприяє подоланню стереотипів, розширює можливості вільного та впевненого висловлювання думок щодо обговорюваних тем, а також допомагає розвивати навички лаконічного, але змістовного й переконливого формулювання власних суджень [103, с. 46].

Одним із цікавих форматів освітньої діяльності може стати організація наукової прес-конференції з участю постаті Вернадського, а також інших видатних українських вчених. Такий підхід передбачає розподіл ролей між учасниками: інтерв'юери та доповідачі, які виступають у ролі експертів за заздалегідь обраною темою. Для створення атмосфери справжньої наукової зустрічі можна підготувати таблички з іменами для учнів, які виконуватимуть функції експертів, а для «журналістів» — бейджі з назвами видань, котрі вони

представляють. Респонденти можуть бути розділені за напрямками: один спеціаліст розповідає про дитинство й молоді роки Вернадського, другий — про його наукову діяльність та кар'єру, інші висвітлюють різні етапи його життя та внесок у розвиток науки. На такій конференції важливо охопити всі ключові моменти життя та історичної ролі Вернадського, привертаючи увагу учнів до його впливу на українське суспільство та науку в цілому [66, с. 17].

Особливості організації та проведення такого заходу дозволяють активно залучити майже всіх учнів класу. Вчитель формує робочі групи, кожна з яких отримує своє конкретне завдання. Для досягнення бажаного результату важливо заздалегідь визначити «експертів» у різних галузях. Ці учні повинні не лише володіти необхідною тематичною інформацією, але й бути здатними доступно й детально її викласти. Учасники груп займаються збором, аналізом та відбором матеріалів за темою, тоді як інші учні беруть на себе обов'язки з оформлення приміщення. У цьому процесі важливо стежити за підготовкою «журналістських» запитань і, у разі потреби, проводити консультації з учасниками. Ключову роль виконує ведучий, який відповідає за координацію ходу пресконференції чи дискусії. Пресконференція дозволяє створити модель реального суспільного досвіду [66, с.17].

Серед методів, які можна застосувати на уроці, заслуговує уваги «діаграма Венна». Цей метод стане у нагоді для аналізу наукової діяльності Вернадського, дозволяючи учням визначити її особливості. Завдяки побудові двох пересічних кіл, утворюється третя область перетину, де можна відобразити спільні риси.

Цікавим елементом уроку є використання методу «Реставратор», який передбачає відновлення учнями пропущених слів у тексті. Наприклад, пропонуються фрагменти висловлювань науковця: «Я вірю у велику», «Вчені ті самі фантазери та ...; вони не вільні над своїми ідеями; вони можуть добре, Працювати тільки над тим, до чого лежить їхня ..., до чого тягне їхнє, «... Вчені не повинні ... очі на можливі наслідки їхньої ... праці, наукового», «... Ставлячи за мету розвиток ..., бачимо, що він досягається різними ... і один з них —».

Наприкінці заняття доцільно запропонувати учням хронологічні задачі, які сприятимуть узагальненню опанованих знань та вдосконаленню їхньої логічної компетентності. Засвоєння цих навичок надасть можливість підліткам розвивати критичне мислення, а також використовувати діаграми, графіки, конструкції й схеми для ефективного засвоєння нової інформації. Наприклад, можна запропонувати таку задачу: «Володимир Вернадський розпочав свої дослідження ноосфери приблизно у 1920 році, а життя його завершилося у 1945 році. Скільки років він працював над розвитком ідей ноосфери до кінця свого життя?»

У сучасну епоху стрімкого технологічного розвитку вчителям історії важливо опановувати навички користування цифровими інструментами. Це сприятиме не лише їхньому професійному зростанню, а й покращенню цифрової грамотності учнів. Використання сучасних технологій, зокрема смартфонів та обладнання, доступного в освітніх закладах, дозволяє забезпечити швидкий і зручний доступ до необхідної інформації. Формування медіаграмотності серед старшокласників має базуватися на навчанні критичного підходу до аналізу джерел інформації та перевірці її достовірності. Зокрема, ці навички можна поглиблювати на уроках громадянської освіти. Практичне застосування отриманих знань може відбуватися через пошуково-дослідницьку діяльність, наприклад, шляхом вивчення інформації у мережі на теми, пов'язані з досягненнями видатних науковців. Онлайн-платформи відкривають широкі можливості для інтерактивного навчання. Для прикладу, відеохостинг YouTube пропонує якісні матеріали про видатних діячів, таких як Володимир Вернадський, що одночасно розвиває інформаційно-комунікаційні компетентності учнів. Крім того, сервіси на кшталт Padlet дозволяють створювати інтерактивні карти місць, які відвідував видатний науковець, хронологічні стіни з основними датами його життя тощо. Інші платформи, як-от Dipity, SlideShare, Wordwall чи LearningApps, допоможуть будувати хронологічні шкали діяльності та робити завдання більш захопливими. Для створення презентацій можна скористатися інструментами на кшталт Canva чи PowerPoint, а для роботи з відео підходять сервіси CapCut, FlexClip, InShot та

VN. Опановуючи ці онлайн-інструменти, вчителі зможуть краще підготувати свої уроки і підтримати учнів у створенні їхніх власних проєктів, сприяючи розвитку творчих і технічних навичок.

Дуже цікавим навчальним елементом є Mind Map або інтелект-карти. Це метод візуалізації процесу системного мислення за допомогою схем. Інтелект-карти також можна розглядати як зручну техніку для альтернативного ведення записів. Схеми такого типу використовуються для візуалізації, структуризації та класифікації інформації, а також є ефективним інструментом під час навчання, організації, вирішення завдань і прийняття рішень. Ці логічні структури сприяють кращому засвоєнню матеріалу та допомагають зрозуміти взаємозв'язки між окремими аспектами. Застосування інтелект-карт на уроках історії є корисною практикою, адже вони дозволяють учням глибше осмислити значення та роль історичних подій, таких як внесок України та Вернадського, у формуванні сучасного світу. Це, своєю чергою, сприяє розвитку історичної грамотності та компетентностей. Для створення інтелект-карт у навчальних цілях можна використовувати різноманітні онлайн-платформи: Mindomo, EdrawMind, Bubble, Wise Mapping, Canva та Xmind. Учням старших класів можна запропонувати як домашнє завдання створити інтелект-карту, наприклад, на тему внеску Вернадського. Також можливий варіант використання цього підходу безпосередньо під час уроку, коли учні презентують свої напрацювання перед класом [80, с. 73].

Одним із сучасних типів проектної діяльності, що впроваджується в навчальних закладах, є вебквест, який активно сприяє формуванню інформаційних і пізнавальних компетентностей школярів. У процесі виконання вебквесту педагог надає учням доступ до освітнього ресурсу, де вони отримують можливість вирішувати певні завдання. Наприклад, українські платформи «Мій квест» або «Всеосвіта» дозволяють викладачеві, зокрема історикам, формулювати запитання, що стосуються таких тем, як роль Вернадського в розвитку української науки [87, с. 5].

Сучасний виклик, пов'язаний із розробкою штучного інтелекту (ШІ) спеціалістами в галузі інформаційних технологій, має серйозний вплив на різні

аспекти суспільства, зокрема на освітній процес. У цифровому просторі нині активно функціонує велика кількість платформ, що забезпечують доступ до інструментів ШІ для створення текстів, зображень, аудіо, презентацій та інших матеріалів. Їхнє використання в освітніх цілях відкриває нові перспективи, зокрема у викладанні історії. На уроках історії ресурси штучного інтелекту можна застосовувати для поглибленого вивчення постатей видатних діячів, таких як Володимир Вернадський. Завдяки інноваційним платформам можна розробляти інтерактивні матеріали, наприклад, презентації про його життєвий шлях і наукові досягнення. Учніам надається можливість використовувати ШІ, щоб створювати чернетки цих презентацій, вносити творчі корективи, а потім представляти підсумкові роботи вчителю. Серед відповідних платформ для реалізації таких проєктів можна назвати Plus AI, Beautiful AI, Gamma, Tome AI, Slidebean, Synthesia, Simplified, Sendsteps, Kroma і Fotor. Також значний потенціал має використання ШІ для створення наочних ілюстрацій та оцифрованих зображень. Наприклад, за допомогою програми Skybox AI можна створювати панорамні зображення, такі як сцена «Діяльність новоствореної Академії наук України», яка стане цікавим доповненням до навчального процесу. Подібним чином штучний інтелект можна залучити до генерації портретів Вернадського у різноманітних емоційних станах—радісного, замисленого, сумного тощо. Такий підхід сприятиме інтерактивності у мотиваційному етапі уроку, наприклад, учні можуть обговорювати «Який сьогодні ти Вернадський?» через вибір відповідного портрету. Крім того, ШІ здатний створювати ілюстрації, які образно демонструють концепції, пов'язані з ноосферою Вернадського. Для генерації цих типів зображень доцільно скористатися платформами Runway ML, Haiper AI, Viggle AI, Pika, Genmo AI, Sora AI, Pictory, Ideogram AI, AutoDraw, DeepAI, Midjourney, Jasper Art, Adobe Firefly або Canva AI. Окрім того, інструменти генерації голосу штучним інтелектом, такі як AI Voice Generator, також можуть застосовуватися в освітніх цілях для створення аудіомоделей голосу Володимира Вернадського. Комбінуючи цю функцію із платформою MyHeritage, можна оживляти фотографії видатного діяча так, ніби він говорить. Це додає інтерактивності

навчальному процесу та підвищує рівень пізнавального інтересу. Окремо слід зазначити популярність відеоконтенту, створеного із залученням ІІІ. Наприклад, можна розробити навчальні відеоматеріали за тематикою «Один день із життя...», у тому числі такі уявні сюжети, як «Один робочий день Академії наук за часів Володимира Вернадського». Подібні ініціативи дозволяють візуалізувати історичну дійсність і роблять уроки більш насиченими й захопливими. Зі свого боку ІІІ також пропонує можливості для створення умовних дискусій. Наприклад, учитель має змогу вдатися до цифрових інструментів для моделювання відео-дискусій, у яких умовно братиме участь саме Володимир Вернадський чи будь-який інший історичний діяч. Усе це істотно розширює межі традиційного підходу до навчання та дозволяє впроваджувати інноваційні методики викладання для формування історичної компетентності.

VR і AR технології є надзвичайно цікавими та сучасними інструментами, які можуть знайти своє застосування в освітньому процесі. Зокрема, варто звернути увагу на український портал museum-portal.com, що дозволяє ефективно інтегрувати ці технології в навчання. Наприклад, на цьому сайті представлений музей В.І. Вернадського, який пропонує учням можливість здійснити віртуальну екскурсію по музею, присвяченому Володимиру Вернадському, розташованому в Шишаках [Додаток В].

У процесі викладання історії доцільно залучати сучасні освітні платформи, які сприяють підвищенню інтерактивності та залученості учнів. Серед таких ресурсів варто виокремити Learningapps, що дозволяє створювати інтерактивні завдання з історичних тем. Jigsaw Planet надає можливість учням розвивати логічне мислення через складання пазлів. Платформа Childdevelop служить для розробки вправ, спрямованих на інтелектуальний розвиток. Classtools пропонує інструменти для створення дидактичних ігор. Зокрема, гра Хронологія Турбо сприяє формуванню хронологічної компетентності в учнів. Іншим корисним інструментом є генератор кросвордів, де учні можуть як розробляти завдання для своїх однокласників, так і розгадувати їх. Для створення флешкарт ефективно використовувати Study Stack, Flippity, а також

Padlet — інтерактивну платформу для організації кооперативної діяльності та обміну ідеями. Окрім цього, для узагальнення і перевірки знань, а також для організації самостійної роботи, стануть у пригоді OnlineTestPad, Kahoot та Quizizz. Ці сервіси забезпечують як оцінювання навчальних досягнень учнів, так і можливість інтерактивного навчання у цікавій ігровій формі.

Крім цього, на уроках історії доцільно використовувати інтернет-ресурси. Наприклад, вчитель може створити власний сайт, присвячений історії, де розміщуватиметься корисна навчальна інформація та методичні матеріали. Цікавою ідеєю може бути розробка сайту, що міститиме інформацію про Академію наук України. Окрім того, можна створити окремий розділ чи сайт, присвячений Вернадському, де учні зможуть знайомитися з фактами про його життя і діяльність.

Після аналізу комплексу методологічних підходів і методів можна зробити висновок, що при вивченні постаті Володимира Вернадського та його творчої спадщини в освітньому процесі важливо не лише знати основні аспекти теми, а й ефективно використовувати їх на практиці. Використовуючи приклад цього видатного науковця, на уроках історії України варто розвивати історичну компетентність в учнів. Застосування різноманітних інтерактивних методів стане потужним інструментом для активації розумової діяльності школярів, стимулюючи їхню активну участь у засвоєнні нового матеріалу. Серед ефективних підходів можна виділити такі методи, як «мозковий штурм», «Акваріум» і «Прес». Знайомлячись із творчою спадщиною Вернадського, доцільно впроваджувати навчальні проєкти, організовувати «прес-конференції» та, за можливості, інші інтерактивні заходи. Використання сучасних підходів до навчання, зокрема компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного, допоможе педагогам не лише зацікавити учнів, але й глибше розкрити ключові аспекти теми. Ці методи особливо актуальні для роботи з учнями одинадцятого класу, дозволяючи структурувати матеріал і зробити його зрозумілим і привабливим для молодого покоління.

ВИСНОВКИ

Володимир Іванович Вернадський (1863–1945) – видатний мислитель, засновник генетичної мінералогії, біогеохімії та радіогеології, а також автор концепцій біосфери та ноосфери. Його ідеї надихнули створення багатьох науково-дослідницьких і освітніх установ як в Україні, так і за її межами. Глибока ерудиція, системний підхід до знань, невтомна працьовитість, вміння переконувати, стійкість переконань і постійне вдосконалення світогляду дозволили йому створювати потужні наукові колективи з талановитих дослідників, які втілювали його сміливі задуми.

Розробляючи концепцію біосфери Землі та досліджуючи енергетичний зв'язок людини з планетою, що історично притаманний, зокрема, українському народові, він вірив у силу розуму й волі людини як суспільної істоти. Він стверджував, що під впливом освіченої особистості біосфера в процесі еволюції може перетворитися на ноосферу — сферу розуму. Ідеї Вернадського ґрунтувалися на найпрогресивніших тенденціях світової науки та її важливій ролі у формуванні державності. Його інтелект, багатий досвід і незаперечний авторитет стали об'єднувальним чинником для провідних українських учених, що сприяло розвитку науки, освіти та культури в Україні. Незважаючи на соціальні потрясіння, це дозволило заснувати наукові центри з потужним професійним потенціалом, які здобули міжнародну популярність і представлені досягненнями української науки на найвищому рівні. Організаційні та наукові принципи, сформульовані Вернадським, і сьогодні відіграють ключову роль як стратегічні орієнтири для подальшого розвитку академічної науки в Україні.

Володимир Вернадський, хоча й народився та завершив свій земний шлях поза межами України, більшу частину свого свідомого життя тісно пов'язав із цією країною, яку ретельно вивчав, глибоко знав і щиро любив. За своїм походженням він був українцем, і це послідовно викликало в нього почуття гордості. Саме в Україні, на полтавській землі, зокрема в Шишаках, зародилося його фундаментальне вчення про живу речовину та біосферу. У громадському житті Вернадський завжди керувався принциповими позиціями. Він палко

підтримував ідеї вільнодумства та демократії, що було особливо помітно в його діяльності під час революційних подій, коли він обіймав посади у складі Тимчасового уряду.

Володимира Івановича Вернадського можна обґрунтовано вважати одним із провідних організаторів українських освітніх і наукових інституцій в добу Української національної революції. У квітні 1918 року, після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського, Вернадський очолив низку ключових комісій, серед яких варто виокремити комісії з питань організації Академії наук, національної бібліотеки та розвитку системи вищої освіти. Після схвалення Скоропадським у листопаді 1918 року «Закону Української держави про заснування Української Академії наук у місті Києві,» Вернадський був призначений першим президентом новоствореної інституції. Одразу після призначення він приступив до реалізації ретельно розробленого протягом тривалого часу плану, спрямованого на становлення і розвиток Української Академії наук як ключової установи науки і освіти в країні.

Вернадський зіграв визначальну роль у формуванні ідейних, наукових та організаційних засад Академії, уявляючи її як об'єднання державних наукових установ із належним фінансуванням для ефективного здійснення наукових досліджень. Він розглядав створення Академії як ключовий крок до розвитку економіки, науки і культури України, а також як важливий чинник для зміцнення міжнародного наукового співробітництва. Особливо значущою стала його робота над створенням першої у світі біогеохімічної лабораторії, яка дала вагомі результати в науці. Не зважаючи на складні обставини революційного періоду, вчений зумів успішно реалізувати цей новаторський проєкт.

Вернадський підготував проєкт статуту Академії наук, який згодом ліг в основу діяльності багатьох інших наукових установ. Закладені в цьому документі принципи відзначалися патріотизмом, гуманізмом та загальнолюдськими цінностями. У складний період денікінської окупації Києва Вернадський вжив значних заходів, щоб зберегти Академію, яка діяла як громадська організація через відсутність державного фінансування. Організаційні засади Української академії наук стали фундаментом для

створення всіх наукових інституцій у межах СРСР. Однак із приходом більшовиків становище Академії значно погіршилося, особливо в аспекті фінансової підтримки та умов праці її співробітників.

Наука у період встановлення сталінського режиму стала однією з галузей, що зазнали реформування відповідно до нового соціального запиту. Тоталітарна система відкинула філософські та світоглядні засади Володимира Вернадського, тому багато його праць були визнані антинауковими і залишались неопублікованими. Ймовірно, причиною цього було те, що протягом усього життя Вернадський послідовно захищав людську гідність, незалежність науки та її позапартійність. Історична справедливість була відновлена лише після здобуття Україною незалежності: Національна академія наук України почала вважати своєю відправною точкою листопад 1918 року, коли її першим президентом став Володимир Іванович Вернадський. Цим підходом відкинули позицію офіційної радянської історіографії, яка тривалий час ігнорувала факт заснування Української академії наук за гетьманування Павла Скоропадського. Натомість радянська влада активно просувала «більшовицьку» дату створення Академії, яку перенесли на 12 лютого 1919 року.

Постать видатного науковця Володимира Івановича Вернадського користується глибокою пошаною в Україні, як на державному рівні, так і серед громадськості та наукових установ. У 1996 році була заснована українська антарктична станція «Академік Вернадський», яка здобула світове визнання завдяки унікальним результатам наукових досліджень [Додаток Б]. Наукові установи, до створення яких свого часу активно долучився В. І. Вернадський як організатор і керівник, продовжують поширювати славу української науки, осяяну його ім'ям. Зокрема, з 1988 року Національна бібліотека України в Києві, що має статус науково-дослідної установи, носить ім'я Володимира Вернадського. Президія НАН України також встановила премію його імені, а найвищою нагородою Національної академії наук України стала Золота медаль імені Вернадського. Для підтримки інноваційних проектів молодих науковців та винахідників в Україні з 2015 року щорічно проводиться інженерний конкурс

Vernadsky Challenge із призовим фондом у 2 мільйони гривень. Цей конкурс став важливим майданчиком для розвитку сучасних ідей в ім'я науки і прогресу.

Наукове вчення В.І. Вернадського про ноосферу, яке принесло йому світове визнання, безперечно заслуговує на те, щоб стати орієнтиром для сучасного людства у його взаєминах. Особливо важливим є заклик до припинення війн, що є однією з ключових умов розвитку ноосфери. Проте, реалії жорстокого світу, де війни перебувають у центрі конфліктів, продемонстрували, що ці погляди багато в чому залишаються ідеалістичними.

На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що українська історіографія представлена значною кількістю досліджень, у яких всебічно розглядається проблема формування історичної компетентності. Серед дослідників, які здійснювали поглиблене вивчення цього питання, особливо варто виділити внесок Пометун О. І та Яковенко, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї галузі знань та методології її аналізу. Також варто згадати Побєдаш І. В., Мороз П. В., Федчиняк А. О., Кучер О. А., Ремех Т. О., Жадан І. В., Степаненко І. В., Баханов К.О, Андрієвська В. П. Фідря О. Г., Задорожна Л. В. Харченко А. О. та інших.

Для формування історичної компетентності на прикладі Володимира Вернадського важливо впроваджувати на уроках історії підходи, що орієнтовані на особистість, компетентнісне навчання та активну діяльність учнів. У процесі розвитку ключових компетентностей, затверджених чинним законодавством України та рекомендаціями Європейської Ради, доцільно використовувати широкий спектр інтерактивних технологій. Наприклад, метод «Мозковий штурм» стане в нагоді для розвитку логічного мислення та формування інформаційної компетентності. Інші методи, такі як «ПРЕС», «Акваріум», «Дебати» та подібні, допомагають активізувати пізнавальну діяльність учнів. Використання сучасних методологічних підходів у поєднанні з інформаційними технологіями дозволяє створювати інтерактивний освітній контент на онлайн-платформах. Такі інструменти, як веб-квести, навчальні тести, інтелект-карти й інтерактивні ігри, можна ефективно розробляти за допомогою сервісів Mindomo і Canva. Крім цього, платформи LearningApps та Childdevelop надають

можливість створювати різноманітні завдання в інтерактивній формі де можна створювати завдання котрі допоможуть розвивати інформаційну, хронологічну, просторову компетентності. Для створення флеш-карт можна скористатися такими ресурсами, як Padlet і Flippity. Для більш наочного та змістовного представлення інформації учням рекомендується застосовувати метод сторітелінгу та створювати онлайн-книги. Така різноманітність підходів і методів позитивно вплине на ефективність засвоєння нового матеріалу, значно збільшуючи мотивацію учнів до навчання.

Проведене дослідження дало змогу всебічно розкрити потенціал життя і діяльності Володимира Вернадського як ефективної основи для формування історичної компетентності здобувачів освіти. Аналіз наукової спадщини вченого, його громадянської позиції, внеску у створення Української академії наук, розвитку геохімії та біогеохімії, а також участі в державотворчих процесах доби Української революції підтвердив, що постать Вернадського є надзвичайно цінним освітнім ресурсом у контексті сучасної історичної освіти.

У ході роботи було визначено, що використання прикладу Вернадського дозволяє не лише осмислити важливі етапи української історії XX століття, але й окреслити ціннісний вимір наукової та громадянської діяльності, що є важливою складовою компетентнісного підходу. Включення матеріалів про Вернадського в навчальний процес підвищує мотивацію учнів, сприяє інтеграції історичних і природничих знань, формує здатність бачити історію як живий, динамічний процес, у якому особистість відіграє ключову роль. Результати роботи підтвердили, що особистісно орієнтований підхід у поєднанні з історико-біографічним матеріалом є продуктивним для розвитку історичної компетентності. Загалом, дослідження засвідчило, що життя та діяльність Володимира Вернадського становлять вагомий ґрунт для модернізації змісту історичної освіти та реалізації компетентнісної парадигми. Використання цього матеріалу в освітньому процесі сприяє не лише поглибленню історичних знань, а й формуванню світоглядних орієнтирів, громадянської активності та наукової культури здобувачів освіти. Отже, звернення до постаті Вернадського є важливим і перспективним напрямом у розвитку сучасної історичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові документи

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1392 від 23.11.2011 р.
2. Державний стандарт базової середньої освіти затверджений постановою Кабінету Міністрів України №898 від 30.09.2020 р.
3. Закон України “Про освіту”: затверджений указом Президента України № 2145-VIII від 05.09.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39.
4. Закон України “Про повну загальну середню освіту” затверджений указом Президента України №463-IX від 16.01.2020 р. Відомості Верховної Ради України. 2020. №31
5. Навчальна програма з історії: Україна і світ (інтегрований курс) для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена наказом Міністерства освіти і науки № 698 від 03.08.2022 р.

II. Опубліковані документи і матеріали

6. В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад. В. М. Самородов, С. Л. Кигим. Наук. Ред. К. М. Ситник. Полтав. Держ. Аграр. Акад. Полтав. Краєзн. Музей. Полтав. Відня Укр. Ботан. Т-ва. Полтава: Полтав. Літератор, 2008. 260 с. (Історико-бібліографічна серія «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини: факти, документи, бібліографія»; кн. 5).
7. Василенко М.П. До Ради Міністрів Української Держави од Міністра народної освіти та мистецтва: Пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. Київ: Міністерство народної освіти та мистецтва, 1918. 26 с.
8. Вернадський В. І. Вибрані праці. Уклад. Н. А. Серебрякова. НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. 299 с.

9. Вернадський В. І. Вчений. Мислитель. Громадянин : праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : бібліограф. Показч. Уклад. Л. В. Беляєва та ін. Ред. В. Ю. Омельчук. НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. К. Б. в. 2003. 260 с.

10. Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). НАН України ред. Кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко, В. А. Смолій ; уклад.: О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, С. М. Кіржаєв. Київ, 2011. 699 с.

11. Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 2: Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці. НАН України. Нац. Б-ка України імені В. І. Вернадського. Ін-т історії України. Коміс. НАН України з наук. Спадщини акад. В. І. Вернадського. Ред. Кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко, В. А. Смолій та ін. Уклад.: О. С. Онищенко, В. М. Даниленко, Л. А. Дубровіна та ін. К., 2011. 584 с.

12. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. Київ: Видання Української Академії наук, 1919. IV, 88, XXXIV с.

13. Перший пів рік існування Української академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. Київ: Видавництво Української академії наук, 1919. 270 с.

14. Статут і Штати Української Академії наук у Києві. Київ: Видання Української Академії наук, 1919. 22 с.

III. Епістолярна спадщина

15. В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 1: А–І. НАН України. Коміс. НАН України з наук. Спадщини акад. В. І. Вернадського. Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т архівознавства. Авт. Та упоряд.: С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко та ін. Редкол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко. Київ, 2018. 572 с.

16. В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 2: К–Я. Офіційне. Родинне. Електронне видання. НАН України. Коміс. НАН України з наук. Спащини акад. В. І. Вернадського. Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т архівознавства. Авт. Та упоряд.: С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко та ін. Редкол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко. Київ, 2019. 1040 с.

17. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991 : 90-річчю Національної академії наук України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячується. НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2008. 373 с.

18. Кіржаєв С. М. Невідомі листи М. С. Грушевського та Ф. К. Вовка до В. І. Вернадського 1915–1916 рр. Архіви України. 2019. № 4. С. 206–216.

IV. Мемуарна література

19. 1917 рік у щоденникових записах В.І. Вернадського. В. Верстюк. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. Ст. К., 2013. Вип. 18. С. 73–81.

V. Монографії та статті

20. Академік Володимир Вернадський: минуле, сучасне, майбутнє до 160-річчя від дня народження. О. О. Протасов, Г. С. Левіт. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 3. С. 19–29.

21. Апанович О. М. Україна в духовному світі Вернадського. О. М. Апанович. *Золоті ворота*. 1993. Вип. 3. С. 54–78.

22. Барнінець О. В. Методика організації та проведення ігор на уроках історії. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2011. 7 с.

23. Бевз, Т. Науковий світогляд – методологічна основа творчості Володимира Вернадського. Т. Бевз. *Світогляд*. 2013. № 1. С. 20–30.

24. Будзанівська Н. Ставлення Володимира Вернадського до Української революції 1917–1921 рр. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 118–131.

25. Василюк О. Д. Особисте листування двох фундаторів Української академії наук Володимира Вернадського та Агатангела Кримського. *Східний світ*. 2012. № 3. С. 18-25.

26. Вернадський В. І. Із спогадів. Перший рік Української академії (1918–1919). Наука і культура. Україна. Київ : Знання, 1988. Вип. 22. С. 39–64.

27. Вітвицька С. С. Концепція освіти Володимира Вернадського. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2023. Вип. 2. С. 38-51.

28. Власов В. С. Прийоми формування хронологічного складника історичної предметної компетентності учнів основної школи. Київ : Літера ЛТД, 2013. 13 с.

URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714776/1/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B22.pdf> (Дата звернення 13.10.2025)

29. Володимир Вернадський про російську колонізацію степової України у XVIII – XIX ст. Драгоманівські історичні студії: зб. Наук. Праць молодих істориків. Відп. Ред. І упоряд. О. В. Потильчак. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. Вип. 6 (10). С. 54-59.

30. Володимир Вернадський: Я вірю у велике майбуття і України, й Української академії наук... до 155-річчя від дня народження В. Вернадського і 100-річчя Національної академії наук; попереджувальна довідка. *Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка*. Укл. В. В. Горова. Суми, 2018. 16 с.

31. Гирич І. Б. Між російськими і українськими берегами: Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917–1921 рр.). *Матта Mundi* : зб. Наук. Пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів ; Київ ; Нью-Йорк, 1996. С. 735–756.

32. Гирич І. В.І. Вернадський і питання українського державотворення. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : зб. Ст. Київ, 2013. Вип. 18. С. 64–72.

33. Громадянська освіта : навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL:

<https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/> (Дата звернення 05. 04. 2025)

34. Гура Т., Рома О. Діяльнісний підхід у базовій середній освіті: від педагогічної теорії до освітянської практики. Нова українська школа у базовій середній освіті: впевнені кроки Запорізької області. Запоріжжя : ЗОІППО, 2022. С. 26–40.

35. Даниленко В. Володимир Вернадський: віхи життя і творчості. НАН України. *Інститут історії України*. Київ; Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 298 с.

36. Даниленко В. Володимир Вернадський: Життя в політиці й політика в житті. К. : Парлам. Вид-во, (Серія «Славетні постаті України»). 2019. 512 с.

37. Даниленко В. М. Суспільно-політичні орієнтири Володимира Вернадського. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 3. С. 3-13.

38. Даниленко В. Михайло Драгоманов у житті і світі Володимира Вернадського. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2013. 18. С. 45-54.

39. Даниленко В. Українсько-російська перспектива у поглядах В. І. Вернадського. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. Наук. Пр.; відп. Ред. М. Крикун. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. Вип. 15 : Confraternitas. Ювілейний зб. На пошану Ярослава Ісаєвича. С. 675–683.

40. Даниленко В.М. В.І. Вернадський. *Простір життя і думки*. К.: ВД «Академперіодика», 2019. 352 с.

41. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії. Київ: *Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології*. 2021. 105 с.

42. Івашнюва С.В. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2012. № 2. С. 15-17

43. Кожушко Т. Сучасне викладання історії. Відкритий урок: розробки, технології, досвід. 2015. № 4. С. 30-32.

44. Косович, О. Проектна діяльність як одна з форм інноваційних методичних технологій навчання. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 22. С. 76-78.

45. Кулеш Т. Теоретична підготовка та практична діяльність сучасного вчителя історії в світлі останніх інновацій XXI століття. *Історія в школі*. 2012. № 11-12. С. 37-40.

46. Мазурок М. В. Саприкіна О. П. Сторітелінг як ефективний інструмент формування комунікативної компетентності здобувачів освіти Нової української школи. *Молодь і ринок*. 2022. № 1 (199). С. 160 –165.

47. Малієнко Ю. Формування емоційно-оціночних суджень учнів на уроках всесвітньої історії. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2010. № 34. С. 107–114. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/34/visnu_k_16.pdf. (Дата звернення 10.05.2025)

48. Мафтин Л. Українознавча складова творчої спадщини Володимира Вернадського. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 14. С. 222-225.

49. Мацейків Т. І. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Інститут педагогіки НАПН України*. С. 1-10

50. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. Наук. Праць. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 75 (т. 1). С. 132–136.

51. Надольська О. А. Групова робота на уроках історії як засіб соціалізації учнівської молоді. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(45). С. 144–151

52. Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування. НАН України, Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського ; голов. Ред. Б. Є. Патон ; автор. Кол.: О. С. Онищенко, М. В. Попович, В. Л. Богданов та ін. Київ : КММ, 2008. 624 с.

53. Омельчак Т. Формування інформаційної компетентності учнів на уроках історії. Проблеми дидактики історії. 2017. Вип. 8. С. 159–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prdist_2017_8_16 (Дата звернення 17.09.2025)

54. Онищенко О. В. І. Вернадський та його внесок у заснування та розвиток Національної Бібліотеки Української Держави. *Бібліотечний вісник*. 2003. № 2. С. 2-9.

55. Онищенко О. С., Смолій В. А., Дубровіна Л. А. Вернадський В. І. і Україна. *Вісник Національної академії наук України*. 2013. № 3. С. 38-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2013_3_4. (Дата звернення 19.10.2025)

56. Онопрієнко В.І. Ідеї академіка В.І. Вернадського на тлі проблем організації науки. *Вісник НАНУ*. 2008. № 9. С. 49-53.

57. Петренко Л. Форми виховної роботи в школі. URL: <https://www.calameo.com/read/004913588f006daf60775> (Дата звернення 10.10.2025)

58. Побєдаш І. В. Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі. *Вісник. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 137. С. 275-279.

59. Побєдаш І. Методичні аспекти формування громадянської компетентності учнів основної школи у процесі навчання історії. І. Побєдаш. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. № 3. С. 268-273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2016_3_56. (Дата звернення '10.10.2025)

60. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики за заг. Ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 66–72.

61. Пометун О. І. Предметна компетентність учнів у процесі навчання історії. Практичний довідник учителя історії. Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. 2015. №2. С. 56-58.

62. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 2. С. 146–157.

63. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. №23. С. 18-20.

64. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. К., 2018. № 2. С. 34- 41

65. Самородов В., Кигил С. Полтавські сторінки життя і творчості Володимира Вернадського. *Краєзнавство*. 2013. № 2. С. 153–159.

66. Санковська І. Прес-конференція в школі. Методика проведення та реалізація. *Креативна педагогіка*. 2018. № 8 (784). С. 17–23.

67. Сирота М. В. Теоретичні аспекти методичної проблеми педагога. Формування національно-історичної свідомості та виховання патріотизму під час освітнього процесу з історії. URL: <https://www.schoollife.org.ua/281-2020/> (дата звернення 10.10. 2025)

68. Ситник К. М., Андріанова Т. В. Володимир Вернадський і сучасність до 150-річчя від дня народження та 25-річчя заснування Комісії з розробки наукової спадщини академіка В. І. Вернадського НАН України. *Український ботанічний журнал*. 2013. Т. 70, № 5. С. 689–698.

69. Ситник К. Перший президент Української академії наук : з нагоди 145-річчя від дня народження академіка В. І. Вернадського. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 44-54

70. Ситник К. Ноосфера: міфи і реальність. *Вісник Національної академії наук України*. 2003. № 5. С. 45-53.

71. Ситник К., Багнюк В. Він бачив через століття : 12 березня – 140 років від дня народження В. І. Вернадського. *Вісник Національної академії наук України*. 2003. № 2. С. 51-62.

72. Ситник К., Багнюк В. Він заснував Академію Наук. До 150-річчя Володимира Вернадського. URL:

звернення 15.11.2025

73. Ситник, К. Творець і перший президент Української Академії наук Володимир Вернадський. *Світогляд*. 2008. № 3. С. 10-17.

74. Ситник, К., Андріанова Т. Володимир Вернадський. Життя і творчість, пов'язані з Україною. *Світогляд*. 2013. № 5. С. 22-31.

75. Степаненко І. В. Формування комунікативної прагматичної аксіологічної компетентності як фактор подолання ціннісних розколів в Україні: стратегічні орієнтири освіти для демократизації суспільства. *Постметодика*. 2013. № 5. С. 10-15.

76. Телемуха С. Б. Мозковий штурм як метод реалізації інтерактивного навчання. *Український науково-медичний молодіжний журнал*. 2014. № 1 (79). С. 169 –171.

77. Топка О. А. Особистісно-орієнтований підхід як чинник удосконалення управління процесом виховання в загальноосвітньому навчальному закладі. 2012. 9 с

78. Федчиняк, А. О. Структура аксіологічної компетентності в шкільній історичній освіті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1(27). С. 190-198.

79. Фідря О. Г., Фідря Н. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії. *Історія в школах України*. 2008. № 5. С. 25–30.

80. Шмига С. А. Богданович Л. М. Використання інтелектуальних карт у плануванні та організації освітнього процесу. *Вісник Науково-методичного центру навчальних закладів сфери цивільного захисту*. 2018. № 29. С. 73–75.

VI. Матеріали конференцій

81. Задорожна Л. В. Теоретико-методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики

навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін». Упоряд. Г. Г. Яковенко. Харків, 2014. С. 25-32.

82. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін». Упоряд. Г. Г. Яковенко. Харків, 2019. 84 с.

83. Мороз П. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. *Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація компетентнісно орієнтованого навчання в освіті: теоретичний і практичний аспекти»*. Київ, 2019. С. 211–214

84. Целуйко Н. М. Вікторина – перспективна форма інтелектуальної гри. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. «Методика викладання природничих дисциплін у вищій школі». XVIII Каришинські читання (Полтава, 26-27 травня 2011 р.). Полтава: Астроя, 2011. С. 197–198.

VII. Енциклопедичні і довідкові видання

85. Даниленко В. М. Вернадський Володимир Іванович. Енциклопедія історії України : Т. 1 : А-В. Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vernadskyj_V (Дата звернення 12.11.2025)

86. Попович М. В., Макаренко Д. Є. Вернадський Володимир Іванович. Енциклопедія Сучасної України редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. 4 с. URL: <https://esu.com.ua/article-33604>. (Дата звернення 11.11.2025)

VIII. Підручники та посібники

87. Агафонова О. О. Web-квест як засіб формування інформаційної компетентності на уроках математики та в позакласній роботі: навчальний посібник. Житомир, 2019. 39 с.

88. Андрієвська В. П. Формування предметних компетентностей при вивченні курсу всесвітньої історії студентами коледжу. Наукові записки

кафедри педагогіки : зб. Наук. Пр. ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Комун. Закл. «Харків. Гуманіт.-пед. Акад.» Харків обл. ради; Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. С. 14–23.

89. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу : посібник для вчителя. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 127 с.

90. Булгакова Н.В. Державна і наукова діяльність В.Вернадського у 1917 році. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iiv/2012_26/195-203.pdf (дата звернення 17.09.2025).

91. Венцева Н.О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 7 класі. Харків : *Основа*, 2010. 127 с

92. Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий, 2012. 256 с.

93. Горохівський П. І. Методика викладання історії: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. П.І. Горохівський. Умань : ПП Жовтий О.О, 2013. 294 с.

94. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : навч. Посіб. В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.

95. Кондратюк С. Ю. Інфографіка як засіб візуалізації навчального процесу: навчально-методичний посібник. Черкаси, 2018. 36 с.

96. Кондрашова Л.В., Лаврентьєва О.О., Зеленкова Н.І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.

97. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі: навчально-методичний посібник. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.

98. Огородник І. В., Русин М. Ю. Вернадський Володимир Іванович (1863-1945). Українська філософія в іменах : навчальний посібник.; за ред. М. Ф. Тарасенка. Київ : Либідь, 1997. С. 20-24.

99. Пометун О. І , Фрейман Г.Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
100. Пометун О. І., Гупан Н. М. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник. К. : ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”, 2018. 160 с.
101. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. К. : ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”, 2018. 208 с.
102. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: методичний посібник. Київ: А.С.К., 2004. 192 с
103. Пометун О. І., Побірченко Н. С., Коберник Г. І., Комар О. А., Торчинська Т. А. Інтерактивні технології: теорія та методика: посібник для викладачів. Умань-Київ, 2008. 94 с.
104. Сучасна освіта в реаліях та перспективах : соціально-педагогічний аспект: збірник наукових і науково-методичних праць. Редкол.: І. М. Шимко, І. О. Талаш. Вип. 4. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. 167 с.
105. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр “Академія”, 2002. 530 с.
106. Харченко А. О. Формування ключових компетентностей учнів на уроках історії. Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти : збірник наукових праць. Редкол. О. Я. Чебикін; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; Нерубайський навчально-виховний комплекс «школа-гімназія» Нерубайсько сільської ради. Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 120-127.
107. Хурса В. Вернадський у Шишаках : історико-краєзн. Нариси, дослідження. Полтава; Шишаки: Полтав. Літератор, 2008. 240 с.
108. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ІХ. Кваліфікаційні роботи

109. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. На

здобуття наук. Ступеня канд. Пед. Наук : 13.00.02 Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Київ, 2014. 252 с.

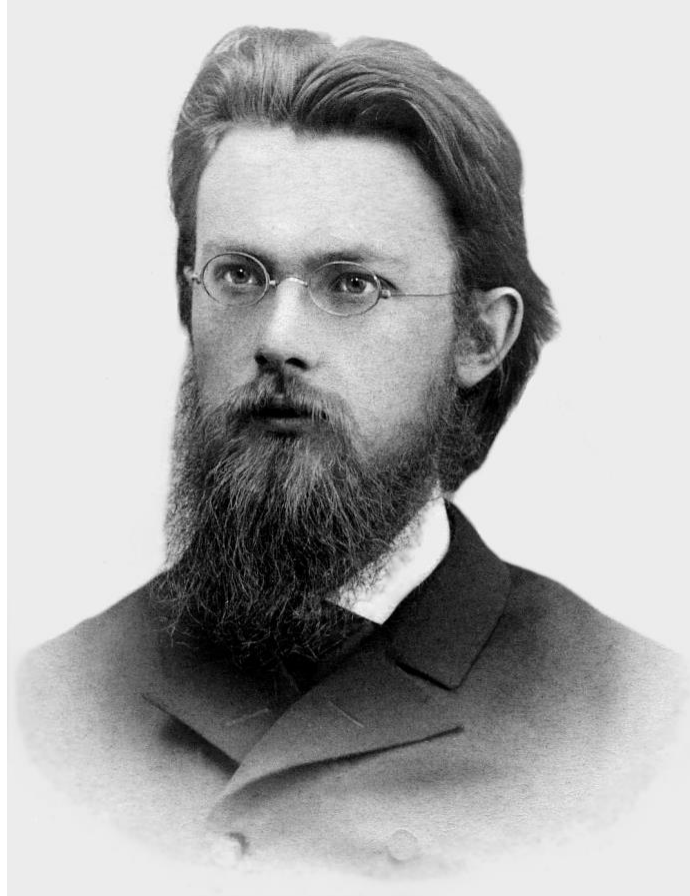
110. Рогоза В. Педагогічні умови формування екологічних цінностей майбутніх учителів природничих наук у процесі професійної підготовки : дис. Канд. Пед. Наук : 13.00.04. Рівне, 2021. 463 с.

111. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Пед. Наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання». Київ, 2007. 267 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Володимир Іванович Вернадський

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.jpg (Дата звернення 11.11.2025)

Додаток Б

Арктична станція «Академік Вернадський»

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Vernadsky_Research_Base.jpg (Дата звернення 12.11.2025)

Додаток В

Музей В.І. Вернадського

Джерело: https://museum-portal.com/ua/muzeji/20_muzey-v-i--vernadskogo (Дата звернення 12.11.2025)

Додаток Г

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок

Дата

10 клас

Тема: Володимир Вернадський: життя, наукова спадщина, внесок у розвиток України та світу.

Мета:

навчальна:

- розповісти про наукову діяльність вченого;/інформаційна, логічна, хронологічна
- ознайомити з життєвим шляхом В.Вернадського;/інформаційна, логічна, хронологічна
- охарактеризувати значення відкриття Української академії наук;/інформаційна, логічна, хронологічна, аксіологічна

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі вивчення теми «Володимир Вернадський: життя, наукова спадщина, внесок у розвиток України та світу» роботи з джерел, з таблицями, картою);/логічна, хронологічна, просторова, аксіологічна
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карта Української Держави за часів П. Скоропадського);/просторова
- розвивати вміння аналізувати та порівнювати історичні факти (на основі аналізу документу, завдання з картою);/логічна, *просторова*
- розвивати навички роботи з поняттями (на основі гри «анаграма»); /інформаційна, логічна
- розвивати хронологічну компетентність (на основі виконання завдань та усних відповідей на знання та розуміння дат(хронології));/хронологічна
- формувати вміння визначати вплив історичних подій на життя людей(на основі інформації про значення наукових віжеритів

В.Вернадського);/логічна, аксіологічна,

- формувати вміння характеризувати історичної постаті (на основі методу «гранування» «прес» «персона грата» «рольова гра»);/аксіологічна
- розвивати навички роботи з джерелами(на основі завдання «мовою документів») /інформаційна, логічна
- розвивати творчість(на основі завдання «рольова гра», сенкан);/творча
- розвивати навички роботи з таблицями(завдання з заповненням таблиць);/логічна, інформаційна
- розвивати просторову компетентність(завдання з картою);/просторова

виховна:

- виховувати почуття поваги до історії (на основі інформації про Володимира Вернадського);/аксіологічна, особиста
- виховувати повагу до наукової діяльності як важливої складової розвитку держави;/ аксіологічна, особиста
- формувати розуміння значення наукових відкриттів для життя суспільства./ аксіологічна, особиста
- виховувати гордість за внесок українських учених у світову науку;/ аксіологічна, особиста, громадянська
- формувати відповідальне ставлення до природи на основі ідей Вернадського про біосферу та ноосферу;/аксіологічна, особиста

- виховувати інтерес до історії (на основі інформації про Володимира Вернадського.);/аксіологічна, особиста
- виховувати вміння працювати в колективі (командна робота під час завдання «мовою джерел», робота в парах); /комунікативна, логічна
- формувати критичне мислення (на основі виконання завдань «мозковий штурм» , «Фішбоун» та роботи з документом);/логічна
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (виконання завдань у парах,);/комунікативна, логічна
- формувати мовленнєву компетентність(шляхом усних відповідей, міркувань (метод «Мозкова атака», метод «мікрофон» та гра», «рольова гра»);/мовленнєва, логічна

Тип уроку: Практичне заняття

Обладнання: підручник «Історія України.», 10 клас, Олександр Гісем, Олександр Мартинюк, 2018 атлас «Історія України» 10 клас,

Основні історичні постаті: В. Вернадський, В. Липинський,

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		

3 хв	II. Мотиваційний етап		«Який сьогодні ти Вернадський» 	логічна
2 хв	III. Актуалізаційний етап		Метод. «Мікрофон» ✚ Які наукові ідеї Володимира Вернадського є актуальними сьогодні? ✚ Що таке ноосфера? ✚ Яку роль відіграв В. Вернадський у створенні Української академії наук? ✚ У чому полягає внесок вченого у розвиток світової науки? ✚ Чому Володимира Вернадського можна назвати мислителем глобального масштабу?	мовленнєва інформаційна аксіологічна

			Вправа. Мозковий штурм - А що в цей час відбувалося у світі? - Чому ідея ноосфери Вернадського вважається проривною для свого часу? - Як би виглядав сучасний світ без концепції біосфери й ноосфери? - Які сучасні технології підтверджують передбачення Вернадського?	логічна мовленнєва інформаційна
20 хв	IV. Етап вивчення нового матеріалу		Вправа. «Мовою джерел» «Людство, пізнаючи закони природи, все більш перетворює планету. Розум стає новою геологічною силою, що творить ноосферу — сферу розуму». 1. Як Вернадський описує роль людини в природі? 2. Які небезпеки або можливості він передбачує? 3. Чому його ідеї актуальні сьогодні (екологія, штучний інтелект, технології)? Метод. «Коло ідей» Застосувавши метод інтерактивного навчання «Коло ідей» записати факти, що вплинули на формування світоглядних орієнтацій Володимира Вернадського. Розставити в хронологічній послідовності	інформаційна логічна аксіологічна

			Участь у створенні Української академії наук Створення вчення про ноосферу Робота в Комісії з вивчення природних продуктивних сил України Вправа. «Мовою документів» Клас ділиться на 3 групи, кожна отримує покликання на інформаційну довідку з якою працює https://ukurier.gov.ua/uk/articles/naukova-vershina-vernadskogo-noosfera/?utm_source=chatgpt.com https://osvita.ua/school/biography/93712/ https://was.media/microformats/vernadskij-rusofil-ta-svidomij-ukrainec/?gad_source=1&gad_campaignid=21054814511&gbraid=0AAAqNuWtKH3YPc7g9JsmHgVkpVSR1sw&gclid=Cj0KCQiAxJXJBhDARIsAH_JGjjad5XqStZcpW4Sc5NzyetkftBwEwX_VCf-yNU8-MVKJwHnYwnd4saAmhQEALw_wcB Група 1 а) Яку роль він відіграв у створенні Української академії наук? б) Чому його називають “батьком української науки”? Група 2 а) Сутність понять <i>біосфера</i> і <i>ноосфера</i>.	хронологічна інформаційна логічна інформаційна ,хронологічна інформаційна
--	--	--	---	--

		б) Як його ідеї вплинули на екологічну науку XX–XXI ст.? Група 3 а) Його ставлення до української державності. б) Чому він залишився працювати в Україні під час становлення УНР? Калейдоскоп «Персона грата» Представлення історичного портрета вернадського на основі інформації https://nlu.org.ua/vustavki.php?id=1188 1. <i>Хто цей діяч?</i> 2. <i>Звідки походив?</i> З якого населеного пункту та якої країни родом? Хто були його батьки, де отримав освіту? 3. <i>Що цікавого про нього відомо?</i> 4. <i>Де проявив себе?</i> Ким був (фах, посади, захоплення, уподобання) і чиї інтереси відстоював? На що найбільше звертав увагу, а чим нехтував? З чим це пов'язано? 5. <i>Що зробив для України?</i> Якими вчинками та справами відзначився діяч? Які помилки допустив? 6. <i>Як ви оцінюєте</i> його як особистість і професіонала? Відповідь обґрунтуйте.	інформаційна логічна аксіологічна інформаційна логічна аксіологічна інформаційна логічна аксіологічна
--	--	--	--

		7. Уявіть себе на місці діяча. Що б ви змінили, якими б шансами скористалися? Метод. «Гронування» Дайте оцінку діяльності у сфері політики вченого В. Вернадського. Робота з картою Проаналізуйте карту 1. Де була відкрита перша Академія наук України. 2. Куди переїхав В. Вернадський після зречення влади П. Скоропадським Робота в парах	мовленнєва логічна логічна просторова
--	--	---	---

		Обговоріть, яку ідею Вернадського можна вважати найбільш випереджальною для свого часу. Поясніть чому. Поясніть одне одному, у чому полягає відмінність між біосферою та ноосферою. Обговоріть, чому Вернадського вважають вченим глобального масштабу. Вправа. Мозковий штурм Чи можна нині говорити, що людство вже вступає в епоху ноосфери? Як би змінилися погляди Вернадського в епоху штучного інтелекту? Чи є ноосфера утопією чи реальним етапом розвитку? Рольова гра Один учень у ролі В. Вернадського а інші учні ставлять до нього питання Робота в групах Складіть й заповніть таблицю Період / подія Наукові ідеї та відкриття Вплив на Україну і світ	комунікативна а логічна інформаційна логічна аксіологічна хронологічна просторова логічна аксіологічна хронологічна просторова логічна аксіологічна хронологічна просторова
--	--	---	---

5 хв	V. Систематизація знань		Метод. «Прес» Чи вплинула діяльність Володимира Вернадського на розвиток української державності? <i>Я вважаю, що...</i> <i>Тому що...</i> <i>Наприклад...</i> <i>Отже...</i> Вправа. «Анаграма» Учні повинні скласти слова та пояснити їх значення. Кожен учень відповідає по слову: СЕОНОРАФ → <i>Ноосфера</i> БИРОСЕФА → <i>Біосфера</i> ХІМІЕОГ → <i>Геохімія</i> ОГІМЕБІХІЯ → <i>Біогеохімія</i> ЛОГИКАЕЦ → <i>Екологія</i> Вправа. «Незакінчені речення» 1. Для мене було корисно дізнатись про... 2. Для себе я зробив висновки...	аксіологічна інформаційна громадянська логічна, інформаційна інформаційна логічна
3 хв	VI. Висновки	Вивчення життя та діяльності Володимира Вернадського не лише		

		розширює знання про розвиток науки в Україні та світі, а й формує усвідомлення цінності наукової думки, відповідальності за довкілля та значення інтелектуальної спадщини для майбутніх поколінь./інформаційна		
1 хв	VII. Домашнє завдання		Написати есе на тему: «Роль Володимира Вернадського у становленні Української академії наук». Намалювати або створити цифровий колаж «Ноосфера очима сучасної людини».	інформаційна інформаційна логічна